

‘અભીવ્યક્તી’

બ્લોગમાં મુકાયેલા પ્રા. રમણ પાઠક (વાચસ્પતી)ના

લેખોની ઈ.બુક – 01

લેખક:

પ્રા. રમણ પાઠક (વાચસ્પતી)

:મુલ્ય:

રૈશનલ સદ્ભાવ

:પ્રકાશક:

ગોવીન્દ મારુ

govindmaru@yahoo.co.in

July 18, 2014

અર્પણ...

જીવનું ઉચ્ચતમ શીખર, વીવેકબુદ્ધિ;
જન ઉભા આવી આરે, પામી વૃદ્ધિ;
ઈજન સૌને થવા પ્રબુદ્ધ, એ જ શુદ્ધિ;
માનવો ! અર્પણ તમોને આ પુર્ણ સીદ્ધિ

‘રેશનાલીઝમ’ને ગુજરાતમાં ઉજાગર કરનાર અને તેને ‘વીવેકબુદ્ધિવાદ’થી
નવાજનાર, જીન્દગીભર રેશનાલીઝમની રાહે ચાલનારા અને રેશનાલીઝમના
‘ભીષ્મપીતામહ’ પ્રા. રમણભાઈ પાઠક (વાચસ્પતી)ને સાદર અર્પણ

...ગોવિન્દ મારુ...

‘અભીવ્યક્તી’

July 18, 2014

લેખક સંપર્ક: પ્રા. રમણ પાઠક ‘વાચસ્પતી’, એ-4, નટરાજ એપાર્ટમેન્ટ, પાટીદાર
જીન કોમ્પ્લેક્સ, બારડોલી - 394 641 સેલફોન: 99258 62606

હે લોકો,

હું જે કંઈ કહું તે પરમ્પરાગત છે એમ જાણી ખરું માનશો નહીં.
તમારી પુર્વપરમ્પરાને અનુસરીને છે એમ જાણીને પણ ખરું માનશો નહીં.
આવું હશે એમ ધારી ખરું માનશો નહીં.
તર્કસીદ્ધ છે એમ જાણી ખરું માનશો નહીં.
લૌકીક ન્યાય છે એમ જાણી ખરું માનશો નહીં.
સુન્દર લાગે છે એમ જાણી ખરું માનશો નહીં.
તમારી શ્રદ્ધાને પોષનારું છે એમ જાણી ખરું માનશો નહીં.
હું પ્રસીદ્ધ સાધુ છું, પુજ્ય છું એવું જાણી ખરું માનશો નહીં.
પણ તમારી વીવેકબુદ્ધિથી મારો ઉપદેશ ખરો લાગે તો જ તમે તેનો સ્વીકાર કરજો."

—ગૌતમ બુદ્ધ

સમ્પાદકીય

સુરતના ‘ગુજરાતમીત્ર’માં પ્રા. રમણભાઈ પાઠકે કર્મકાંડ, મુર્તીપુજા આદીનું ખંડન કરીને માનવગૌરવની પ્રતીષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવા વીચારો ‘રમણભ્રમણ’ કોલમથી થકી પીરસ્યા હતા. પ્રા. પાઠક સાહેબના ‘રેશનલ’ વીચારોથી પ્રભાવીત થઈને ગરીબી, આર્થિક અસમાનતા, શોષણ, અનારોગ્ય, અન્ધશ્રદ્ધા, વહેમો અને રુઢીજડતાના પાંજરામાંથી હું ખુલ્લા આકાશમાં વીહરતો થયો હતો. માણસ ધર્મ અને ઈશ્વરની બીનઅસરકારકતા મનોમન બરાબર સમજતો હોય છે. કોઈ વેપારી વહેલી સવારે દુકાન ખોલીને દીવો સળગાવશે, પછી લોબાન-અગરબત્તીનો ધુમાડો કોઈ ફોટા સામે યા આખી દુકાનમાં ઉડાડશે, કશીક પ્રાર્થનાય કરશે; પરંતુ તે પછી આખો દીવસ અપ્રામાણીકતા આચરશે, નફાખોરી કરશે, ભેળસેળવાળો ઝેરી માલ વેચશે, ગ્રાહકોને બીનધાસ્ત છેતરશે, સરેઆમ જુઠું બોલશે. કારણ કે તેના મનમાં ધર્મ કે ઈશ્વરની નીર્બળતાની પાકી ખાતરી છે.

હું પણ ‘ગુજરાતમીત્ર’માં ચર્ચાપત્રો લખતો થયો હતો. ‘અભીવ્યક્તી’ બ્લોગ થકી છેલ્લાં છ (06) વરસથી અન્ધશ્રદ્ધા, માનસને પ્રદુષીત કરતી માન્યતાઓ-વહેમ દુર કરવા માટેની જાગૃતી આણવા, સૌને પુર્વગ્રહોથી મુક્ત સ્વતંત્ર વીચાર કરતા કરવા માટે હું વીનમ્ર પ્રયાસ કરતો આવ્યો છું. વર્તમાન ઈલેક્ટ્રોનીક યુગની બોલબાલાને ધ્યાનમાં રાખી સર્વપ્રથમ પ્રા. રમણ પાઠક (વાચસ્પતી)ના લેખોની પ્રથમ ‘ઈ.બુક’ આપ સર્વ વાચકમીત્રો સુધી પહોંચાડવાનો આ વીનમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે. આશા છે આપને ગમશે...

નીવૃત્ત ભાષા શીક્ષક, નીવડેલ કેળવણીકાર અને ‘ઉંઝાખોડણી’ના પ્રખર હીમાયતી મુરબ્બી શ્રી. ઉત્તમભાઈ ગજ્જર શરુઆતથી લઈ આજપર્યંત મારા ફેન્ડ, ફીલોસોફર અને ગાઈડ બની ‘અભીવ્યક્તી’ સીદ્ધિનાં ઉચ્ચ શીખરો સર કરે તે માટે તેઓ સતત ફોન દ્વારા મને પ્રેરણાપીયુષ પાતા રહ્યા છે. પ્રુફવાચન જેવી કપરી જવાબદારી સ્વેચ્છાએ તેમણે સ્વીકારી તે બદલ વડીલ ઉત્તમ + મધુકાન્તા ગજ્જરનો અંતઃકરણપુર્વક ઋણ સ્વીકાર કરું છું.

‘અભીવ્યક્તી’ના તમામ લેખકમીત્રોએ તેઓનો લેખ ‘અભીવ્યક્તી’ પર અને તે પણ ‘ઉંઝાજોડણી’માં પ્રકાશીત કરવાની પરવાનગી આપી તે બદલ તમામ લેખકમીત્રોનો પણ હું ઋણી છું.

તે જ રીતે વાચકમીત્રો અને પ્રતીભાવો(કોમેન્ટ્સ) થકી મારા બ્લોગને જીવંત રાખનારા તમામ પ્રતીભાવકોનો પણ હું ઋણી છું.

અંતમાં મારા બ્લોગ સાથે સંકળાયેલ તમામ નામી-અનામી મીત્રો અને મારા પરીવાર તરફથી પણ મને મળેલ સાથ-સહકાર બદલ સર્વનો ઋણ સ્વીકાર કરતા હું અત્યંત આનંદ અને ગૌરવ અનુભવું છું.

જો નવા વાચકમીત્રોને રેશનાલીઝમ પ્રત્યે કંઈક અંશે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવામાં આ ‘અભીવ્યક્તી’ ઈ.બુક ઉપયોગી થશે તો મારી મહેનત સફળ થશે... ફરીથી મારા વાચકમીત્રો, સ્નેહીજનોને ‘હૃદયથી નમસ્કાર’ કરી વીરમું છું..

ધન્યવાદ..

—ગોવિન્દ મારુ

405,સરગમ એપાર્ટમેન્ટ, કૃષી યુનીવર્સિટીની સામે, એરુ ચાર રસ્તા, વીજલપોર
પોષ્ટ: એરુ એગ્રી. કોલેજ. પીન કોડ:396 450. જિલ્લો: નવસારી. ગુજરાત રાજ્ય.
ભારત. ફોન: 9537 88 00 66

e.Mail: govindmaru@yahoo.co.in

Web Site: <http://govindmaru.wordpress.com/>

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમણિકામાં 'લેખના શીર્ષક' પર ક્લિક કરતાં જ તે લેખનું પાનું ખુલશે અને દરેક લેખના અંતે 'અનુક્રમણિકા' પર ક્લિક કરતાં અનુક્રમણિકા ખુલશે. આ સુવિધાનો લાભ લેવા વીનંતી છે.

ક્રમ	લેખનું શીર્ષક	લેખ મુકાયા તારીખ	પાનક્રમાંક
01	‘માતાજી’ને અમેરીકાનું આમંત્રણ	25-09-2009	007
02	વીશીષ્ટ અમૃતોત્સવ- વીશીષ્ટ પુસ્તક	17-12-2009	011
03	ઝનુનને જ્ઞાન કદી નવ થાય !	19-02-2010	015
04	BIG BANG and GOD – A PARTICLE	23-04-2010	020
05 આનંદ ધામ અને હું	11-06-2010	024
06	CULTURAL CAN KILL	03-07-2010	028
07	સમાજસુધારો-આંશીક અને સંપૂર્ણ	06-08-2010	033
08	વડીલોપાજીત મુખંતાઓને તીલાંજલી આપીએ !	16-09-2010	038
09	રેશનાલીસ્ટ જન તો તેને રે કહીએ...	22-10-2010	044
10	વીવેકવી જય	17-12-2010	048
11	કાલોસ્મી લોકશય કૃત પ્રવૃદ્ધ	25-03-2011	052
12	પુર્વાન્ત સ્નેહમીલન સમારોહ	09-06-2011	055
13	માનવ ધર્મસભાથી સત્યશોધક સભા... ? –પ્રશ્નાર્થ !	18-08-2011	059
14	જ્યોતીષ	01-09-2011	064
15	શ્રદ્ધા- અન્ધશ્રદ્ધા	26-10-2011	066
16	‘ઉંઝાજોડણી’ એટલે શાસ્ત્રીય(વૈજ્ઞાનીક) જોડણી – ૧	05-01-2012	069
17	‘ઉંઝાજોડણી’ એટલે શાસ્ત્રીય(વૈજ્ઞાનીક) જોડણી – ૨	26-01-2012	074
18	ઈશ્વરીય’ કણમાં કશું જ ઈશ્વરીય નથી	27-07-2012	078
19	ધર્મગ્રંથોને મ્યુઝીયમમાં મુકી દઈએ	24-08-2012	082
20	જમનાદાસ કોટેયા (સ્વ. ?)	09-11-2012	087
21	અત્રૈવ વીશ્વ ભવચેકનીડમ્	08-02-2013	091
22	સંશયની સચેવાઈટ	01-03-2013	096
23	રેશનાલાઝમ: શ્રી-ડી જીવનકલા	05-04-2013	102
24	ધાર્મિકતા ઘટ્ટી રહી છે: આનંદો !	05-07-2013	106
25	અન્તીમ ભ્રમણ: કાળની વીકરાળ લીલા	23-05-2014	110

‘માતાજી’ને અમેરીકાનું આમંત્રણ

અમેરીકાથી શ્રી. દીપકભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ (મુળ આફવા ગામ, તાલુકો બારડોલી)નો પત્ર છે; જે અત્રે હું, વ્યવસ્થીત લખાણના સંદર્ભે જરુરી સુધારા-વધારા સાથે, લગભગ શબ્દશઃ પ્રસ્તુત કરું છું- ભાવકોની જાણ માટે તથા સંબંધીતોની આવશ્યક નોંધ અર્થે શ્રી. દીપક પટેલ લખે છે:

હવે ‘ગુજરાતમીત્ર’ અખબાર અમે તમારા કરતાંય પહેલાં- અહીંના દીવસના લગભગ બપોર બાદ જ વાંચી શકીએ છીએ, અને એથી ખુબ ખુશ છીએ; કારણ કે, દાયકાઓથી ‘ગુજરાતમીત્ર’ અમારું માનીતું અખબાર રહ્યું છે. આવી વ્યવસ્થા બદલ અમે તંત્રીશ્રીના ખરેખર ઋણી છીએ.

એ મુજબ, ગયા શુક્રવારની સાંજે અમે શનીવાર તા.12, સપ્ટેમ્બરના અંકમાં એક સમાચાર વાંચ્યા, અને આનંદ, આશ્ચર્ય તથા કુતુહલ-જીજ્ઞાસાથી અમે રોમાંચીત થયા. એ સાથે જ અમને થયું કે, આ બાબતે કંઈક સકીય આગળ કરવું જોઈએ; કારણ કે, આવી ઘટના જો સત્ય હોય તો, એ ખરેખર જ અમારા વહાલા વતન ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતીની અને એના યોગશાસ્ત્રની મહાનતા છે અને આજનું ગૌરવ છે. માટે પ્રસ્તુત સમાચાર દુનીયા આખીએ જાણવા જ જોઈએ. સમાચાર છે:

“....આબુ-અંબાજ સ્થીત ગબ્બર પાસેની ગુફામાં રહેતા 82 વર્ષીય પ્રહલાદભાઈની જાની (ચુંદડીવાળા માતાજી) છેલ્લાં 72 વર્ષથી અન્ન-જળનો ત્યાગ કરી, સ્ત્રીવેશે અંબાજ માતાની ભક્તી કરી રહ્યા છે. શ્રી. જાનીની આ રહસ્યમય અને અલૌકીક શક્તિએ વીજ્ઞાન અને મેડીકલ સાયન્સને પણ માથું ખંજવાળતા કરી મુક્યા છે... ‘હું કઈ રીતે જીવન જીવી રહ્યો છું’? એની તબીબી ચકાસણી અત્યાર સુધી 25 વખત થઈ છે...’ અને આગળ તેઓ કહે છે; ‘માતાજી’ જ્યારે અગીયાર વર્ષનાં હતાં, ત્યારે ત્રણ દેવીઓ અને ત્રણ દેવતાઓએ એમને કમશઃ દર્શન આપ્યાં... તેમના એક સ્પર્શથી હંમેશ માટે ભુખ-તરસ લાગતી બંધ થઈ ગઈ અને મુખમાંથી અમૃત ઝરવા લાગ્યું.”

એ પછી, પોતાના તરફથી ટીપ્પણ કરતાં, શ્રી પટેલ લખે છે કે, જો અમારા અમેરીકામાં આવી કોઈ ઘટના પ્રકાશમાં આવી હોય તો, પત્રકારો અને વીજ્ઞાનીઓ બધા જરૂર દોડાદોડ મચાવી મુકે ! કયા તબીબો તથા કયા વીજ્ઞાનીઓએ આ ‘માતાજી’ની અલૌકિક શક્તિની ચકાસણી કરી, એમને શોધે, મળે, પુછે અને તેઓનો વીગતે ઈન્ટરવ્યુ લે, અને જાણવા જેવું કે જે સત્ય લાગે તે વ્યાપક રીતે પ્રગટ કરે ! આપણા ભારતીય પત્રકારો કેમ આવા ફરજપરસ્ત કે સકીય નથી, એમ અમે વીમાસણ કરીએ છીએ. આવો કોઈ ઈન્ટરવ્યુ કે ચકાસણી કરનારા વીજ્ઞાનીઓ કે તબીબોના અભીપ્રાય તો શું, નામઠામ પણ કયાંય વાચવા મળ્યાં નથી ! આમ કેમ ? જો આ હકીકત સત્ય હોય તો, અમને લાગે છે કે, ભારતનું નામ જગતભરમાં રોશન કરનારી આ મહાન સીદ્ધી છે.

હવે બીજી વાત: તે જ દીવસે, એ સમાચાર સાથે જ, પ્રસ્તુત અલૌકિક ઘટનાનું રહસ્ય જણાવતી એક નોંધ પણ પ્રગટ કરવામાં આવી છે; જે જણાવે છે કે, ‘કુંડલીનીના ઉત્થાન અને યૌગીક શક્તિથી પ્રાપ્ત થતી આવી સીદ્ધીને વીજ્ઞાન પણ ઉકેલી શકતું નથી !’

અહીં નમ્રતાપુર્વક જણાવવાની રજા લઉં કે, હું વીજ્ઞાનરસીયો છું અને મારો જીવનવ્યવહાર બધો એકંદરે હું વૈજ્ઞાનિક અભીગમથી જ ચલાવું છું. પરીણામે આ બીજા સમાચાર અને એની વીજ્ઞાન વીષયક ટકોરથી મારી જીજ્ઞાસા સળવળી ઉઠી. બીજું કે, યોગવીદ્યા તથા એવાં ભારતીય દર્શનોમાં પણ મને રસ છે, લગાવ છે અને એની અમુક બાબતો પ્રત્યે મને પુરો આદર પણ છે. એથી આ ‘માતાજી’ના સમાચાર વાંચ્યા, એ પહેલાં પણ યૌગીક વીદ્યાના ચમત્કારો, એનું શાસ્ત્ર, એના હેતુ અને એથી મળતી સીદ્ધીઓ વીશે ચર્ચાવીચારણા, ચકાસણી કે જે ગણો તે, એ માટે અહીંના પ્રતીષ્ઠિત વીદ્વાનો, વીજ્ઞાનીઓ તેમજ ખાસ તો જ્ઞાની તબીબોને મેં પુછપરછ કરી જ હતી. ત્યારે તબીબો અને વીજ્ઞાનીઓનો તો ભારપુર્વકનો એકંદર જવાબ એવો જ હતો કે, અમે હજારો માનવદેહ જોયા છે, ચીર્ષા છે, કાપ્યા છે, એનાં અંગપ્રત્યંગ અને સૂક્ષ્મ કોશો સઘળું જ ઝીણવટથી, પાકું અને પુરું જોયું છે, બરાબર તપાસ્યું છે. પરંતુ માનવશરીરમાં કયાંય અમને ‘કુંડલીની’ જેવો કોઈ અવયવ, એવી

ઉર્જા કે એવી કોઈ શક્તી બીલકુલ જોવા મળી નથી ! એ જ રીતે, શરીરમાં જુદા જુદા સ્થાને અમુક જે ‘ચક્રો’ હોવાની વાત યોગમાં આવે છે, એ મુલાધારચક્ર, અનાહતચક્ર, આજ્ઞાચક્ર કે સહસ્ર્રદળચક્ર અર્થાત્ બ્રહ્મરંધ્ર જેવાં કશાં અંગો, એવી કોઈ વીશીષ્ટ રચના કે કાણાં (રંધ્ર) મુદ્દલેય જોવા મળ્યાં નથી. અરે, એવો કોઈ અણસાર સુધ્ધાં મળ્યો નથી ! બીજી બાજુ, ‘માતાજી’વાળી અલૌકિક ઘટના બાબત એમ જણાવવામાં આવે છે કે, મુલાધારચક્રમાંથી વીદ્યુત્ વેગે નીકળતી કુંડલીનીની ઉર્જા તાળવામાંથી બ્રહ્મરંધ્રને ભેદી શકે છે.

‘માતાજી’ના તાળવામાં કાણું છે, જ્યાંથી બ્રહ્મરંધ્રમાંથી નીકળતું કોઈ પ્રવાહી તેઓને નવજીવન આપતું રહે છે. આ પ્રમાણે ઝરતું પ્રવાહી ‘અમૃત’ છે, એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે...

વીજ્ઞાનીઓ અને તબીબો સાથે આ બાબતે જે તાત્કાલીક અને તાત્ત્વીક ચર્ચા થઈ, એમાં તેઓનું કહેવું છે કે, દેહની અંદર જ આવું કોઈ જીવનદાયી પ્રવાહી વર્ષો સુધી આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ શકે જ નહીં. માનવદેહના સંચાલનમાં અમુક ઉર્જા વપરાઈ જાય છે, અને વીજ્ઞાનના નીચમ મુજબ, આ પ્રમાણે વપરાઈ જતી ઉર્જા માટે બહારનો ઉર્જા સપ્લાય અનીવાર્ય જ બની રહે છે. દેહમાં ક્યાંય એવા ઉર્જાના અખુટ ભંડારો ભરેલા કદીય જોવા મળ્યા નથી વગેરે... વીદ્વાનો વળી એમ કહે કે, યોગવીદ્યાના કેટલાક દાવા શંકાસ્પદ હોય છે: દા. ત. અહીં વસતા મહેશ યોગી હવામાં અધ્ધર થવાની યોગસીદ્ધિની વાત કરે છે ખરા; પરંતુ ક્યારેય એનો વીશ્વાસપાત્ર પ્રયોગ બતાવી શક્યા નથી. મેં સ્વામી આનંદનું એવું લખાણ વાંચ્યાનું પણ યાદ છે કે, ‘હું હિમાલયમાં 30-40 વર્ષ(કે જે આંકડો તેઓએ લખ્યો હોય તે યાદ નથી) રહ્યો, પણ કેવળ હવા ખાઈને જીવતો યા એવી કોઈ દૈવી શક્તી ધરાવતો એક પણ યોગી મેં જોયો નથી!’

તો, ‘માતાજી’ની અલૌકિક શક્તીના સમાચાર વાંચતાં, અમને અહીંના બુદ્ધિનીષ્ઠોને એક વીચાર આવ્યો છે કે, જો ‘માતાજી’ને અહીં અમેરીકાના તબીબો તેમજ વીજ્ઞાનીઓ સમક્ષ રજુ કરીએ અને સાક્ષાત્ દાખલો બતાવીએ કે, ‘જુઓ, ભારતીય યોગવીદ્યાનો આ ચમત્કાર !’ તો વીજ્ઞાન સમક્ષ એક અભુતપુર્વ પડકાર

ભારતીય સંસ્કૃતી તથા એની પ્રાચીન વીદ્યાઓની વીશ્વમાં અજોડ એવી શક્તીઓ અને સીદ્ધીઓ દ્વારા રજુ કરી શકાય; જેથી ભારતની મોટી નામના થાય, એનું અમે ગૌરવ અનુભવીએ. એટલું જ નહીં, દુનીયાના વીજ્ઞાન માટે પણ એક નવી જ દીશા ખુલે. અમારો હેતુ ફક્ત માદરે વતન-ભારતની શાન બઢાવવાનો જ છે. આ સાથે, અમે ‘માતાજી’ને અહીં અમેરીકા પધારવાનું હાર્દિક નીમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

તેઓશ્રી અહીં આવીને, બેત્રણ અઠવાડીયાં કે એકાદ મહીનો રહી જાય, એનો તમામ ખર્ચ તેમ જ બધી જવાબદારી અમારે માથે ! તો આ દીશામાં સકીય વીચારણા કરવા લાગતાવળગતા સૌ અગ્રણીઓને અમારી વીનંતી છે... આ વચન અમે ગંભીરતાથી, સચ્ચાઈપુર્વક આપી રહ્યા છીએ.

ભરત વાઘ્ય

આ નીમંત્રણ કે એ બાબતે કોઈ પણ વ્યક્તી જો કોઈ પણ મુદ્દે વાતચીત કે ચર્ચા કરવા ઈચ્છતી હોય, તો તેણે શ્રી. દીપક એલ. પટેલનો સીધો સંપર્ક (અમેરીકા) સાધવો. સરનામું નીચે મુજબ છે:

Deepak Patel

4577 – HWY, 20E. NICEVILLE, FL. 32578 – USA.

Ph. (001) 850-685-4878

[અનુક્રમણીકા](#)

02-2009-12-17

વીશીષ્ટ અમૃતોત્સવ- વીશીષ્ટ પુસ્તક

અંધશ્રદ્ધાથી છલોછલ એવી અસંખ્ય તથા બહુવીધ માન્યતાઓ સદીઓથી આપણા બહુજન સમાજ ઉપર છવાઈ ગઈ છે; જેથી આપણી વૈજ્ઞાનીક પ્રગતી રુંધાઈ છે અને સર્વદેશીય વીકાસ અટકી પડ્યો છે. વધુમાં આવી માનસીકતાએ આપણા માનસીક સ્વાસ્થ્યને પ્રદુષીત કરીને હણી નાંખ્યું છે. આવી વાહીયાત, નીરાધાર માન્યતાઓને જડમુળથી ઉખેડીને પ્રજામાનસને પ્રદુષણમુક્ત તથા સ્વસ્થ બનાવવામાં મારા આ લેખો અવશ્ય મદદરૂપ થશે જ, એવી શ્રદ્ધાથી, અને આવા કીસ્સાઓના આલેખન અને પછી વાચનથી રેશનાલીસ્ટ (વીવેકબુદ્ધીવાદી) વીચારોનો બહોળો ફેલાવો થતો રહે, એવા શુભ આશયથી આ સંગ્રહ પ્રગટ કરું છું. એટલું જ નહીં, અન્ય પુસ્તકોની જેમ જ આ પુસ્તક પણ વીનામુલ્યે આપને પહોંચતું કરું છું. ત્યારે મારો આ નમ્ર પ્રયાસ તથા હેતુ સાકાર-સફળ થશે, એવી આ પંચોતેરમે વર્ષે મારી આખરી ઈચ્છા પ્રગટ કરું છું.

— જમનાદાસ કોટેયા

(‘જમનાદાસ કોટેયા અને રેશનાલીઝમ’ નામક પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાંથી સાભાર; અલ્પ શાબ્દીક ફેરફારો બદલ ક્ષમાયાચના સાથે.)

અત્રે આરંભે જ વાચક મીત્રોને જાણ કરું કે, જોરાવરનગરના જવાંમદ જમનાદાસ દાયકાઓથી ‘માનસ પ્રદુષણ નીવારણ કેન્દ્ર’ નામે રેશનાલીઝમ પ્રચાર-સંસ્થા એકલે હાથે બરાબર ચલાવે છે, તેના ઉપક્રમે સ્વલીખીત તથા અન્ય સમાન વીચારના લેખકોનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરે છે અને ખાસ નોંધપાત્ર તથા અભીનંદનીય હકીકત તો એ કે તેઓના આવા પ્રકાશનો બહુધા તેઓ યોગ્ય સંસ્થાઓ તેમજ વ્યક્તીઓને વીનામુલ્યે જ ભેટ પાઠવે છે. આ સંસ્થાનું એવું કોઈ મોટું ભંડોળ નથી, તેમ જમનાદાસ કરોડપતીય નથી, અને છતાં આ પુણ્યકાર્યનો જે અઢળક વીકાસ થઈ રહ્યો છે, એનાં બે કારણો મારી દૃષ્ટીએ નીચે મુજબ ગણાવી શકાય: (1) જમનાદાસની ધગશ તથા નીષ્ઠા, (2) દાતાઓ મળી રહે છે, જેનો સુખદ સુચીતાર્થ

એવો જ થાય કે, રેશનાલીઝમ આપણા ગુજરાતમાં દીનપ્રતીદીન વધુને વધુ સ્વીકૃત તથા લોકપ્રીય વીચારધારા બની રહી છે; જેનો યશ આ લેખક જેવા અનેક સક્રીય કાર્યકરોની બહુવીધ પ્રવૃત્તિઓને ફાળે જ જાય છે. રેશનાલીઝમની આવી આગેકુચના સંદર્ભે, એક અજોડ આનંદ ઘટનાય અત્રે જાહેર કરી લઉં કે, પુજ્ય મોરારીબાપુ જેવા પ્રખર રામભક્ત કથાકારે પણ જમનાદાસને સારી એવી આર્થિક મદદ અચુક જ કરી છે. પુ. બાપુ રેશનાલીઝમ પ્રત્યે હમદર્દ છે, એ પણ આ વીચારધારાની સર્વોપરીતા અને લોકકલ્યાણની ક્ષમતા તેમ જ એના પ્રચારક કાર્યકરોની સચ્ચાઈ તથા પ્રભાવકતાનો જ પુરાવો છે. તો સાથે સાથે જ, પુ. મોરારીબાપુની વ્યાવહારીક ઉદારતા ઉપરાંત ખુલ્લા મનની માનવીય અને વૈચારીક એવી વીશાળ, ઉદાર દષ્ટી- ભાવનાય એ પુરાવો છે.

શ્રી. જમનાદાસ કોટેયાને પંચોતેર વર્ષ પુરાં થયાં, હજી આજેય તેઓ એવા જ જોરાવર, નવજવાન જેવા સક્રીય, ઉત્સાહી તથા સશક્ત છે, એ બદલ તેઓને અભીનંદન પાઠવતાં દીર્ઘાયુની શુભેચ્છા પણ પાઠવીએ ! તે સાથે જ, પોતાનો આ અમૃત મહોત્સવ ઈતર કશી ધામધુમથી ઉજવવાને બદલે, રેશનાલીઝમની પ્રવૃત્તિને ધરખમ વેગ આપતાં આવાં અમુલ્ય પુસ્તકો પ્રગટાવીને તથા વીનામુલ્યે વહેંચીને જ આ મંગલ ટાણું- અમૃત મહોત્સવ તેઓ ઉજવી રહ્યા છે, એ નવતર તથા સાચા રેશનાલીસ્ટને શોભે, એવા નીર્ણય બદલ પણ આપણે તેઓને ખોબલે ખોબલે ધન્યવાદ આપીએ, અને જ્યારે ઉપર દાતાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો જ છે, ત્યારે આ સંગ્રહનો તમામ ખર્ચ રાજ્યપુશીથી ઉપાડી લેતા ‘આ બહુ જ સારો વીચાર છે’- એમ કહીને રેશનાલીઝમનેય પુરસ્કારનાર અમેરીકા નીવાસી શ્રી ગણેશભાઈ કરસનભાઈ પટેલ (વતન: ભલગામડા, તા. ધન્યુકા) નેય સાભાર ધન્યવાદ આપ્યા વીના રહી જ કેમ શકાય ?

રેશનાલીસ્ટ જમનાદાસ ચમત્કારમાં નથી જ માનતા, છતાં એ પોતે જ એક ‘ચમત્કાર’ છે, એ આપણે તો માનવું જ પડશે ! કારણ એ જ કે, તેઓ ઝાઝું ભણ્યા નથી, વીશ્વના પ્રખર રેશનાલીસ્ટ લેખકોનું સાહિત્ય વાંચી, મનન કરી એ સ્વીકારી, આવી વીચારધારાના ભેખધારી બનવાની કોઈ ભુમીકા જ તેઓ પાસે નહીં;

તેઓ તો કેવળ પોતીકી વીચારશક્તી તથા વીવેકબુદ્ધિથી, આત્મપ્રતીભા અને આત્મપ્રતીતીથી જ આવા પ્રખર, સક્રીય રેશનાલીસ્ટ યુવાવયથી જ બની રહ્યા. એ સાથે જ પોતાના સમય, શક્તી, સાધનો ખર્ચી, જાનના જોખમે તેઓએ આ વીચારધારાના પ્રચારમાં પણ ઝંપલાવી દીધું. જાણવા જેવી હકીકત છે કે, આ અલ્પશીક્ષીત પુરુષે એક ડઝન ઉપરાંત સામયીકોમાં તો પ્રચારક કટારો (કોલમ) લખી છે; એ જ રીતે, ડઝનથી વધુ પુસ્તકોય પ્રગટ કર્યા છે. આ સંગ્રહ, જે પુસ્તકનો અહીં હું આપને પરીચય કરાવી રહ્યો છું, એ પણ મુમ્બઈના ‘સમકાલીન’ દૈનિકમાં કટારરુપે પ્રગટેલા તેઓના અજ્ઞાત લેખોનો જ સંગ્રહ છે. શ્રી. કોટેચાની ક્ષમાયાચના સાથે એક ‘ઐતીહાસીક’ રસીક હકીકત અત્રે પ્રગટ કરું કે, તેઓએ પોતે જ્યારે આ વીચારસરણી પ્રતીતીપૂર્વક અને દૃઢતાપૂર્વક સ્વીકારી, ત્યારે એને ‘રેશનાલીઝમ’ કહેવાય, એટલીય જાણકારી એમની પાસે નહોતી ! તેઓએ ‘કોવુરવાદી સાહીત્ય’- એવો શબ્દપ્રયોગ કરવો પડ્યો ! બોલો, કેટલી અને કેવી સ્વયંસ્ફુરિત આ દીક્ષા ! માણસ અન્ય કોઈ પણ કંઠી બાંધી લે, એ સમજી શકાય; પરંતુ જે વીચાર સાવ અજ્ઞાત કે અલ્પપરીચીત તથા અલ્પપ્રચલીત હોય, ઉપરાંત બંડખોર અને આમુલ મુર્તિભંજક એવો કાંતીકારી હોય; એનો સાક્ષાત્કાર તો કોઈ વીરલને, વીરલાને જ થાય, માટે જ એ ચમત્કાર !

‘જમનાદાસ કોટેચા અને રેશનાલીઝમ’- આ સંગ્રહનો પહેલો જ લેખ વાંચો- આ પ્રચારપુરુષની જોખમી જવાંમર્દાનો અદ્ ભુત પરીચય મળી જશે: અઘોરી વીદ્યાની એક ભયાનક ઘટના વાંચીને, આ લેખક એની સચ્ચાઈ (હકીકતમાં તો જુઠાણું) સીદ્ધ કરવા, ઈન્દીરાજીની હત્યાના ભરતોફાનના માહોલમાં છેક અલાહાબાદ જવા ઉપડ્યા. પરંતુ પહોંચવાનું તો એથીય ભયંકર, અઘોર સ્થાને હતું, અને તે નજીકના ઝુસી ગામના સ્મશાનમાં ! પછી એ સ્મશાનના સંચાલકનેય મળ્યા; આખરે અઘોરીવીદ્યાની યા મારણ-વીદ્યાની ઘોર ઘટના કેવળ કોઈ અવળમતી લેખનો અસત્ય તરંગતુક્કો જ સીદ્ધ થયો. પરંતુ જમનાદાસના આવા જોખમી સાહસથી ગુજરાતને તો એક મુલ્યવાન સત્ય લાધ્યું કે, અઘોરીવીદ્યા કે તાંત્રીકવીદ્યા, મારણ, સંમોહન, વશીકરણ વગેરેનું મંત્રશાસ્ત્ર- એ બધી જ સાવ પાયાવીહીન ગપ્પાબાજી જ છે.

આવી તો સંખ્યાબંધ અદ્ ભુત - અદ્ ભુત ઘટનાઓના આશ્ચર્યજનક બયાનથી આ પુસ્તક છલોછલ સમૃદ્ધ છે; જે વાંચતાં જબરજસ્ત રસ પડે, રોમાંચ થાય, સનસનાટી અનુભવાય: પેટમાંનું ઝેર દોરી વડે કાઢવાનો નુસખો- (2) દાભોળકરે અવતારી બાબાને મહારાષ્ટ્ર પોલીસ દ્વારા પકડાવી દીધા, (13) ભગતની સુકો મેવો (પ્રસાદ) કાઢી આપવાની ચાલાકી પકડી, (17) ભુતનગરીનો અનુભવ... (23) જુનાગઢના અઘોર તાંત્રીકનો રકાસ, (33) સત્ય સાંઈબાબાની કાર પાણીથી ચાલી શકે ? (47) મોરારજી દેસાઈ સાથેની વીચીત્ર મુલાકાત, (50) નીરજા ભનોતનો આત્મા માતાના શરીરમાં આવતો ? (54) શીષ્યે ગુરુના ચમત્કારનું રહસ્ય (પોલ) ખોલ્યું, (25) છાયાશાસ્ત્રીએ મમતાના જીવનમાં ઝેર ઘોળ્યું, (27) તાંત્રીક ચન્દ્રાસ્વામીની મુલાકાત, (57) પવીત્ર ભસ્મ ખરવાની ઘટના, (37) હીખોટીઝમની ધુર્તલીલા વગેરે... આ ઉપરાંત; તરકટ, ઈલમગીરી, છળકપટ, ચમત્કાર, છઠ્ઠી ઈન્દ્રીયના જ્ઞાન, પડકારો તથા પડકાર ઝીલનાર કોઈ ચમત્કારી નહીં !, બાધા-માનતા આદી તમામ પ્રકારની ગેબી, અલૌકીક ઘટનાઓ કે શક્તિઓના દાવાઓના પર્દાફાશની કીમતી તથા પ્રેરક બાબતો આ સંગ્રહમાં વાંચવા મળે છે; જે ગુજરાતની પ્રજાના માનસનું પ્રદુષણ ઘણા પ્રમાણમાં ઓછું કરશે, એવી આશા ની:શંક સેવી શકાય.

ભરતવાહ્ય:

ગુજરાતની આશરે પાંચસો જેટલી કોલેજોને આ પુસ્તક ભેટ આપવાનું નક્કી કર્યું છે... કોલેજના સત્તાવાળાઓએ કોઈ રવાનગી ખર્ચ પણ મોકલવાનો નથી. હવે પછી ‘જમનાદાસ કોટેયા અને વીવેકબુદ્ધિવાદ’ પુસ્તક પ્રગટ થશે- રેશનાલીઝમનાં પુસ્તકો સંપૂર્ણ વીનામુલ્યે આપવાની યોજના છે: સંપર્ક કરો: **માનસ પ્રદુષણ નીવારણ કેન્દ્ર** (જમનાદાસ કોટેયા), **જોરાવરનગર** - 363 020 જીલ્લો: સુરેન્દ્રનગર (સૌરાષ્ટ્ર) મોબાઈલ ફોન: 98981 15976

[અનુક્રમણિકા](mailto:anukramika@gmail.com)

ઝનુનને જ્ઞાન કદી નવ થાય !

માનવીના સ્વમાનનું જો કોઈ અપમાન હોય, તો તે ધર્મ છે: સત્ કાર્યો કરવા માટે સજ્જનો છે જ (એમને ધર્મની કોઈ અનીવાર્યતા નથી), એ જ રીતે દુષ્કૃત્યો કરવા માટે આ દુનીયામાં દુર્જનો છે (જેઓને ધર્મ રોકી શકતો નથી). પરંતુ જો સજ્જનને દુષ્ટ કૃત્યો કરતો બનાવી દેવો હોય, તો સચોટ માર્ગ છે, તેને ધાર્મિક બનાવી દો !

– સ્ટીવન વેનબર્ગ

(સત્યશોધક સભા- સુરતના મુખપત્ર ‘સત્યાન્વેષણ’ જાન્યુઆરી, 2010માંથી સાભાર)

મીત્રમંડળીમાં વાતવાતમાંથી ચર્ચા જામી કે, ‘માણસને ભગવાન વીના ચાલે?’... ત્યારે, પ્રારંભે જ કહી દઉં કે, ઉપસ્થિત આસ્તિક મીત્રોએ જે દલીલો કરી, તે કેવળ ઝનુનપ્રેરીત, સત્ત્વહીન, તર્કરહીત, અર્થહીન અને એકંદરે યુગો જુના એકના એક ચર્વીતચર્વણ જેવી બની રહી; કારણ કે આસ્તિકો પાસે કોઈ નક્કર દલીલ નથી, ક્યારેક તો તેઓની બુદ્ધિ જ ઓછી પડતી લાગે છે યા તો છતી આંખે ‘ગાંધારીપાટા’ બાંધેલા પ્રતીત થાય છે, ક્યારેક વળી એમની એવી અસત્ય માન્યતા પાછળનું મુખ્ય પરીબળ શ્રદ્ધા અર્થાત્ અંધશ્રદ્ધા હોય છે.

મારો નમ્ર અભીપ્રાય એવો રહ્યો કે, જો આદીમાનવ ધર્મ અને ઈશ્વરની કલ્પનાજાળમાં ફસાયો ન હોત, તો આજે માનવવીશ્વમાં શાંતી હોત, બંધુતા હોત અને માનવજાત સારી મુક્તિ પણ માણતી હોત. કારણ સ્પષ્ટ છે: ઓશો રજનીશ કહે છે તેમ, આજ સુધીમાં સંસારમાં પંદરસો જેટલાં નોંધપાત્ર ‘ધર્મયુદ્ધો’ થયાં છે; નાનાં છમકલાં તો વધારામાં ! હકીકત સ્પષ્ટ જ છે કે, યુદ્ધોનાં પ્રધાન તથા મુળ કારણો બે જ રહ્યાં છે: કારણ કે વીજ્ઞાને અભુતપુર્વ, અજોડ, ભવ્ય પ્રગતી કરી, માનવી સમક્ષ સત્યો પ્રસ્તુત કર્યાં છે, અને બીજું, દુનીયા આજે ખુબ નાની બની ગઈ છે; એથી એનું એક જ અખંડ રાષ્ટ્ર રચી શકાય, જેથી રાષ્ટ્રવાદની સંકુચિત ઝઘડાખોર ભાવના જ નષ્ટ થાય. સંઘર્ષો, વેરઝેર તથા ભેદભાવ આપોઆપ જ નાબુદ થઈ જાય; કારણ કે ધર્મે બળપુર્વક લાદેલી ફરજિયાત નીતી, વ્યક્તીને માટે

સહજ આંતરીક ગુણરુપ નથી હોતી, અને એનો પુરાવો એ જ કે, અવ્યવસ્થા, અંધાધુંધી કે રમખાણો દરમીયાન, ભુંડાંમાં ભુંડાં કૃત્યો આચરનારા લગભગ બધા જ શખ્સો ધાર્મીક હોય છે; જેઓ ઘોર અપરાધનેય સ્વર્ગદાયક ધર્મકૃત્ય ગણાવે છે યા માને છે. બીજી બાજુ, રેશનાલીસ્ટો સામાજીક નીતીને એક અનીવાર્ય, હીતકારી નાગરીક ફરજ તરીકે, સામાજીક માનવીની સ્વાભાવીક આચારસંહિતા તરીકે અપનાવે છે, પછી તક મળતાં એનો ભંગ કરી લેવાની વૃત્તિને માટે સ્થાન જ નથી રહેતું...

મંડળીમાંના એક સભ્યની દલીલ તો વળી આફલાતુન હતી: તેઓએ આની આ જ દલીલ કદાચ હજારમી વાર જાહેરમાં ફગાવીને, ભોળા ભાવકોને ઠગ્યા છે અને આજે ય તેઓની એ ઠગલીલા ચાલુ જ છે. તેઓ કહે છે: “રશીયાનો સરમુખત્યાર સ્તાલીન નાસ્તીક હતો અને સેક્યુલર હતો. તેણે ભગવાનને વચ્ચે લાવ્યા વીના જ લાખો કીસાનોની ઈંડે કલેજે કતલ કરાવી. સામ્યવાદી સમાજ સંપુર્ણ નાસ્તીક અને ધર્મરહીત હોય છે...

એવો જ સેક્યુલર નાસ્તીકતાનો ઝંડો ચીનમાં માઓ ત્સે તુંગે ફરકાવ્યો, અને સાંસ્કૃતીક કાંતીને નામે અસંખ્ય માણસોને વધેરી નાખ્યા. વળી, ચીને તીબેટ ઉપર જે અમાનુષી દમન ગુજાર્યું, એમાંય ભગવાન તો ક્યાંય દેખાતો નહોતો... ઈત્યાદી... (આ મીત્ર સેક્યુલર શબ્દનો અર્થ જ સમજતા લાગતા નથી!)

નમ્રતાપુર્વક સત્ય જાહેર કરું કે, આ ત્રણે દલીલો (કે દાખલા) છલના છે, છેતરપીંડી છે અને કદાચ આત્મછલના પણ છે. કારણ કે આ મીત્ર નાસ્તીકતા (એથીઝમ) અને રેશનાલીઝમ વચ્ચેનો તાત્ત્વીક અને મહત્ત્વનો ભેદ જ નથી જાણતા. સ્તાલીનને રેશનાલીસ્ટ ગણવો- એ ભારે હાસ્યાસ્પદ જુદાણું છે. મીત્ર, નાસ્તીકતા અર્થાત્ કેવળ ઈશ્વરનો ઈન્કાર એ રેશનાલીઝમ નથી. રેશનાલીસ્ટ અચુક નીરીશ્વરવાદી હોય; પણ બધા જ નાસ્તીકો રેશનાલીસ્ટો નથી હોતા. રેશનાલીઝમ એટલે તો વીવેકબુદ્ધિવાદ, જ્યારે સ્તાલીન કે માઓનાં અનેક ઘોર દુષ્કૃત્યોમાં કોઈ વીવેકદષ્ટી, સારાસારનું, ઉચીત- અનુચીતનું ભાન વરતાતું નથી, હતું જ નહીં; કારણ એની પાછળ સામ્યવાદનું ઝનુન જ પ્રેરકબળ હતું. આ બાબતમાં બર્ટ્રાન્ડ રસેલે બહુ

સચોટ તથા સત્યમુલક દલીલ કરી છે; તે કહે છે, સોવીયેત રશીયાએ પોતાને ત્યાંથી ચાલુ ધર્મને હાંકી કાઢ્યો, પરંતુ ત્યાં જ આજે સામ્યવાદ એક નવો ધર્મ બની ગયો છે! આમ, સ્તાલીન-માઓનાં હત્યારા ઝનુનને ‘ધાર્મિક ઝનુન’ જ લેખાવી શકય. એની સાથે રેશનાલીઝમને કોઈ જ સંબંધ નથી.

ખરેખર તો, આવી વાહીયાત, અતાર્કિક દલીલોથી કશું જ સીદ્ધ થતું નથી, સીવાય કે ભોળા અને અજ્ઞાન જનોને છેતરી શકાય છે, જે આસ્તીકોનો માનભર્યો ધંધો છે. બાકી કોઈ પણ ઝનુની સરમુખત્યારના રાજકીય-વૈચારીક હત્યાકાંડમાં આસ્તીકતા-નાસ્તીકતાનો મુદ્દો લેશમાત્ર સંડોવાયલો હોતો જ નથી: જેમ કે નાસ્તીક એવા સ્તાલીન-માઓએ કતલ-એ-આમ ચલાવી, તો એ જ રીતે પાકા ઈશ્વરપરસ્ત આસ્તીક માંધાતાઓએ પણ એવી જ ઘોર માનવ કતલ ચલાવી છે. દા.ત. નાદીરશાહે જ્યારે દીલ્હીમાં કતલ-એ-આમ ફરમાવી, ત્યારે તે પાક મુસલમાન જ હતો. હીટલર પણ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં માનનાર આસ્તીક એવો હત્યારો સરમુખત્યાર હતો; જેણે લાખો યહુદીઓને ભાજીમુળાની જેમ વાઢી નાંખ્યા... ઈસ્વીસનની શરુઆતની સદીઓમાં ભારતવર્ષમાં બૌદ્ધોની કતલ કરવાની એક મોટી ઝુંબેશ (ધર્મયુદ્ધ) આદરવામાં આવેલી. સનાતની આર્ય બ્રાહ્મણ ધર્મે, બૌદ્ધોને મારી મારીને યા મારી નાખીને ભારતમાંથી ભગાડ્યા, સદંતર કાઢ્યા. સમ્રાટ અશોક પછી થયેલા શૈવધર્મી રાજા પુષ્યમીત્ર શુંગે (યા અન્ય કોઈ એવા રાજવીએ) એવી ઘોષણા કરેલી કે, એક બૌદ્ધ સાધુનું કાપેલું મસ્તક લઈને દરબારમાં આવનારને સો સોનામહોરોનું ઈનામ આપવામાં આવશે... આ રીતે તથા અન્યથા દસ હજાર બૌદ્ધ સાધુઓની કતલ કરવામાં આવી.

એક મીત્રે વળી ભગવાન ઈસુના પ્રેમધર્મનો મહીમા, ધર્મની મહત્તા, ગુણવત્તા અને આવશ્યકતારુપે ટાંક્યો. ત્યારે મંડળીમાંથી અન્ય એક રેશનાલીસ્ટ મીત્રે ઈતીહાસ ટાંકતા જણાવ્યું કે, 18મી-19મી સદીમાં એકલા યુરોપમાં જ, એક લાખ સ્ત્રીઓને ડાકણ ઠરાવીને ધર્મ-અદાલતે જીવતી સળગાવી દીધી હતી. એ ઉપરાંત, અમુક-તમુકના દેહમાં સેતાન પ્રવેશ્યો છે; જેથી તે ધર્મવીરોધી વાત કે વર્તીવ કરે છે; એવા આક્ષેપ સાથે એવા ‘પાપી’ પુરુષોને પણ જીવતા જલાવી દેવામાં

આવતા. દા. ત. પૃથ્વી ગોળ છે અને સુર્ય ફરતે ફરે છે, એવું સત્ય પ્રતીપાદીત કરવા બદલ બુનોને જીવંતો સળગાવી માર્યો; જ્યારે ગેલેલીયો પર અમાનુષી જુલમ ગુજારવામાં આવ્યો. માટે જ જીવંતી જલાવી દેવામાં આવેલી ફાન્સની વીરાંગના જહોન ઓફ આર્કે અંતીમકાળે પોકારેલું કે, ‘હે પ્રભુ, આ બધું ક્યાં સુધી ?’ અમે રેશનાલીસ્ટો પણ અહીં-ઉદગાર કાઢીએ છો કે ધર્મ અને ઈશ્વરને નામે આટઆટલા અત્યાચારો ક્યાં સુધી ? ભારત દેશના તો વળી ધર્મને નામે જ ભાગલા પડ્યા અને ત્યારે ઈતીહાસમાં અભુતપૂર્વે એવાં કત્લેઆમ તથા અત્યાચારો ગુજર્ચ્યા... અને આજનો આ આતંકવાદ પણ વળી શું છે ?

રેશનાલીસ્ટ વ્યક્તી પ્રેમભાવ વીહીણ, લાગણીશૂન્ય હોય છે, એવો પણ એક કુપ્રચાર બદઈરાદાથી જોરદાર ચલાવાય છે. હકીકતે તો, રેશનાલીઝમનો પ્રધાન ગુણધર્મ જ માનવતા છે, એટલે તમામ માનવીય સંવેદનોનું એમાં સ્વીકૃત સ્થાન છે જ. પરીણામે આસ્તીકોની જેમ જ, રેશનાલીસ્ટોમાં પણ પ્રકૃતી વૈવીધ્ય, સ્વભાવભેદ સ્વાભાવીક જ પ્રવર્તે: કોઈ લાગણીભીનો, ઋજુ હૃદયનો કોમળ જન હોય, તો બીજો વળી કઠોર, મક્કમ, મજબૂત મનનો રેશનાલીસ્ટ પણ હોઈ શકે, ઈત્યાદી. સાવ અક્કલ વીનાની વાત તો એક સભ્યે એવી કરી કે, રેશનાલીસ્ટ પોતાનાં સંતાન પ્રતી વાત્સલ્ય-પ્રેમ પુરો દર્શાવી શકે, સેવી શકે ?

અરે, પ્યારા મીત્ર, જનનીનાં પ્રેમ-લાગણી એ તો પ્રાણી માત્રમાં નૈસર્ગિક વૃત્તીભાવ છે. એમાં વળી શ્રદ્ધા ક્યાંથી આવી ? સ્થળ-સંકોચવશ ચર્ચા નથી કરતો, પણ વાત્સલ્ય, સ્નેહ તથા લાગણીથી સંતાનો માટે મરી ફીટવા તત્પર એવી રેશનાલીસ્ટ માતાની હું તમને રૂબરૂ મુલાકાત કરાવી શકું, મારું ભાવભીનું નીમંત્રણ છે ! એ જ રીતે, દુર કે જુદાં વસતાં સંતાનોનો નામોચ્ચાર માત્ર કાને પડતાં જ જેની આંખો પ્રેમાશ્રુથી ઉભરાઈ જાય છે, અને જેણે સંતાનોના હીત ખાતર સ્વેચ્છાએ જ ચુપચાપ અનેકવીધ ભોગ આપ્યા છે અને હસતે મોંએ મુરકેલીઓ વેઠી છે; એવા એક રેશનાલીસ્ટ વૃદ્ધની મુલાકાત પણ હું તમને કરાવી શકું, તો આવજો !

ભરતવાઝય

પ્રેમ તથા જ્ઞાને મને ઉંચે ગગનવીહાર કરાવ્યો છે; જ્યારે દયા-કરુણા હંમેશાં મને પાછો પૃથ્વી પર ખેંચી લાવી છે. સરમુખત્યારોના અત્યાચારોનો ભોગ બનતા માનવીઓના; એકાકી વૃદ્ધોના અને દુઃખીયારાં બાળકોના વેદનાભર્યા આર્તનાદો મને સંભળાય છે. હું તેઓની પીડા દુર કરવા ઝંખું છું, પણ એ મારા ગજા બહારનું કાર્ય છે, અને એથી હું પણ દુઃખી છું...

—બર્ટ્રાન્ડ રસેલ

(વીશ્વના ઉત્તમોત્તમ રેશનાલીસ્ટ એવા બર્ટ્રાન્ડ રસેલના ઋજુ હૈયાની માનવીય કરુણાનો આ આર્તનાદ છે; જે તેમની આત્મકથામાંથી, અત્રે કેવળ સ્મૃતી આધારે ટાંક્યો છે. જો કે ઘણા ખરા શબ્દો સહીત મુળનો ભાવાર્થ બરાબર આ પ્રમાણે છે....ર.પા.)

અનુક્રમણીકા

BIG BANG and GOD – A PARTICLE

As children tremble and fear everything in the blind darkness, so we in the light sometimes fear, what is no more to be feared than the things, children in the dark hold in terror.

LUCRETIUS (Roman poet, 60 B.C.)

આ બ્રહ્માંડની આ પ્રકારની ઉત્પત્તિ તથા રચના મહાવીસ્ફોટ (Big Bang) દ્વારા થઈ છે. આ ઘટના એટલે અનાદી – અસીમ એવા અવકાશમાં (Space) સર્વવ્યાપી ઉર્જામાંથી સર્જાયેલા પદાર્થના એક સુવીરાટ વાદળનું તેના જ ગુરુત્વાકર્ષણના પરીણામે સંકોચાઈને, પછી પ્રચંડ ધડાકા સાથે ફાટી પડવું તે મહાવીસ્ફોટ, અને એ પછી અવકાશમાં ચોમેર ફંગોળાયેલા પ્રસ્તુત દ્રવ્યના નાના મોટા લોચાઓમાંથી રચાયેલા પીંડો એ જ અગણીત તારકો, ગ્રહો આદી તથા તેના વડે ખચીત કે ખીચોખીચ એવું આજનું વીચ. આ લોચાઓ વળી પ્રકાંડ ઉષ્ણતામાને સળગતા, અને નીજીયતા(inertia)ના નીયમ મુજબ અવીરામ ભાગ્યે જ થતા એવા પીંડો હતા (તારકો) દા.ત. આપણો સુર્ય; જેણે પોતાના ગુરુત્વબળે વળી નાના પીંડોને પકડી લીધા; જેઓ કેન્દ્રત્યાગી તથા કેન્દ્રગામી બળને વશ થઈ, ચોક્કસ સ્થાને થંભી ગયા અને એ સાથે પેલા મોટા પીંડોની આસપાસ ભ્રમણ કરવા લાગ્યા. દા.ત. આપણી પૃથ્વી. આમ સુર્યમાળાઓ રચાઈ. આજે બ્રહ્માંડમાં અબજોના અબજો તારકપીંડો છે. દા.ત. કેવળ આપણા એક જ ‘તારાવીચ’(Galaxy)માં આશરે સો અબજ તારાઓ ઝળહળી કે ઝબુકી રહ્યા છે. આવી તો પાછી સો અબજ ગેલેક્સીઓય છે !

હવે આ તો એક સીદ્ધાંત માત્ર હતો; કારણ કે કાલગણના મુજબ, તે આશરે પંદર અબજ વર્ષો પુર્વે ફાટેલો. જો કે આ બ્રહ્માંડની વર્તમાન ગતીવીધી જોતાં, એની ઉત્પત્તિ બાબતે આ જ સીદ્ધાંત સંપૂર્ણ બંધબેસતો થાય છે, એટલે વીજ્ઞાનીઓ દ્વારા એકંદરે સાર્વત્રીક રીતે તે સ્વીકારાયેલો. તેમ છતાં, આવા કોઈ પણ પ્રયોગ દ્વારા સીદ્ધ નહીં એવા તાર્કિક સીદ્ધાંતોની પાકી કસોટી કર્યા વીના જો ચુપ અને નીજીય

(શ્રદ્ધાપુર્વક ધર્મની જેમ જ તો !) બેસી રહે તો પછી એ વીજ્ઞાન (Science) શાનું ? એટલે હમણાં જ વીજ્ઞાનીઓએ, શક્ય તેટલા નાના પાયા ઉપર, આ પૃથ્વી પર જ ‘બીગ બેંગ’ નો પ્રયોગ કર્યો. જેના પ્રથમ તબક્કામાં તેઓ નીર્વીઘ્ને સફળ થયા છે. માનવજાત માટે આ પ્રખર પુરુષાર્થની, કહેવાતા ઈશ્વરને પડકારતી એવી આત્મગૌરવની ઘટના બની રહે છે. જો આસ્તીકોને એક વૈજ્ઞાનિક સીદ્ધાંત યથાર્થ સમજાય, તો પ્રતીતી થઈ જ જાય કે, આમાં ઈશ્વરનું કોઈ કર્તૃત્વ કે સ્થાન જ ન હોઈ શકે. એ સીદ્ધાંત એવો છે કે, જેમ સ્થીર (જડ) પદાર્થ એની મેળે ગતી કરી શકતા નથી, તેમ ગતીમાન જડ પદાર્થ કોઈ અવરોધક ઉર્જાની મદદ વીના આપોઆપ થંભી શકતો જ નથી. આ જ સીદ્ધાંતવશ છેલ્લાં 14-15 અબજ વર્ષોથી આ બ્રહ્માંડ મુળથી પ્રાપ્ત એવી ઉર્જાબળે અવીરામે ગતી કરી રહ્યું છે. એટલે કે, expanding universe !

પરન્તુ અંધશ્રદ્ધાળુ આસ્તીકો પેલાં અંધકારમાં અકારણ જ ધ્રુજતાં બાળકોની જેમ, બ્રહ્માંડની આવી ઉત્પત્તિ તથા ગતીમાંય ઈશ્વરનું કર્તૃત્વ જુએ છે ! હવે યોગાનુયોગે બન્યું છે એવું કે, બ્રહ્માંડની ખરેખર ઉત્પત્તિ વખતે જે એક કણ (Particle) ખુબ સક્રિય હતો, તે આ પ્રયોગથી પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી. મારા ખ્યાલથી આ કણ તે બોસોન કે હેડ્રોન; જે ક્વાર્કના રગડામાંથી બનતા ભારે કણ (Heavy particle) છે, જે એવા વીરલ છે કે , એક અબજ ફોટોનની રચનાને પરીણામે ફક્ત એક હેડ્રોનનું સર્જન થાય છે. વળી એ કણોની ગતીવીધીય ઘણી અનીચીત હોય છે; જેથી વીજ્ઞાનીઓએ એને ‘God Particle’ (ઈશ્વરીય કણ) એવું નામ આપ્યું છે. બસ, અતાર્કિક આસ્તીક તો થયો ખુશખુશાલ ! તેઓમાંના કેટલાકે તો એટલી હદે લખી માર્યું કે, વીજ્ઞાને આખરે તો ઈશ્વરને યાદ કરવો જ પડ્યો ! ઈશ્વરની ઈચ્છા વીના એક પાંદડુંય હાલી શકતું નથી !’... ઈત્યાદી આપણે માટે એક જાણવા જેવી હકીકત: ભારતીય વીજ્ઞાની સત્યેન્દ્ર બોઝના નામ પરથી ચોક્કસ કણને ‘બોસોન’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

આસ્તીકો યા શ્રદ્ધાળુઓ લાંબો તેમ જ તર્કશાસ્ત્રીય વીચાર કરી શકતા જ નથી; પરીણામે તેઓ આસપાસની યા વીચની પુર્ણ પરીસ્થિતીનું નીરીક્ષણ કરી,

સ્વસ્થ અને તટસ્થ ચીત્તે સત્ય તારવી કે પામી શકતા નથી. તેઓ ફક્ત પોતાની માન્યતાની તરફેણમાં હોય એવા બેચાર દાખલા ઉતાવળે, આડેધડ ઉપાડી લે છે, અને એની મદદથી પોતાની અતાર્કિક, અવૈજ્ઞાનીક કે અસત્ય માન્યતાને સમર્થિત કરી, એને સનાતન સત્ય તરીકે ઘુસાડી દેવા મથે છે. જો કે વીજ્ઞાન તો સત્ય-આધારીત હોઈ, પુર્ણ બળવાન ક્ષેત્ર છે; એથી એવી અધકચરી માન્યતાઓને પોતાના ક્ષેત્રમાંથી તે તત્કાળ હાંકી જ કાઢે છે. દા. ત. ‘બીગ બેંગ’ ના આ સફળ પ્રયોગમાં વીજ્ઞાનીઓએ કયાંય ઈશ્વરના દર્શન કર્યા જ નથી. હા, જો કે કેટલાક વીજ્ઞાન વીજ્ઞાનીઓય આસ્તીક છે ખરા; પરંતુ આજે અહીં એ લોકની પ્રસ્તુત નીર્બળતા કે મર્યાદાની ચર્ચા અપ્રસ્તુત હોઈ, અધ્યાહાર જ રાખીએ !

હવે આવા લેખકો – ચીંતકોની ટુંકી તથા એકાંગી દૃષ્ટીએ સત્યને પંથે વાળવાના શુભ આશયથી થોડી એવી સત્ય – બનેલ ઘટનાઓના દાખલા ટાંકીએ કે જે જાણતાં સ્વાભાવીક જ પ્રશ્ન થાય કે, ‘ઈશ્વર આવો કેવો?’ જો ઈશ્વર સર્વ શક્તીમાન હોય, તો આવું કેમ બની શકે? મતલબ કે, જેઓએ ‘બીગ બેંગ’ ના સફળ પ્રયોગ છતાં એમ તારવ્યું કે, ઈશ્વરની ઈચ્છા વીના એક પાંદડુંય હાલી શકતું નથી. એ લોકોએ જો અખબારોમાં પ્રગટેલા, એ એક જ દીવસે બનેલી ઘટનાઓના સમાચારોને ગંભીરતાથી ધ્યાનમાં લીધા હોત, અને તટસ્થાપૂર્વક મનોમન પ્રશ્ન કર્યો હોત કે, જો ઈશ્વરની ઈચ્છા વીના એક પાંદડુંય હાલી શકતું ન હોય, તો શું આવી બધી ભયંકર, પાશવી, રાક્ષસી ઘટનાઓ આ સંસારમાં અવારનવાર બન્યા જ કરે છે; એ ઈશ્વરની ઈચ્છાથી જ, એના સમર્થનથી જ બનતી હોવી જોઈએ ને ? અને જો એમ જ હોય તો, અચુક શંકા જાગે કે શું ઈશ્વર આવો ખરાબ કે નીર્બળ, જે આવી પાપ-ઘટનાઓને અટકાવી શકતો નથી યા એનો કદાચ સમર્થક હોવાથી અટકાવતો નથી ? અથવા તો પછી ઈશ્વર જેવું કોઈ સર્વશક્તીમાન, સર્વસંચાલક તત્ત્વ જ નથી..... બલકે, અહીં તો કેવળ બળનો જ સીદ્ધાંત પ્રવર્તે છે ?...

તો ચાલો, હવે તે જ દીવસે બનેલી આ પ્રસીદ્ધ થયેલી ભયાનક, અનીશ્વરીય ઘટનાઓને ટુંકમાં જ ગણાવીએ: (1) રશીયામાં આત્મઘાતી હુમલા: 12 નામૃત્યુ (2) અફઘાનમાં વધુ હુમલા થવાની ભારતીયોને દહેશત (3) દાંડી ગામે સાત

વર્ષની બાળકી સાથે બદકામ કરી નરાધમોએ એને તરછોડી મુકી (4) છુટાછેડા થઈ જતાં, યુવાને કોર્ટમાં જ ઝેર પી લીધું (5) ઉન પાટીયા નજીક કીશોરી પર બળત્કાર (6) પત્નીની હત્યા કરનાર પત્નીએ ઝેરી દવા પી લઈ આત્મહત્યા કરી (7) સચીનમાં પરીણીતાએ ગળે ફાંસો ખાઈ જીવનનો અંત આણ્યો (8) અમદાવાદમાં હાઈપ્રોફાઈલ સેક્સ રેકેટ.... વગેરે, વગેરે ! પરંતુ આ તો મુખ્યત્વે ગુજરાતની, વીશેષતઃ દક્ષીણ ગુજરાતની જ એક દીવસની દુર્ઘટનાઓ છે તો જરા વીચાર કરો, કેવા કેવા ભયાવહ, આઘાતજનક આ ઘટનાસ્પદ બનાવો બનતા હશે ! ત્યારે ઈશ્વરની ઈચ્છા વીના એક પાંદડુંય હાલતું નથી- એવી કટ્ટર માન્યતાઓનો પછી શો અર્થ કરવો ? વધુમાં, ભુકંપનો તીવ્ર આંચકો, લાખોનાં મોત, પ્રચંડ વાવાઝોડાથી જનમાલની ખાના ખરાબી, જવાલામુખીનો વીરફોટ યા ત્સુનામીથી વ્યાપક તારાજ તથા સંખ્યાબંધ મોત – આવું બધું કેમ અનીયંત્રીત બન્યા જ કરે છે, જો ઉપર કોઈ કૃપાળુ, સર્વશક્તીમાન તારણહાર, સાર્વત્રીક સંચાલન, નીયંત્રણ કરતો બેઠો હોય તો ?.....

તા. ક. ઈશ્વરીય કણ અથવા હેડ્રોન આદી વીષયે, જો મારી કશી ભુલ થતી હોય તો, વીજ્ઞાનવીદો વધુ પ્રકાશ પાડે એવી વીનન્તી !

ભરતવાઝય

(1) A credulous mind finds most delight in believing strange, things, and the stranger they are, the easier they pass with him, but he never regards those that are plain and feasible, for every man can believe such.

—SAMUEL BUTLER

(2) આ બ્રહ્માંડની રચના વખતે જો ઈશ્વરે મને પુછ્યું હોત તો હું કેટલાંક ખુબ મહત્વનાં સુચનો કરી શક્યો હોત.

—આલ્ફોન્સો (સ્પેનનો રાજા)

અનુક્રમણિકા

05-2010-06-11

..... આનંદ ધામ અને હું

જે વૃદ્ધો પ્રત્યે તેમના સ્વજનોને પ્રેમ અને આદર હોય, એને હું તે વૃદ્ધોની મોટી સીદ્ધી માનું છું. સમાજમાં એવા ભાગ્યશાળી વૃદ્ધોની સંખ્યા ઓછી જ છે.

(શ્રી. દીનેશ પાંચાલ એમના ‘તનકતારા’ શીર્ષકધારી સત્ત્વશીલ ચીંતનગ્રંથ (પ્રકાશક: ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-380001 – ફોન: 079-22144663. ઈ-મેઇલ: goorjar@yahoo.com)માંથી સાભાર !)

દીનેશભાઈ, હું એવો જ એક ભાગ્યશાળી વૃદ્ધ છું. આજકાલ હું ‘શ્રી. ભારતીમૈયા આનન્દધામ’ વેસુ-સુરત ખાતે વૃદ્ધાશ્રમમાં રહેવા આવી ગયો છું. જે મારાં સન્તાનોને મુદ્દલેય મંજુર નથી; પરન્તુ વાચકમીત્રો તો જાણે જ છે કે, હું વૃદ્ધોના વૃદ્ધાશ્રમ નીવાસનો ‘સુધારક’ તરફદાર છું. વીચારશો, નીરીક્ષણ કરશો, તો પ્રતીતી થશે કે આપણી કેટલીક પ્રાચીન કે પરમ્પરાગત વ્યવસ્થાઓ આજે કાલવીસંગત બની ચુકી હોઈ, તદનુસાર પરીવર્તન ન સ્વીકારતા જનો માટે તે દુઃખદાયક બની રહી છે. એક મીત્ર રોજ સાંજે મળતા, ત્યારે પોતાની પીડા તથા અનુચીત અવસ્થાની સમસ્યા વ્યક્ત કરતાં, તેઓની આંખ ભીની થઈ જતી. વૃદ્ધાવસ્થા કેવી નીર્દય તથા નીર્ભમ કુદરતી સજા છે ! એ ત્રાટકે છે; ત્યારે સીંહ જેવા સમર્થ પુરુષો પણ પાંજરાપોળની ઉપેક્ષીત, વસુકી ગયેલી ગાય જેવા ગરીબડાં અને પરાધીન બની રહે છે. પેલા મીત્રને બે પુત્રો છે. એ દીકરાઓએ મીલકતની જેમ બાપનીય એવી વહેંચણી કરી લીધી છે કે છ મહીના મોટાને ત્યાં અને છ મહીના માટે નાનાના માન ન માન એવા મહેમાન ! એમાં છ મહીના ઉપર એક કલાકનીય છુટછાટ ન ચાલે- શરત એટલે પાકી શરત ! હું ઓળખતો નથી, પણ પુત્રવધુઓ નીયમપાલનની ચુસ્ત આગ્રહી હશે... !

સારાંશ એ જ કે, એમાં પુત્ર કે પુત્રવધુઓનો કોઈ વાંક જ નથી. આપણી પુરાણી કહેવાતી ઉમદા અને ભદ્ર એવી સંયુક્ત કુટુંબની ભારતીય પરમ્પરાને

કાલગ્રસ્ત માનીને, કાલવીસંગત સમજીને તીલાંજલી આપવાનો સમય પાકી ગયો છે. હવે વૃદ્ધ વડીલો યુવાન સંતાનોને માથે પડી, પડ્યાં રહે એવી યોજના આધુનિક આર્થિક-કૌટુંબીક વ્યવસ્થામાં સરળતાથી કે શાન્તિથી ચાલી શકે તેમ જ નથી, તો ‘આનન્દથી’ તો કલ્પીય કેમ શકાય ? હા, ખુબ જ ધનીક ગૃહસ્થ કુટુંબ હોય અને દરેક સભ્યને પોતપોતાની સર્વથા સ્વતંત્ર જીવનવ્યવસ્થા મળી શકતી હોય તો વૃદ્ધ વડીલો ભલે તેઓને ફાળવાયેલા અલગ ખંડોમાં યથેચ્છ રહેતાં ! એય એક પ્રકારનો વૃદ્ધાશ્રમ જ ગણાય ને ? વૃદ્ધોનાં સ્વભાવની તથા સદ્વર્તનની ચર્ચા અત્રે કરતો નથી. આપણા ઉત્તમ ચીન્તક કટારલેખક શ્રી. દીનેશ પાંચાલે એ વીગતે ચર્ચા છે. ‘તનકતારા’માં જ એવા ત્રણચાર સરસ લેખો છે.

બરાબર અહીં જ, જે અભીનવ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ઉદભવે છે તે વૃદ્ધાશ્રમનો: હું મજબુતપણે માનું છું કે, સમ્પૂર્ણ નીવૃત્ત વડીલોએ સન્તાનોનાં ઘર-કુટુંબ છોડી, વૃદ્ધાશ્રમમાં ચાલ્યા જવું જ જોઈએ. આપણો સમાજ શરમાશરમી તથા લોકાપવાદનાં જરીપુરાણાં ભયશંકાથી દમ્ભી બની ગયો છે. માબાપને સાથે રાખવાનું ગમતું નથી, ‘ગમતું નથી’ – એ કરતાં એમ જ કહેવું જોઈએ કે ‘ફાવતું નથી’, તો સન્તાનોનો જ કોઈ મોટો દોષ છે એવું તારણ એમાંથી નહીં કાઢવું; ઘરમાં વીજળીક મીકસર-ગ્રાઈન્ડર મશીન વસાવ્યાં પછી, નકામો પડેલો પથ્થરનો મોટો ખલ પગમાં અથડાયા કરતો હોય એ કોને ગમે ? આ ઉપમાને દ્વીઅર્થી પણ સમજી શકાય: કેટલાક વડીલો વળી ખરેખર ‘ખલ’ પણ હોય છે.

હવે સૌથી મોટો પ્રશ્ન ઉદભવે છે તે વયોવૃદ્ધ વડીલોનાં સ્વમાન અને ગૌરવનો. સન્તાનો અને સ્વજનો સૌને ઘરડાં માતાપીતા કે દાદાદાદી માટે આદર તથા આત્મીયતાભર્યો સ્નેહ હોવો ઘટે, અન્યથા પરીસ્થીતી ભારે કષ્ટકારક બની રહે છે. અહીં ‘આદર’ને બદલે હું ‘સમાદર’ શબ્દ પ્રયોજવાનું વધુ પસન્દ કરું: રીસ્પેક્ટ નહીં, પણ રેવરન્સ. પરન્તુ ‘હોવો ઘટે’ એવો ઔચીત્યદર્શક શબ્દપ્રયોગ કરીને, હું સમગ્ર જવાબદારી સન્તાનો પર નાખી દેવા જરાય ઈચ્છતો નથી. વડીલોએ પણ પોતાનું ગૌરવ જળવાય અને સન્તાનો-સ્વજનોમાં સમાદર કેળવવો જ જોઈએ; જેની આવી એક જ (નેહરુજીના) શબ્દમાં: પોલીસી ઓફ નન-ઈન્ટરફીયન્સ.

હવે જે વધુ ગમ્ભીર પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે તે વળી એ કે, શું વૃદ્ધાશ્રમોમાં વડીલો-વયસ્કોનાં ગૌરવ-સમાદર જળવાય છે ખરાં? ‘આશ્રમ’ શબ્દ જ આપણા સંસારમાં જરા અણગમતા કે બન્ધનકર્તા સન્દર્ભનો સુચક બની ગયો છે. ત્યારે હું જે આશ્રમમાં હાલ રહેવા આવ્યો છું, એ આશ્રમ માટે સાથીમીત્ર શ્રી. કાર્તીક દેસાઈના જ શબ્દો ટાંકું તો, ‘આવો આશ્રમ તમને ગુજરાતમાં ભાગ્યે જ બીજો જોવા મળશે !’ આ વૃદ્ધાશ્રમ એ જ કે હવે હુંય જેનો નીવાસી છું તે, ‘શ્રી. ભારતીમૈયા આનન્દધામ’-આપણા સુરતમાં જ વેસુ ખાતે આવેલો, અમ્બીકા નીકેતનના વીખ્યાત મન્દીર દ્વારા સંચાલીત વૃદ્ધાશ્રમ. પ્રારમ્ભે જ કહી દઉં કે, અહીં અમારાં ગૌરવ તથા સમાદર પ્રાયઃ સમ્પૂર્ણ રીતે જળવાય છે. વધુમાં અહીં કોઈ બીનજરૂરી બન્ધનો, નીચન્ત્રણો, મર્યાદાઓ કે કર્મકાંડના મીથ્યા વીધીઓ (પ્રાર્થના-પુજન જેવા) લાદવામાં આવતા નથી, માટે જ કાર્તીક દેસાઈ જેવા જુના નીવાસીઓ અને અમારા જેવા નવોદીતો પ્રસન્ન પ્રસન્ન છે.

એક ધાર્મિક સંસ્થાની, પ્રતીષ્ઠિત મન્દીર અમ્બીકા નીકેતનની જ શાખા હોવા છતાંય, આ ભારતીમૈયા આનન્દધામ-વૃદ્ધાશ્રમમાં કોઈ ધાર્મિક દબાણ કે બોજ બીલકુલ લાદવામાં આવ્યો નથી, એ અભીગમ અન્ય વૃદ્ધાશ્રમોએ ખરેખર જ અનુસરવા જેવો છે. વીવીધ વીચારના સર્વ વૃદ્ધો માટે સમ્પૂર્ણ પરીતોષપ્રેરક એવી આ વ્યવસ્થા બદલ સઘળો યશ, પુર્ણ ધન્યવાદ સંચાલકો- સુત્રધારકોને, વીશેષતઃ મૈયાના સુપુત્ર શ્રી. ભરતભાઈ તથા સૌ. ચન્દ્રીકાબહેનને અને વ્યવસ્થાપક શ્રી. દીલીપભાઈ સોલંકીને ફાળે જાય છે.

મારી જાણ મુજબ, શ્રી ભરતભાઈ લગભગ રોજ અહીં આવે છે; પરન્તુ તેઓએ ક્યારેય આશ્રમ-વાસીઓની જીવનચર્યામાં અધીકારી-ભાવે લેશમાત્રેય દખલગીરી કરી હોય એવું બન્યું નથી, અને દીલીપભાઈની તો પ્રશંસા જેટલી કરીએ તેટલી ઓછી જઃ અમારી પ્રત્યેક જરૂરીયાતને તેઓ પુરી સહાનુભુતી તથા સમાદરથી સાંભળે જ, અને ત્વરાથી તે શક્ય તમામ રીતે પુર્ણ કરે. દા.ત. દરરોજ વહેલી સવારે ત્રણ-ચાર વાગ્યે લેખન માટે હું ઉઠું ત્યારે મારે ચા જોઈએ, તો એય હાજર ! ક્યારેય અમારાં ગૌરવ-સ્વમાન ખંડીત થાય એવો એકેય ઉદ્ગાર નહીં. વધુમાં વળી અમારાં

સેવાર્થી સાથીઓ કોકીલાબહેન, રીંકુભાઈ તથા હંસાબહેન તો જાણે અમે ઘરનાં જ ‘સાર્યા’ વડીલો હોઈએ, એટલી બધી આત્મીયતાથી અમારી સમ્ભાળ રાખે છે, એ આ આશ્રમની જ વીશીષ્ટતા ગણાવવી જોઈએ. કારણ કે હું અન્ય આશ્રમોમાં પણ રહી આવ્યો છું. સેવકોનો વ્યવહાર સામાન્યતઃ કામથી છટકવાનો અને ક્વચીત્ તુચ્છકારનોય અનુભવવા મળે ! અને છેલ્લે એક વીસ્મયકારક હકીકત પણ જાહેર કરી લઉં: ગુજરાતી રંગભુમીનો સીંહ શ્રી. પ્રતાપ ઓઝા પણ આ જ વૃદ્ધાશ્રમમાં મારી સામે જ રહે છે ! અને અમારું જે કાંઈ ‘વીશેષત્વ’ છે એનીય અહીં યથોચીત નોંધ લેવાય છે.... અને છેલ્લે, આવી સંસ્થાઓ તથા શાળાઓમાં થતી સમુહપ્રાર્થના વીશે બે શબ્દ લખીને વીરમું: કોઈ પણ સંસ્થામાં ફરજિયાત સમુહપ્રાર્થના કરાવવી, એ વ્યક્તીસ્વાતંત્ર્યનું કુર ખંડન જ સીદ્ધ થાય. કારણ કે દરેક વ્યક્તીના વીચારો-માન્યતાઓ ભીન્નભીન્ન હોય; જ્યારે સમ્બન્ધીત સંસ્થામાં તેના સ્થાપકો-સંચાલકોના સામ્રપ્રદાયીક સીદ્ધાન્તો-માન્યતાઓ મુજબના આચારો, નીયમો લાદવામાં આવે, જે સંસ્થાની શોભા નહીં; પરન્તુ સંકુચીત ક્ષતી જ ગણવી રહી. તેમાંય વૃદ્ધો ઉપર ફરજિયાત વ્યવહાર-નીયન્ત્રણ લાદવાં, એ તો તેઓનાં સ્વમાન-ગૌરવનો ભંગ જ બની રહે.

—દીનેશ પાંચાલ (‘તનકતારા’માંથી સાભાર !)

ભરતવાઝય

ઉત્તમ તો એ જ કે, દીનપ્રતીદીન વધ્યે જતા આત્મહત્યાના બનાવોને લક્ષ્યમાં લઈ, સ્વેચ્છામૃત્યુ (સ્યુસાઈડ) અને દયામૃત્યુ (મર્સીકીલીંગ) જેવી કાનુની સુવીધાઓ વીશે સમાજશાસ્ત્રીઓએ વીચારવું જોઈએ. માણસ સુખમાં સારી રીતે જીવી શકે, તો દુઃખમાં કષ્ટ (પીડા) વીના મરી શકે, એવી વ્યવસ્થા કાયદેસર કરવી, એ પણ (જીવનના) સુખનો જ એક પ્રકાર લેખાય. જીવતાં જીવતાં માણસને કઠીક મૃત્યુનીય જરુર પડી જતી હોય છે. આમ, મૃત્યુય જીવનજરુરીયાતની ચીજવસ્તુ જ બની રહે છે.

અનુક્રમણીકા

‘CULTURE CAN KILL’

It's a sad, sad, sad story of a mad, mad, mad World !

– S. Subodh

(શ્રી. સુબોધ શાહ લીખીત નેત્રદીપક પુસ્તક ‘Culture can Kill’માંથી સાભાર !)

પોતાને વીદ્વાન, વીચારક કે લેખક સુધ્ધાં નહીં ગણાવતા, એવા આ અમેરીકા નીવાસી સાદા; છતાં સચીત તથા સજાગ એવા લેખક શ્રી. સુબોધ શાહને અમેરીકામાં મળવાનો લઠાવો મેં એક કરતાં વધુ વાર મેળવ્યો અને માણ્યો. ઉપર જણાવી એવી કોઈ પણ મોટી કે અગ્રણી હસ્તીનો દાવો નહીં કરનાર એવા સુબોધભાઈ ખરેખર ભારતીય સંસ્કૃતીનાં તદન્તર્ગત દુષણો અને જોખમોના પ્રકાંડ પંડીત છે. જાણવા મુજબ ભારતીય સંસ્કૃતી-સંસ્કારના વીગતે તથા પૃથક્કરણાત્મક અભ્યાસ કરવા તેઓ ખાસ્સાં બાર-પંદર વર્ષ ભારત આવી, મીશનરી ધગશથી આખા દેશમાં સંસ્કૃતીનો ઉંડો અભ્યાસ કરતાં રખડ્યા છે અને એક અભીનવ તથા વેધક, તો સાથે સાથે સત્યમુલક તારણ કાઢ્યું છે કે, ભારતીય સંસ્કૃતીના જરીપુરાણાં અને ઘણે અંશે વીકૃત થયેલાં તત્ત્વો-સત્ત્વોએ ભારતીય પ્રજાનો વીનાશ નોતર્યો છે, એને પુરાં એક હજાર વર્ષ જુલ્મી, શોષણખોર તથા વચમાં વચમાં વળી, કોઈક સારા એવા વીદેશી આક્રમકોની ગુલામી રાખી છે, જે ગુલામીએ આ રાષ્ટ્રનો તમામ સાત્ત્વીક જુસ્સો હણી નાખ્યો, એને સાવ સંકુચીત જીવનવાળું બનાવી દીધું, જેને પરીણામે એનાં અનેક ઉત્તમ તત્ત્વો વીકૃત થયાં. અને છેક 1947માં સાવ દીન, હીન તથા પતીત અવસ્થામાં આપણે આઝાદ થયા... ત્યારે ઉત્તમ તક હતી પુનરુત્થાનની, આપણે આપણી ગત ભવ્યતા તથા ઉચ્ચતા (The glory that was Bharat)નું વ્યવસ્થીત, દૃષ્ટીપુર્વકનું પુનરુત્થાન સાધીને, પુનઃ એક મહાન રાષ્ટ્ર બની શક્યા હોત. યુરોપમાં આશરે પાંચસો વર્ષ પુર્વે, પ્રજાએ સ્વયમેવ સમજથી તથા પુરા જોસ્સાથી પોતાના રાષ્ટ્રનું નવોત્થાન (રેનેસાં) સીદ્ધ કર્યું. ગ્રીક તથા રોમન સંસ્કૃતીનાં ઉત્તમ તત્ત્વ-સત્ત્વને પુનઃ સજીવન બનાવી વર્તમાન જીવનમાં આમે જ કર્યાં. એવો ભ્રમ ફેલાવવામાં આવે છે કે, ગ્રીક તથા રોમન સંસ્કૃતીઓ (ભારતીય સીવાયની તમામ

સંસ્કૃતીઓ) નાશ પામી. પરન્તુ લેખક પુછે છે કે, કોણે કહ્યું કે ગ્રીક અને રોમન સંસ્કૃતીઓ નાશ પામી છે ? ના, આજેય એ જીવંત છે: એરીસ્ટોટલ અને પ્લેટો આજેય યુરોપીય સંસ્કૃતીને જોરદાર પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે, આર્કિમીડીસ, સોફોકલીસ કે પાયથાગોરસ આજેય એટલાં જ જીવંત છે. હજી આજેય ભારતના તબીબો પોતાનાં દવાખાનામાં ગ્રીસના આદ્ય વૈદરાજ હીપોક્રેટીસના ઉપદેશ-આદેશ વાક્યો ટાંકે છે અને દીવાલે ટાંકે છે. હા, સંસ્કૃતી ટકી; પણ ધર્મ બદલાઈ ગયો ! જ્યારે ભારતની વીશીષ્ટતા એ છે કે, છેલ્લાં પાંચેક હજાર વર્ષથી વૈદીક ધર્મ પણ જીવંત રહ્યો છે. પરંતુ ‘રેનેસાં’ અને રુઢીચુસ્તતા વચ્ચે પાયાનો અને ભયાવહ ભેદ છે. ચર્ચીલ કહેતો, ‘જો ભુતકાળનું ન્યાયી મુલ્યાંકન વર્તમાનને ધોરણે જ કરતાં રહીશું, તો ભાવીનું સત્યાનાશ જ વળી જશે, સમજી લો !’ હજી આજેય વળી આપણે વર્તમાન યુગ તથા સંસ્કૃતીનું ન્યાયીકરણ (જજમેન્ટ) ભુતકાળના માપદંડથી જ કરતા રહીએ છીએ, જે આપણી સર્વાંગી બરબાદીનું એક સબળ કારણ બની રહ્યું છે. મૌર્ય કે ગુપ્તયુગનાં સુવર્ણકાળનાં ઉત્તમ તત્ત્વોને કેવળ ગૌરવથી યાદ કર્યા કરવાને બદલે, એને આધુનીક સ્વરૂપ આપી, વર્તમાનમાં અનુસરો !

આપણો એકન્દર અભીગમ તો વળી વીચીત્ર તથા હાનીકારક છે, જાણે સ્વયંસ્ફુરણાથી જ (યા તો દેખાદેખી) આપણે સંસ્કૃતીઓનો ‘સમન્વય’ કરતા રહીએ છીએ. યુવતીઓ પેન્ટ પહેરીને બીન્દાસ ઘુમે છે, અને ભાતભાતની રીતે વાળ કપાવે છે. બર્થ ડેની કેક કાપતા, ‘હેપ્પી બર્થ ડે ટુ યુ’ લલકારીએ છીએ. વેલેન્ટાઈન ડે અને કીસમસની કે નવા વર્ષની રાત પુરા ઉત્સાહથી અને ક્યાંક તો વળી શેમ્પેઈનની બોટલ ફોડીને ઉજવીએ છીએ. પણ આ બધાં બાહ્ય, સ્થુળ તથા બીનલાભકારક સાંસ્કૃતીક પરીવર્તનો કે માત્ર અનુકરણો છે. અલબત્ત, એમાં કશું ખોટું કે ત્યાજ્ય છે, એમ હું (૨.પા.) નથી કહેતો; પરંતુ એથી રાષ્ટ્રનું ખમીરવંતું ઉત્થાન ભાગ્યે જ થઈ શકે. લેખક શ્રી. સુબોધ શાહ લખે છે કે, ‘Modernize or perish !’ (આધુનીક બનો અથવા નાશ પામો !) લેખક અનુરોધે છે કે, પશ્ચીમની પ્રજાએ સર્વ ક્ષેત્રે નવી નવી શોધો કરી કામે લગાડી. ઈનોવેશન (નવીનીકરણ) અને તનતોડ શ્રમનો કોઈ જ વીકલ્પ નથી ! એથી ઉલટું, આપણે સ્થગીત, સ્થીતીચુસ્ત બની ભુતકાળને વળગી

રહ્યા, અરે ભુતને મુળભુતરુપે, યથાવત પુનર્જીવિત કરવામાં લાભ છે, એવી ભુલભરેલી માન્યતાને વશ આપણાં શ્રમકાર્યોને પણ આપણે દીશાહીન તથા છીન્નભીન્ન કરી નાંખ્યાં ! ભારતની અવસ્થા તથા પરીસ્થિતીને લેખક દ્વીમુખી રોમન દેવ ‘જાનુસ’ રુપે ઓળખાવે છે.

કયો ચહેરો સાચો અને હીતકારી ? એક બાજુ સ્થુળ કે બાહ્ય આધુનીકીકરણ, તો વળી બીજી બાજુ ભુતકાળની સાંસ્કૃતિક પરમ્પરાઓની ભક્તિ-આસક્તિ તથા પુનર્જીવન, એથી કદાચ બાવાના બેઉ બગડ્યા ! દા.ત. વર્ણવ્યવસ્થા વીશે હજી આજેય દ્વીધાભાવ તથા વીવાદ પ્રવર્તે છે. એક કાળે, મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ શરુમાં વર્ણવ્યવસ્થાના ભરપુર વખાણ કર્યાં હતાં, જો કે બાદમાં તેઓએ પોતાનો એવો મત બદલ્યો હતો. જ્યારે આજના કેટલાક સાધુસંતો અને નવાનવા આધ્યાત્મગુરુઓ તો વર્ણવ્યવસ્થાને આજેય વ્યાજબી ઠેરવે છે અને અઠંગ તરંગી એવા અભીનવ અર્થઘટનો પ્રચારે છે ! હકીકતે, એક ઈતીહાસકારે લખ્યું છે તેમ, ભલે કોઈ કાળે વર્ણવ્યવસ્થા કદાચ લાભદાયી લાગી હોય તો પણ, આપણી એક હજાર વર્ષની ગુલામીનું એક કારણ વર્ણવ્યવસ્થા જ હતું. દા.ત. મહમદ ગઝની ચઢી આવ્યો, ત્યારે સોમનાથ સંકુલમાં બારસો બ્રાહ્મણો લાડવા ખાઈને પડ્યાપાથર્યા રહેતા હતા; પણ તેમણે ગઝની સામે હથીયારો ના જ ઉઠાવ્યાં. તેઓ તો શ્રદ્ધાપુર્વક એમ માનીને બેઠા જ રહ્યા કે, હમણાં ભગવાન શંકર ત્રીજું નેત્ર ખોલશે, એટલે આ પામર મલેચ્છ તો બળીને ભસ્મ થઈ જશે ! વર્ણવ્યવસ્થા મુજબ યુદ્ધનો ધર્મ તો કેવળ ક્ષત્રીયો જ અદા કરે. હવે એકલા ક્ષત્રીયો તો કેટલેક પહોંચી વળે? વધારેમાં વળી, એ લોક પણ અંદરઅંદર લડતા જ રહેતા. પરીણામે ક્ષત્રીયો ખપી ખુટ્યા. જ્યારે બાકીની પ્રજા નીઃસ્પૃહ જ રહી. મહમદ ગઝનીએ સત્તર વાર ગુજરાતને ઘમરોળ્યું, અફઘાન રાજ્ય પણ સ્થાપ્યું. પછી એની પાછળ વળી બાબર મોગલ આવ્યો. બસ પછી, પુરાં એક હજાર વર્ષ સુધી ભારતે ગુલામીની યાતનાઓ, અત્યાચારો તથા શોષણો સહન કર્યાં. ‘કલ્ચર કેન કીલ’ – એટલે આવી બધી અનેકાનેક તથા અનેકવીધ આપત્તિઓ ! અન્તમાં, ભારતીય રાષ્ટ્રને વારસામાં મળેલાં અને હવે ત્યજવા જેવાં કેટલાંક સાંસ્કૃતિક મુલ્યો, રુઢીરીવાજો તથા માન્યતાઓ:

લેખક શ્રી. સુબોધ શાહ છેલ્લે લખે છે :

(1) પૈસો અર્થાત્ સમૃદ્ધી અનીષ્ટ છે, પાપ છે અને સાદાઈ તથા ગરીબી મહાન સદ્ ગુણ છે, એવા ઉપદેશથી પ્રગતી રુંધાઈ અને દંભ વધ્યો.

(2) ગુરુઓ તથા ગ્રંથોમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી, સ્વતંત્ર વીચારશક્તિ, સર્જકતા તથા પરાક્રમ-પુરુષાર્થ અવગણાયાં.

(3) સ્વર્ગ પ્રતી મીટ માંડી રાખવાથી, આ નક્કર ધરતી ઉપર આપણે ઠોકરો ખાધી અને આત્માના કલ્યાણની ફીકરમાં શરીરની તાકાત ગુમાવી. (અત્રે નોંધવું ઘટે કે, આજે આપણા ગુજરાતના જ કેટલાક સુધારક-વીચારક સંતો પણ ભૌતિક, શારીરિક તથા લશ્કરી તાકાત કેળવવાની ઉચીત હિમાયત કરે જ છે -[\(ર.પા.\)](#))

(4) ઐહીક પરાક્રમો ખેડવાનું આપણું મનોબળ વધુ પડતી આધ્યાત્મિકતાએ તોડી નાંખ્યું. (અત્રે સચીન્ત નિર્દેશ કરવો ઘટે કે, વર્તમાન જગતમાં, અદ્ ભુત, આશ્ચર્યજનક શોધખોળ તથા અસંભવ જેવાં અજોડ સાહસો, ફક્ત અને ફક્ત પશ્ચીમી પ્રજાઓ જ કરે છે. -[\(ર.પા.\)](#))

(5) મીલ્ટનની એ વાત સાવ જ ખોટી કે, જે માણસ નીજીય ખડો રહે છે અને રાહ જુએ છે, એનું પણ ઈશ્વર તો ભલું કરે જ ! (ખુદ ખ્રીસ્તીઓએ જ આજે આ બોધવચન ફગાવી દીધું છે -[\(ર.પા.\)](#))

(6) આપણે આજે એવાં અનેક મુલ્યોને વળગી બેઠા છીએ કે જે આપણી પ્રગતિને રુંધી રહ્યાં છે વગેરે વગેરે...

મુલ્યવાન, સત્યમુલક તથા સર્વાંગી દોષો, દષ્ટી તેમ જ માર્ગો ચીંધતું આ પુસ્તક આપણી વીદ્યાસંસ્થાઓએ યોગ્ય તબક્કે નવી પેઢીને ભણાવવું જોઈએ.

પ્રકાશન તથા પ્રાપ્તિસ્થાન:

AUTHOR HOUSE 1663, Liberty Drive, Suite-200, BLOOMINGTON,
INDIANA - 47403: **USA:** (800-839-8640) **Price** - 12.00 Dollars plus
mailing charges www.authorhouse.com

ભરતવાઝય

You have to be strong enough to say: If the culture does not work don't buy it, create your own! –

– MITCH ALBOM ('Culture can Kill' પુસ્તકમાંથી સાબાર !)

લેખક શ્રી સુબોધ શાહનો સંપર્ક:

(Subodh Shah, 81-Dahmer Road, Somerset, NJ 08873-USA

Phone: 732-568-0220 eMail: ssubodh@yahoo.com)

અનુક્રમણીકા

સમાજસુધારો-આંશીક અને સંપુર્ણ

‘ઉત્તર-દક્ષીણ ધ્રુવો જેવા બે સામસામા છેડાના લેખકો, એક કટ્ટર નાસ્તીક-રેશનાલીસ્ટ અને બીજા આસ્તીક સમાજ-સુધારક સંત; પરંતુ તેઓનાં આ બે પુસ્તકોમાં વ્યક્ત થયેલા વીચારોમાં આશ્ચર્યજનક સામ્ય છે!’ (સ્મૃતી આધારે, માત્ર ભાવાર્થ)

વર્ષો પુર્વેની આ ઘટના છે: મારું એક ચીંતનાત્મક પુસ્તક અને બીજું, તે એક પ્રખર સમાજ-સુધારક, લેખક સ્વામીજીનું પુસ્તક-આવાં બે પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં, એના સમીક્ષકે સંભવતઃ ‘નયામાર્ગ’ પાક્ષીકમાં ઉપર મુજબના મતલબની ટકોર કરી હતી, એ બરાબર યાદ છે. સમીક્ષકશ્રીનું નામ યાદ નથી એ બદલ ક્ષમાયાચના !

મારે તો અહીં, આમ અનાયાસ બનવાનું, એટલે કે બે સામસામા છેડાના વીચારકોના વીચારોમાં સામ્ય હોવાનું મુળ કારણ દર્શાવવું છે, યા ચર્ચવું છે: રેશનાલીઝમ એ માનવકલ્યાણની સંપુર્ણ વીચારધારા છે; જેની અપેક્ષાએ અન્ય એ જ પ્રકારના, એટલે કે આવા જ મંગલ ઉદ્દેશવાળા ચીંતન યા વીચારસરણીઓ અપુર્ણ ગણાય. રેશનાલીઝમ એટલે જ વીવેકબુદ્ધિ, એમાં વીવેક એટલે, ‘સત્ય શું અને અસત્ય શું? શું હિતકારી અને શું નુકસાનકારી?’- એ નીરપેક્ષભાવે યથાર્થ નીશ્ચીત કરવાની માનસીક શક્તિ-તર્કવીવેક, એને અંગ્રેજીમાં ‘રીઝન’ કહેવાય છે. રેશનાલીઝમની વ્યાખ્યા પણ એમ જ કહે છે: ‘વીવેકબુદ્ધિવાદ એ એક એવો માનસીક અભીગમ છે, જે તર્કવીવેકની સર્વોપરીતાનો બીનશરતી સ્વીકાર કરે છે. રેશનાલીસ્ટના વીચાર-આચાર કોઈ ગુરુ કે ગ્રંથનું અવીચારી અનુકરણ કરતા નથી.’

સમાજસુધારકો પણ ઈચ્છતા તો હોય છે, માનવકલ્યાણ જ; પરંતુ માનવ-જાતના સમ્પુર્ણ, સર્વતોભદ્ર હિતો સચોટતાથી કેમ સીદ્ધ થાય - એ બાબતે તેમના વીચાર-ચીંતન તથા કાર્યદીશા ખંડદર્શન આધારીત છે. અલબત્ત એમનો એવો અભીગમ તથા પુરુષાર્થ તો આવકાર્ય તેમ જ અભીનંદનીય જ લેખાય; પરંતુ દુઃખદ હકીકત એ છે કે, એનાં ધાર્યા પરીણામ સીદ્ધ થતાં નથી; જેનું કારણ એ જ કે

એ અભીગમ-પુરુષાર્થ સમુળી(સમ્પૂર્ણ) કાંતી સીદ્ધ થવામાં ઘણે અંશે ઉણો ઉતરે છે. સંસ્કૃતમાં એક સુભાષીત છે: ‘મુલમ્ નાસ્તી; કુતઃ શાખા ?’ સમાજ-સુધારકો તથા એવા પ્રયાસો-પ્રવૃત્તિ કરતી અન્ય વ્યક્તિઓ અનીષ્ટોનાં મુળને અકબંધ રાખીને, ફક્ત એવી - એટલે તેઓની દૃષ્ટીએ અનીષ્ટ જણાતી - ડાળીઓ કાપવામાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે. દા.ત. આજનાં લગભગ તમામ સામાજિક અનીષ્ટોનાં મુળરુપે સંપ્રદાય, ધર્મ કે આધ્યાત્મવાદ(આત્મા-પરમાત્માનું અસ્તીત્વ સ્વીકારવું તે) રહેલ છે. વ્યક્તિ-પીડા, શોષણ તથા અત્યાચારથી માંડીને ઘોર, ભયાવહ, લોહીયાળ આંતરરાષ્ટ્રીય સમસ્યાઓ-સંઘર્ષનાં મુળમાં ધર્મભેદ જ છે, એ દીવા જેવું સ્પષ્ટતમ સત્ય છે. કેટલાક પુરાણ શબ્દો કે વીભાવનાની પકડમાં માણસ વીવીધ પરીબળોવશ એવો તો જકડાઈ જાય છે કે, પછી તે ઉલમાંથી ચુલમાં પડવા રાજી હોય છે; પરંતુ સમ્પૂર્ણ મુક્તિનો તો તે વીચાર સુધ્ધાં સહી શકતો નથી. પરીણામે વીવીધ પંથના લગભગ બધા જ સમાજસુધારકો માનવ ધર્મની તરફેણ કરશે; કીન્તુ એ દરખાસ્ત જ અસમ્ભવ છે. કારણ કે એવો ધર્મ, એની આચારસંહિતા, એના મુળભુત સીદ્ધાંતો આદી કોણ, કેવી રીતે નક્કી કરે અને સમગ્ર માનવજાત એ ક્યારે સ્વીકારે?

ખેર, આજે તો અત્રે મારે રેશનાલીઝમની માનવજીવન પરત્વેની સર્વગ્રાહીતાની વાત કરવી છે. અર્થાત્ માનવસુખ તથા માનવહીતનો ભાગ્યે જ એવો કોઈ મુદ્દો હશે કે, જેના વીશે રેશનાલીસ્ટ ચીન્તકોએ વીચાર ન કર્યો હોય કે આ કે તે નીર્ણય પ્રસ્તુત ના કર્યો હોય ! એના પુરાવા રુપે એક જુદા જ ક્ષેત્રના, મતલબ કે સાધુ પણ નહીં અને નાસ્તીક રેશનાલીસ્ટ પણ નહીં; પરંતુ માનવ-કરુણા પ્રેરીત વીચારક તથા સમાજસુધારકના સુધારાવાદી વીચારો દર્શાવતા કેટલાંક અવતરણો એમના પુસ્તકમાંથી જ અહીં ટાંકું. એ પુર્વે જ જણાવી લઉં કે, આ બધા જ વીચારો રેશનાલીઝમને માન્ય છે, એટલું જ નહીં; અગાઉ આવાં તમામ સુચનો તર્કબદ્ધ રીતે રેશનાલીસ્ટ વીચારકો પ્રસ્તુત કરી ગયા છે- ગુજરાતીમાં પણ... (1) ધર્મની બાબતમાં એક ક્રાન્તિકારી સુચન કરવાની ઈચ્છા થાય છે: ભારતના તમામ નાગરીકોને ધર્મ રાખવો કે ન રાખવો, તેની છુટ આપવામાં આવે....15 વર્ષની ઉંમર પુરી થયા પછી વ્યક્તિ પોતાનો ધર્મ નક્કી કરી શકે....એકેય ધર્મ ન અપનાવવો હોય

તોય છુટ...! (પૃ.14) (2) વારસાઈના ઝઘડા ધાર્મિક સમ્પ્રદાયોમાંયે થાય છે...જાહેરમાં આવી જાય છે, અદાલતોમાંયે જાય છે. (ત્યારે) ધર્મની વાતો કરનારાઓનું, ત્યાગ-સેવાની વાત ઉપદેશનારાઓનું પોલ ખુલી જાય છે. (પૃ.23) (3) નાનાં બાળકોને સાધુ-બ્રહ્મચારી બનાવીને સાથે રાખવાં કે સાથે ફેરવવાં એને ધન્ય-ધન્યતા સમજાવવામાં આવી....જે લોકો સજાતીય સમ્બન્ધથી મુક્ત રહી શકે છે, તેઓ સ્વજાતીય એટલે કે હસ્તાદી દોષોમાં ફસાઈ જાય છે. કુદરતી આવેગો કોઈને પણ છોડતા નથી. (પૃ.29) (4) જીવન્ત કુલોને તેમના છોડ પરથી તોડી-મરોડી વાપરવામાં સમ્વેદનશીલ વ્યક્તિને અરેરાટી થતી જોવા મળે છે. (પૃ.34) (5) ભગવાનની ફીકર કરવાનું એવાન આપવામાં આવશે...! રોટી-કપડાં-મકાન જેવી તુચ્છ વાતો ભુલો અને ભારતીય સંસ્કૃતિને યાદ કરો, એમ કહેવામાં આવશે. સામાન્ય માણસ મન્દીર-મસ્જીદના ઝઘડા કરાવનારાઓને જાકારો નહીં આપે ત્યાં સુધી પેટ ભરાવાનું નથી. (પૃ.36) (6) કેટલાંક ગુરુકુળો... ‘અમારા ભારતમાં વેદોમાં બધું જ હતું, વીજ્ઞાને કોઈ નવું સંશોધન કર્યું નથી, તેવી ગુલબાંગો મારે છે’. ‘પુરાણું એ જ સાચું’- એ માન્યતા બંધીયાર માનસની નીશાની છે, તે જ રીતે, ‘જુનું બધું જ ફેંકી દેવાનું’- એ માન્યતા વીવેક વગરની છે. (પૃ.50) (7) બેસણાની પ્રથા અંગે પણ વીચારવા જેવું છે. સફેદ કપડાં પહેરીને આવ્યા, હાથ જોડ્યા, આ બેઠા ન બેઠા, ત્યાં મુંગે મોંએ હાથ જોડી પાછા ઉભા થયા, તેની પાછળ કેટકેટલા માનવકલાકો વેડફાય છે! (પૃ.53) (8) કુંડળીના આગ્રહીઓને ઉલ્લુ બનાવવા ખોટા જન્માક્ષર બનાવડાવવાના અને ગ્રહો ન મળતા હોય તો બ્રાહ્મણને દક્ષીણા આપી, વીધી કરાવી, ગ્રહોને શાન્ત કરાવવાનાં નાટકો પણ જોવા મળે છે....બારેય માસ લગ્ન કરી શકાય તેવી સગવડ થવી જોઈએ. (પૃ.57) (નોંધ: યાદ કરો બચ્ચન કુટુંબની ગ્રહશાંતી...! -ર.પા.) (9) ‘ઉંઝાજોડણી’ પરીષદે ઠરાવ્યા મુજબ એક જ ‘ઈ’ અને ‘ઉ’ રાખવાથી અને તે જોડણીને માન્યતા આપવાથી મુંઝવણ ટળી જશે અને ચીત્ત પરનો બોજ હટી જશે. (પૃ.79) (નોંધ: ઉંઝા જોડણીને રેશનાલીસ્ટ જોડણી તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે. -ર.પા.) (10) ધર્મના ઠેકેદારો સ્ત્રીઓની સમાનતાની ગતિમાં બ્રેક મારે છે, તેને આપણે સૌ વખોડીએ! (પૃ.80) (11) લગ્નનો મામલો બે પુખ્ત વયનાં છોકરા-છોકરી

વચ્ચેનો છે એમાં વીચ્છ્ર હીન્દુ પરીષદ કે જમાતે ઈસ્લામી તો શું, બન્નેનાં મા-બાપોને પણ વીરોધ કરવાનો કાયદેસર અધીકાર નથી. (પૃ.80) (12) માત્ર મુસ્લીમ છોકરાઓ હીન્દુ છોકરીઓને પરણે છે એવું નથી; હીન્દુ યુવાનો મુસ્લીમ છોકરીઓને પણ પરણે છે. સુધારક વીચારના....નાગરીકોએ આવાં મીશ્ર ધર્મનાં લગ્નોને પ્રોત્સાહન આપવું. (પૃ.81-82) (13) જ્યાં વાડો, ખેતર કે પડતર જમીન હોય ત્યાં મડદાં દાટવાં....મડદાં પાછળ લાકડાં વેડફવાનું યોગ્ય નથી....તેની ઉપર વૃક્ષ પણ વાવી શકાય. (પૃ.89) (નોંધ: રેશનાલીસ્ટ ચીંતનક્ષેત્રે, આવા ‘ભુમીસંસ્કાર’ની તરફેણ કરતી આખી એક પુસ્તિકા શ્રી. વીનોદ વામજીએ પ્રગટ કરી છે, તેય દસેક વર્ષ પહેલાં! ‘ભુમીસંસ્કાર’ પુસ્તિકાની પીડીએફ મેળવવા uttamgajjar@gmail.com ને લખજો.. મોકલશે. -ર.પા.) (14) કટ્ટર સામ્પ્રદાયીક મુસલમાનો હોય કે ધર્માન્તર કરાવવાના ઉત્સાહી ખ્રીસ્તીઓ હોય કે પોતાને ધર્મધુરન્ધરો માની....ઈતરધર્મીઓને નુકસાન કરવામાં મગરુરી સમજનારા હીન્દુ બાવા-જોગટા હોય, આપણે માટે એ તમામ અસ્વીકાર્ય હોવા ઘટે. (પૃ.96) (15) ભુખ્યા-બેકાર-અભણને કોઈ ધર્મ નથી. તેને ભણાવે, ખવડાવે, સાજે-માંદે તેની ફીકર જે કરે, તેનો ધર્મ તે એનો ધર્મ છે. કાયદાથી નહી, કરુણાથી ધર્મ ધારણ થાય છે...આજે તો મન્દીરોમાં કરોડો રુપીયા હીન્દુઓ અને જૈનો વેડફે છે. (બીજી બાજુ) સજીવ માનવમુર્તીઓ ટળવળે છે...શોષણમાં પાપ છે....પડોશીને ભુખ્યા-અજ્ઞાની-બીમાર રાખવામાં પાપ છે, એ સમજાય અને આચરાય તો ધર્માન્તરણના પ્રશ્નો જ ઉભા થાય નહીં. (પૃ.109) જોયું?

‘કુલ ચુંટવા’થી માંડીને તે ‘ભુમીસંસ્કાર’ સુધીના; ‘ઉંઝાજોડણી’થી લઈને તે ‘આન્તરધર્મીય લગ્ન’ સુધીના આ વીચારો પુરા રેશનલ છે, જે બે હકીકતો સીદ્ધ કરે છે: (1) માનવકલ્યાણના તમામ ઈલાજો રેશનાલીઝમને સ્વીકાર્ય હોઈ, રેશનાલીઝમ એટલે સર્વતોભદ્ર માનવતા. (2) ઉપયુક્ત વીચારો ઉપરાન્ત જીવનની અનેક ઈતર સમસ્યાઓ પરત્વે પણ રેશનાલીસ્ટો આવો જ તર્કપુત અભીગમ ધરાવે છે, જે સીદ્ધ કરે છે કે, રેશનાલીઝમ એ સમ્પૂર્ણ જીવનરીતી છે, જીવન કલા છે.

હવે સૌથી વધુ મહત્ત્વની; છતાં આજે છેલ્લે પ્રગટ કરાતી હકીકત તે એ કે, આ વીચારો પ્રખર ગાંધી-વીનોબાવાદી એવા સન્નીષ્ઠ વીચારક તેમ જ સેવાભાવી

કર્મશીલ શ્રી. જગદીશ શાહ (વીનોબા આશ્રમ, ગોત્રી, વડોદરા-390 021 - ફોન: (0265) 237 0489)ના છે, જે તેઓના હમણાં જ પ્રગટેલા સત્ત્વશીલ નીબન્ધસંગ્રહ 'સમયના સથવારે'માં સંગ્રહીત છે. (પ્રકાશક: જીવન સાહિત્ય પ્રસાર કેન્દ્ર, વીનોબા આશ્રમ, ગોત્રી, વડોદરા - 390 021, પ્રથમ આવૃત્તી: જુન 2007, પૃષ્ઠ: 124, મુલ્ય: રૂપિયા - 25/-)

[અનુક્રમણિકા](#)

વડીલોપાજ્ઞત મુર્ખતાઓને તીલાંજલી આપીએ !

જે જનો લાંબું જીવ્યા છે અને જેઓએ યથાર્થ પ્રમાણ્યું છે કે જીન્દગી ખરેખર શું છે - એ લોકો જ બરાબર સમજી શકશે કે, આપણે આદમના કેટલા બધા ઋણી છીએ : કારણ કે માનવજાતનો આદ્ય હીતસાધક પુરુષ તે આદમ જ હતો; જેનું કારણ એ કે, આદમે જ આ સંસારમાં મરણની વ્યવસ્થા સ્થાપીત કરી. (મતલબ કે મૃત્યુ ન હોત, તો માણસની કેવી અસહ્ય અવદશા થાત !) -માર્ક ટ્વેઇન

અમેરીકામાં, એક પ્રતીષ્ઠિત વ્યક્તિનું ફ્યુનરલ (અંતિમ સંસ્કાર)નો પ્રસંગ જોવા મળ્યો; જે જોતાં સતત તીવ્ર દુઃખદ લાગણી અનુભવતો રહ્યો કે, આપણા ભારતમાં બધું ખરાબ જ કેમ ? આપણી પરમ્પરાઓ, રીતરીવાજો, રુઢીઓ, વ્યવહારો ઈત્યાદી આટલાં બધાં ભદ્રાં, ત્રાસદાયક, અર્થહીન, હીણાં અને બીહામણાં જ શા માટે ?

સર્વપ્રથમ તો મૃતદેહને બાળવાનો અગ્નીસંસ્કારનો રીવાજ જ ભારે હાનીકર, અસંસ્કારી, અરુચીકર, ચોક્કસ સંદર્ભે તો કુર તથા અતીબીહામણો છે. અમારા એક રેશનાલીસ્ટ મીત્ર શ્રી. વીનોદ વામજી અગ્નીદાહ નાબુદી માટે જોરદાર ઝુંબેશ ચલાવી રહ્યા છે, જો કે તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો લાકડાંબચાવ, વૃક્ષબચાવ તથા ઉર્જાબચાવનો છે, અને એ પણ એક વીચારણીય એવી ગંભીર સમસ્યા તો છે જ. કારણ કે માનવ સહીત સજીવના સુખદ સર્વાઈવલ - અસ્તિત્વ માટે વૃક્ષો તો પ્રાણસમ અનીવાર્ય છે. આપણી લોભી, અજ્ઞાન, અવીચારી તેમજ બેહાલ પ્રજા આડેઘડ વૃક્ષો તો કાપતી જ રહે છે, પરંતુ અગ્નીસંસ્કાર વળી એ બળતી આગમાં ઘી નહીં; પેટ્રોલ જ હોમે છે ! કારણ કે 80 કરોડની વસ્તી (આ લખાય છે ત્યારે 100 કરોડ કે તેથીય વધારે)ના હીસાબે રોજનાં કેટલાં મુડદાં બાળવાનાં આવતાં હશે ? માણસને પર્યાવરણની દૃષ્ટીએ સુખાકારીથી જીવવા માટે ભુમીભાગના 30 ટકા જેટલાં જંગલ જોઈએ, જ્યારે આપણા સુજલાસુફલા ભારત વર્ષમાં આજે ફક્ત છ ટકા (અત્યારે કેટલા ટકા હશે ?) જ બચ્યાં છે. જેનાં વળી એક ટકા જેટલાં વૃક્ષો આપણે

ફક્ત મુડદાં બાળવા પાછળ મીથ્યા જલાવી દઈએ છીએ ! ખેર, આજે અહીં એ પ્રશ્ન ચર્ચવાનો હેતુ નથી.

આજે તો અને આપણા મરણોત્તર રીતરીવાજોની ત્રાસદાયકતા તથા ભયાવહતાનો જ ભારપૂર્વક નીર્દેશ કરવો છે કે, આપણે બધી જ બાબતે આવા અવીચારી તથા અવળચંડા શા માટે ? બરાબર યાદ છે કે, ગામમાં કોઈ ઘરમાં મરણ થાય, ત્યારે મરણપોક મુકવાનોય એક રીવાજ હતો, જો કે આજે ય ઘણે ઠેકાણે આવો મરણોત્તર પોકવાદી રીવાજ જીવતોય હશે. જરાક તો વીચાર કરો કે, મધરાતે કે વહેલી સવારે જ્યારે ઘરનાં બેચાર બૈરાં પ્રચંડ મરણપોક લલકારતાં હશે, ત્યારે ઘરનાં તેમ જ પડોશનાં બાળકો છળી મરતાં હશે ! આ લખનારે બાળવયે ને કીશોરવયે આવી ડઝનબંધ મરણપોકો સાંભળી છે અને પથારીમાં જ લાચાર એકાકી ધ્રુજધ્રુજને મરણતોલ કલાકો વીતાવ્યા છે. મારો તો એવો મજબૂત મત છે કે, કેવળ બાળકોના હિતાર્થે પણ, મરણના આપણા તમામ રીવાજો રદ કરી દેવા ઘટે. મરણોત્તર વીધીવીધાન દરમીયાન બાળકો કેટલાં રીબાય છે; કારણ કે મૃત્યુ એટલે શું – એ જ બીચારાં બાળુડાં સમજતાં નથી હોતાં અને છતાં ઘરમાં થયેલા મરણ દરમીયાન સૌથી વધુ રીબામણીનો ભોગ તો બધી રીતે બાળકો જ બની જાય છે.

અને મરણપોક તો કેવળ શરુઆત જ છે, મામલો આટલા માત્રથી અટકતો નથી. ઘીમે ઘીમે મરણવાળા ઘરે લોક ભેગું થવા માંડે છે, જેમાંનાં મોટાં ભાગનાં સ્ત્રી-પુરુષો રોકકોળ કરતાં હોય, ખાસ તો કાળાં-લુગડાંધારી સ્ત્રીઓ બુલંદ કંઠે રોતી કકળતી જ આવે. એવા પ્રસંગે આખો મહોલ્લો, આજુબાજુના મહોલ્લા અથવા ગામ નાનું હોય તો લગભગ આખું ગામ અસ્વસ્થ અને અધ્ધરતાલ બની રહે છે. મરનાર જણ ગમે તેટલો વૃદ્ધ તથા મરવા યોગ્ય હોય તો પણ; શોક દર્શાવવો જ પડે – એ તો વ્યવહાર ! જો એવો વ્યવહાર ના જાળવીએ, તો પછી આપણા મરણ પ્રસંગે કોણ રડવાકુટવા આવે ? આપણી આવી ફીકરો કે દલીલોય અદ્ ભુત છે ને ? છાતી કુટવાનો રીવાજ, લાગે તો છે કે ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે, એ સારી વાત છે, બાકી એક જમાનામાં તો એ તાલબદ્ધ કીયાથી આબાલવૃદ્ધ હૈયે હાહાકાર જ મચી જતો. એવું જ ‘રામ બોલો, ભઈ રામ’નું પણ સમજાય છે. આવા હોકારા-પડકારા

નબળાં મનનાં માણસ માટે ખતરનાક બની રહેતા કે કદાચ આજેય બની રહે છે. આજે એવો ત્રાસવાદ ઓછો થવાનું એક મુખ્ય કારણ તો વીજ્ઞાન છે, મોટાં ગામો-શહેરોમાં શબવાહીનીઓ વ્યાપક બનતી જાય છે. જો કે હજી આજેય ઘણા પુણ્યશાળી જીવો મરણ પુર્વે સન્તાનો પાસે એવું વચન પાકું લેતા જાય છે કે, મને લાકડાંવાળા અગ્ની વડે જ બાળજો... મારા મુડદાને કાંઘે ઉપાડીને જ અવલમંજલ પહોંચાડજો વગેરે... એમને સત્યજ્ઞાન કોણ આપી શકે કે, ખરું પુણ્ય તો ત્રાસદાયક એવો એક પણ મરણોત્તર વીધી નહીં કરવાથી જ રળી શકાય ! એક બાજુ, મૃત્યુ વીષયક ફીલસુફીદર્શક ગ્રંથો આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતીમાં ભર્યા પડ્યા છે. મહારાજો અને ચેલાઓ જીન્દગીભર રટતા રહે કે, ‘જાતસ્ય હી ક્રુવો મૃત્યુઃ તત્ર કા પરીદવેના?’... મરણમ્ પ્રકૃતીઃ શરીરીણામ્’ ઈત્યાદી. તો બીજી બાજુ, લાકડાંનોય મોહ અને લાકડાં જેવાં મુડદાંના કાનમાં રામનામેય રટવાનું ! કેટલાકને તો વળી ચંદનનાં લાકડાંથી જ બળાય !

બેર! આજે ફક્ત સામાન્ય કુટુંબોની જ આફતનું બચાન કરીએ તો, કેવળ માનવ- કુણાથી જ તમામ મરણોત્તર વીધીઓ આપણે તત્કાળ બન્ધ કરી દઈએ ! લાખો શ્રોતાઓની મેદની જમાવતા કથા-પારાયણકારો લોકને આટલી સાદીસીધી સલાહ ભારપુર્વક કેમ નથી આપતા કે, મરણોત્તર વીધી બન્ધ કરો ! એ કેવળ મીથ્યા કર્મકાંડ છે, અને વધુમાં વળી કુટુંબીજનો તથા સ્વજનોને માટે અપરમ્પાર ત્રાસદાયક છે. પુણ્યશાળી જીવ તો પોતાના પુણ્યબળે જ આપોઆપ સ્વર્ગમાં જવાનો !... વીચીત્રતા તો જુઓ, કે લગન જેવો મંગલ તથા આનંદદાયક વીધી હવે એક જ દીવસમાં આવેપાઈ જાય છે; પછી ભલે દમ્પતીને જે કરવું હોય તે કરે ! બીજી બાજુ, મરણ પ્રસંગના નાયક કે નાયીકા તો ગણતરીના કલાકમાં જ જીવીને રાખ થઈ જાય; છતાં ટોળાંશાહી કર્મકાંડ કેવળ દીવસો સુધી જ નહીં; બલકે મહીનાઓ સુધી બસ, ચાલ્યા જ કરે: દસમું, બારમું-તેરમું.. માસીયો, વરસી, ઉપરાન્ત શ્રાદ્ધ અને સંવત્સરી (છમછરી) તો યાવત્ ચંદ્ર દીવા કરૌ ! બેસણાંનો એક સુઘારેલો આચાર તો બડો હાસ્યાસ્પદ પ્રતીત થાય છે. ઘરવાળા મંડપ સજાવીને બેસે, પછી આવનારે મરનારના ફોટાને પગે લાગવાનું, પછી તેના નીકટના સગાંસમ્બન્ધીનેય પાયેલાગણ કરવાના,

પાંચ-દસ મીનીટ ચુપચાપ બેસવાનું-જો કે એ દરમીયાન ઘુસપુસ કરવાની છુટ... અને એમ હાજરી પુરાવીને પછી પોતપોતાને રોજને રસ્તે ! છતાં આજ પર્યન્ત કોઈ વીચારનુંય નથી કે, આવા ફોગટ કર્મકાંડનો અર્થ શો ? તત્કાળ બન્ધ કરો ! શ્રાદ્ધનો વીધી વળી ઓર હાસ્યાસ્પદ તથા અમુક સંદર્ભે તો મરનાર માટે અપમાનજનક પણ છે; કારણ કે આપણો મૃત પુર્વજ કાગડો બનીને ઉડતો ફરે છે, અને દુઘપાકની લાલચે અગાશીઓ ઢુંઢતો રહે છે-એમ માની 'વાશ' મુકવી, એ શું આદરણીય યા ઉચીત લેખાય ? સ્વર્ગસ્થ વડીલનું એ તર્પણ કહેવાય છે કે પછી અપમાન ? આજકાલ વળી ગુજરાતમાં 'નારાયણબલી' નામક એક લુંટણખોર ધર્તીંગ ઉપડ્યું છે ! લુંટ તો વળી એવી છડેચોક કે આઠ દસ હજાર રૂપીયા આપી દો, બસ બધી જ વીધી ટીપટીપ ! આ નારાયણબલીનું કર્મકાંડ કે એના નીતીનીયમોય ભારે હાસ્યાસ્પદ છે, જે અહીં સ્થળસંકોચવશ નથી વર્ણવી શકતો. ફક્ત એક જ નીર્દેશ કરું કે, એમાં તો પહેરેલાં લુંગડાંય લુંટી લેવામાં આવે છે ! એ તો ઠીક; પણ આ કર્મકાંડ પણ મરનાર વ્યક્તિ માટે ઉઘાડેછોગ અપમાનકારક છે. કારણ કે એનો હેતુ એવો છે કે તમારાં મૃત સ્વજનનો આત્મા જો અવગતે ગયો હોય અને તે ભુત થઈ ભટકતો હોય, તો નારાયણબલીથી એની સદ્ ગતિ થાય... અને છેલ્લે, મરનારની પાછળ મીષ્ટાન્નની જ્યાફતો ઉડાવવી, એ શું માણસાઈ કહેવાય !

હવે પેલા અમેરીકન (ખ્રીસ્તી) ફ્યુનરલ-અન્તીમ સંસ્કારનું ટુંકમાં બયાન કરું : મરનાર કદાચ પ્રતીષ્ઠિત વ્યક્તિ હશે, એટલે દફન પુર્વે જ એક શોકસભા જેવું યોજાયેલું, બધાં જ ઉપસ્થીતો સરસ તથા સમ્પુર્ણ વસ્ત્રોમાં સજ્જ. જો કે ત્યાં એવો મજાનો રીવાજ જ છે. એક વાર બહાર ફરવા જતાં હું પોતે સુટ-ટાઈમાં સજ્જ થઈને નીકળ્યો, તો એક ગોરા સજ્જને મને પુછ્યું, : 'આર યુ ગોઈંગ ફોર ફ્યુનરલ ?' (મરણ પ્રસંગે જાઓ છો ?)... સભાની વચ્ચોવચ શબપેટી (કોફીન) મુકેલી. ત્યાર બાદ આગેવાનો, સ્વજનો, મીત્રો વગેરે એક પછી એક, મરનારને અંજલી આપવા માટે ઉભા થવા લાગ્યા. સ્વર્ગસ્થના પુત્ર-પુત્રી વગેરે એ સભામાં હાજર હતાં, અન્ય સ્ત્રીઓ પણ હતી; છતાં કોઈ રોકકોળ યા રાગડાપોકો કશું જ સંભળાયું નહીં ! સર્વ કોઈ સ્વસ્થ, શાંત તથા ગૌરવભેર બેઠેલાં. પછી અંજલી-પ્રવચનો શરૂ થયાં : વક્તાઓ

ખુબ સ્વસ્થતાથી બોલે, એટલું જ નહીં, કોઈ કોઈ તો વચમાં રમુજ પણ કરી લે, અને શ્રોતાજનો હસે ય ખરાં ! મરનારનું કોઈ વીલક્ષણ કાર્ય ઉલ્લેખાય, તો સભાજનો તાળીઓય પાડે ! મતલબ કે શોકનો કોઈ જ દેખાડો નહીં કે કૃત્રીમ, રોતલ, આચાર-વ્યવહારેય નહીં. સ્વર્ગસ્થની પુત્રી અને અન્ય એકાદ સ્વજન અવશ્ય બોલતાં ગળગળાં થઈ ગયાં; પણ આપણે ત્યાંની જેમ અમર્યાદ, બુલન્દ ભેંકડા તો નહીં જ; બલકે ગૌરવપુર્ણ શીસ્ત તથા સંયમ. પાદરીએ પણ દસેક મીનીટ કશોક ધાર્મિક પાઠ કર્યો : હોમહવન નહીં, અગ્ની નહીં, પાણી નહીં, ઘી નહીં, નાળીયેર નહીં, સોપારી નહીં, પીંડ નહીં આયમ્ય, પ્રાણાયમ્ય, સ્વાહા.. સ્વાહાના લલકારા કે ઘોંઘાટ- એવું કશું જ નહીં ! જાણે બધાં મૃત્યુનું ગૌરવ, મૃતદેહની અદબ જાળવીને જ વ્યવહરતાં હોય, એવું પ્રસન્ન-ગંભીર વાતાવરણ અનુભવાય. અને અન્તીમ દશ્ય તો વળી મારે માટે અકલ્પ્ય તેમ જ આશ્ચર્યવત્ બની ગયું : સભા વીખેરાઈ ગઈ, પછી સ્વર્ગસ્થનો પુત્ર અને તેના બેત્રણ મીત્રો જ કોફીનને હાથલારીમાં ચઢવીને કબ્રસ્તાન ભણી ચાલી નીકળ્યા ! સ્પષ્ટતા કરું કે અમેરીકામાંય સમગ્ર ખ્રીસ્તી આલમમાં બધા મૃત્યુ પ્રસંગ આવા જ શાંત-ગંભીર, શોભાસ્પદ વીધીપુર્વક આટોપાય છે-એવું પ્રતીપાદીત કરવાનો અહીં મારો લેશ માત્ર આશય નથી. ભાવાર્થ તથા ભાર ફક્ત એટલો જ કે, આટલી સુંદર સહજ સ્વસ્થતાથી પણ અન્તીમ-સંસ્કાર યોજી શકાય, જે સમગ્ર માનવજાતે અનુસરવો ઘટે, મતલબ કે વડીલોપાજ્ઞત બેવકુફીઓને હવે તીલાંજલી જ હોય !

ભરતવાઝ

આ જમાનો બુદ્ધિવાદનો છે. અને બુદ્ધિવાદી યુગનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે, ‘સંશય’. બુદ્ધિવાદી વ્યક્તી દરેક ચીજનું પૃથક્કરણ કરે છે, તેને તાર્કિક રીતે તપાસે છે અને બુદ્ધિની ગડમાં ન બેસે એ સર્વનો તે અસ્વીકાર કરે છે. બુદ્ધિપુર્વક કોઈ બાબત વીચારવી – તપાસવી એ કાંઈ દુષણ નથી... કુપાત્રે કરાયેલું દાન જેમ નીરર્થક છે, તેમ અનીષ્ટમાં રખાયેલી શ્રદ્ધા પણ જોખમી છે... શ્રદ્ધા રાખવા છતાં હતાશા કે નીરાશા અનુભવીએ છીએ, ત્યારે આપણે ચીરંજીવ કરતાં ક્ષણિકમાં વધુ શ્રદ્ધા રાખતાં હોઈએ છીએ... માણસને પોતાની જાત પર શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ.

સારાસારના વીવેકપુર્ણ સેવાયેલી આત્મશ્રદ્ધા વીનાનો માણસ આ કે તે વચ્ચે ઝોલા ખાતો રહે છે...

—ડૉ. દક્ષા વ્યાસ અને ડૉ. નવીન કા. મોદી

(‘આત્મને અજવાળે’ ચીંતનસંચયમાંથી સાભાર પ્રકાશક: શબ્દલોક પ્રકાશન,
1760/1, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ – 380 001)

[અનુક્રમણિકા](#)

રેશનાલીસ્ટ જન તો તેને રે કહીએ...

મનુષ્ય એક સામાજિક પ્રાણી છે, પરીણામે તેણે એક જ જીવજીવિમાં અનેક વ્યક્તિત્વોમાં જીવવું પડે છે. કદાચ એમાંના કોઈ પણ વ્યક્તિત્વમાં તે એક પુર્ણ કે સાચો તે જ પુરુષ નથી હોતો. દા.ત. એક જ માણસ એક સન્દર્ભે પતી હોય છે, તો યુગપત્ની રીતે એ જ વ્યક્તિ વળી અન્યત્ર એક પુત્ર કે સુપુત્ર હોય છે. સાથે સાથે જ તે પીતા પણ હોઈ શકે. છીન્ન વ્યક્તિત્વ તે આજના સમાજમાં આપણી સમસ્યા છે; પણ એ મુદ્દો અત્રે અપેક્ષિત નથી. આ તો સામાન્ય જનની વાત છે. ઘણીય વાર આપણને પ્રશ્ન થાય કે આમાં હું ખરેખરો ‘હું’ કયો છું ? સ્પષ્ટ જવાબ ભાગ્યે જ મળે. એમ કહેવાય છે કે સેક્સમાં તલ્લીન કે તદ્રુપ તથા સમગ્ર સંડોવાયેલી વ્યક્તિ તે જ તે સાચી અને પુર્ણવ્યક્તિ હોય છે; અને એથી જ એ ઘડીઓમાં તે સંપુર્ણ સુખી કે આનંદ-તરબોળ હોય છે. જો કે અત્રે આજે કોઈ મનોવૈજ્ઞાનીક સમસ્યા યા અવસ્થાનું પૃથકકરણ અપેક્ષિત નથી; આ તો બસ, અને કેવળ સામાન્ય જનની જ (common man) વાત કરું છું.

ખેર, હવે વ્યક્તિત્વની ઈતર વહેંચણીની વાત કરીએ: વ્યક્તિ ઘરમાં ‘અમુક’ પુરુષ હોય છે; પરન્તુ કાર્યાલયમાં, શીક્ષણસંસ્થામાં કે નોકરીના સ્થળે છ-આઠ કલાક તે પોતે જ એક જુદી જ વ્યક્તિ હોય છે, અર્થાત્ તેણે ભીન્ન વ્યક્તિત્વ ધારણ કરીને જ વ્યવહારવું પડે છે, અને એ પોતે ત્યારે પોતાને બરાબર ઓળખતો હોય છે. પરંતુ કેવળ નોકરી ધંધાના સ્થળ પુરતું જ શા માટે ? એક જ દીવસમાં, એક જ વ્યક્તિએ અનેકવીધ રુપો ધરી વ્યવહારવું પડે, અને પોતે જ પોતાને પ્રશ્ન પુછવો પડે કે શું આ ‘હું’ તે જ પેલો મુળ-સાચો ‘હું’ છું ! ખેર, આજનો મુદ્દો જરા જુદો છે. આજે તો સામાન્ય જીવનની તથા સામાન્ય જનની વાત કરવી છે.

આજનો મુદ્દો જરા જુદો એટલા માટે કે, આજકાલ આપણો સમાજ સાંસ્કૃતિક સંક્રાંતિકાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. બેત્રણ કે ચારપાંચ સંસ્કૃતીઓ એક સાથે અને વળી પોતપોતાના અલગ અલગ સાંસ્કૃતિક અસ્તિત્વ સાથે એકંદરે શાંતિથી સહજીવન જીવી રહેલી જોવા મળે છે; અને બહુધા એક શાંત સંઘર્ષ

પ્રવર્તમાન છે; જેમાં ટકરાવ નથી હોતો, યા ક્યાંક હોય તો તે સ્વલ્પતમ હોય છે; જે અવ્યવસ્થાઓ નથી સર્જતો. દા.ત. એક જીન્સ-જર્સીમાં સુસજ્જ યુવતીની પાછળ, બે વેંતનો ઘુમટો તાણીને સહજભાવે મુસાફરી કરતાં સાસુ તમને શાંતીથી બેઠેલાં જોવા મળશે. એ બન્ને વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ નથી, બલકે સહજતા હોય છે. ટુંકમાં, ભારતમાં અઢારમી સદી અને એકવીસમી સદી સાથે સાથે સહઅસ્તીત્વથી જીવતી જોવા મળે છે. જો કે ક્યારેક સંઘર્ષ અણગમતુંરૂપ પણ ધારણ કરી બેસે ! પરંતુ એકંદરે સમાધાનથી જ ચાલે છે, અને પ્રાયઃ એટલે જ સમાજ સરળતાથી ગતી કરી રહ્યો છે. કદાચ અહીં એક જ સમયે બે સહભાવી દૃશ્યો રોજ જોવા મળે છે. પીતા ધાર્મિક ‘ગણવેશ’માં સજ્જ થઈને, કદાચ પુજાનો થાળ હાથમાં લઈને, ઉઘાડે પગે, ધર્મસ્થાન પ્રતી ગતી કરતો જોવા મળે, ત્યારે એ સાથે હાથમાં રેકેટને રમાડતો સ્પોર્ટ્સ ‘ગણવેશ’માં સજ્જ યુવાન પુત્ર પણ હોય. કશું જ ગંભીર બનતું નથી; પણ જો એવું સંતાન રેશનાલીસ્ટ હોય; ત્યારે વળી તેની કપરી કસોટી થાય છે. ખાસ તો, ઘર કરતાંય વધુ તો નોકરી-ધંધાને સ્થળે: દા.ત. તમારી સંસ્થાનો સ્ટાફ સત્યનાયણની કથા યોજે, અને ધારો કે તમે રેશનાલીસ્ટ છો ! તમારા સ્ટાફ સાથેના તમારા સંબંધો પણ અઘાપી શાંતીમય સહઅસ્તીત્વના જ રહ્યા છે. વળી, તમે એકદમ મળતાવડા, સુમેળમાં માનનારા અને કડવાશ ટાળવાનો અભીગમ ધરાવનારા, એકંદરે નમ્ર પુરુષ છો. ત્યારે કરશો શું ?

આજકાલ ખાસ કરીને, રેશનાલીસ્ટ જુથોમાં તથા વ્યક્તિઓમાં આ પ્રશ્ન અવારનવાર ગંભીરતા ધારણ કરતો રહ્યો છે. એક દાખલો (કદાચ સાચો જ) યાદ આવે છે: દક્ષીણ ગુજરાત યુનીવર્સિટીમાં જ્યારે ડૉ. બી. એ. પરીખસાહેબ કુલપતી હતા; ત્યારે સ્ટાફે સત્યનારાયણની (કે એવી કોઈ) કથાનું આયોજન કર્યું. ડૉ. પરીખસાહેબ તો પાકા રેશનાલીસ્ટ, એટલે તેઓ માટે એક ગંભીર સમસ્યા ઉદ્ભવી: વાસ્તવમાં તો, યુનીવર્સિટી કેમ્પસમાં આવી કથા યોજવાની મંજૂરી આપવાની જવાબદારી પણ પરીખસાહેબના જ હાથમાં હશે ! વળી સાહેબ પ્રકૃતિએ મક્કમ છતાં, સુમેળવાદી શાંત-પ્રસન્ન પુરુષ; બાકી તો આવો પ્રસ્તાવ એક ગંભીર સંઘર્ષનો મુદ્દોય બની રહે. સાહેબે તો યથાયોગ્ય માર્ગ કાઢ્યો; કદાચ સાહેબનો હોદ્દો અમુક

નીર્ણયક સત્તા ધરાવનાર હતો; જેથી અમુકતમુક સરળતાઓ પણ પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ ધારો કે, કોઈ સાવ સામાન્ય સ્ટાફ મેમ્બર રેશનાલીસ્ટ હોય તો ? ત્યારે તેણે સૌનાં સ્થાન-માન-ગૌરવ જળવાય એવો માર્ગ કાઢવો પડે... એ માટે ઘણી જ ઘણી સમજદારી તથા મક્કમતા અને સાથે સાથે જ ઉચીત વ્યવહારપણું અનીવાર્ય બને; જે સર્વ કોઈ જણમાં ન પણ હોય. આજકાલ રેશનાલીસ્ટ વર્તુળોમાં આવા પ્રશ્નો અવારનવાર ઉદ્ભવે છે, ચર્ચાય છે, મતભેદ પડે છે, માર્ગ નીકળે છે... પરંતુ મામલો વીચારણીય તો છે જ.

આજકાલ સમાજમાં રેશનાલીસ્ટોની સંખ્યા દીનપ્રતીદીન વધતી જાય છે; ત્યારે તો આ સમસ્યા સંભવતઃ વધુ વીવાદાસ્પદ કે ચર્ચાક્ષમ અને કશોકે ઉકેલ કે ઉકેલો માગતી ઘુરકી રહી છે એમ કહી શકાય. મીત્રો અમારા જેવા પાસેથી માર્ગદર્શન માંગે છે કે, આવા સંજોગોમાં રેશનાલીસ્ટોએ કરવું શું ? ત્યારે તાજેતરમાં જ એક એવી નમુનેદાર અને નેત્રદીપક ઘટના બની ગઈ; જેનું અત્રે બયાન અચુક માર્ગદર્શક બની રહેશે. કારણ કે ઘટના નોંધપાત્ર છે; તો સાથે સાથે સંબંધીત રેશનાલીસ્ટ પુરુષ પણ તે ક્ષેત્રે અગ્રણી સભ્ય છે. તેઓએ આપસુઝથી જે અભીગમ અખત્યાર કર્યો, તે ખરેખર જ રેશનાલીસ્ટો માટે પ્રેરક તથા વીચારણીય બની શકે તેમ છે. ખરે જ, રામકથાકાર વીદ્વાન પુરુષની ઉદારતા, બૃહદ્ સમજદારી અને રેશનાલીસ્ટ મીત્રની આપસુઝ- કોઠાસુઝને કારણે કશોય સંઘર્ષ ઉદ્ભવવાને બદલે, કથાપ્રસંગ ખુબ ખુબ મંગલમય દીપી ઉઠ્યો.

શ્રી. ગંગાધરા સહકારી કેળવણી મંડળ સંચાલીત શ્રી. એન. જે. પટેલ મહીલા પી.ટી.સી. કોલેજના લાભાર્થે એકાદ માસ પહેલાં વીદ્વાન કથાકાર શ્રી. પ્રફુલ્લ શુક્લ (ખેરગામવાળા)ની ‘શ્રીરામ કથા’ યોજવામાં આવી હતી. હવે આ જ સંસ્થામાં, આપણા લબ્ધપ્રતીષ્ઠ રેશનાલીસ્ટ, સુરતની સત્યશોધક સભાના સહમંત્રી શ્રી. ગુણવંત વી. ચૌધરી મદદનીશ શીક્ષક તરીકે સેવા આપી રહ્યા છે. બન્યું એવું કે શ્રી. ચૌધરી એક નીવડેલા ઉદ્ધોષક હોવાથી, આચાર્યશ્રીએ તેઓને મુખ્ય ઉદ્ધોષકની કામગીરી સોંપી; જે શ્રી. ગુણવંતભાઈએ પોતાના ઈતર કાર્યક્રમો રદ કરીને પણ સ્વીકારી ! યાદ રાખો કે, આ જવાબદારી એક રેશનાલીસ્ટ માટે કપરી જ હતી;

કારણ કે, આ ‘શ્રીરામ કથા’ હતી, પણ ગુણવંતભાઈ એક સાચા રેશનાલીસ્ટ તરીકે પોતાની ફરજ યથાર્થ સમજ્યા. વળી, આ સમગ્ર કથા દરમીયાન, પુ. શ્રી. પ્રફુલ્લભાઈ અને આપણા શ્રી. ગુણવંતભાઈ વચ્ચેના સંબંધો પણ ઘણા ઉષ્માભર્યા તથા નીકટવર્તી રહ્યા. એ બદલ આ બંને વીચારપુરુષોને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે ! શ્રી. ચૌધરી એક ઉત્તમ કલાકાર છે; તેઓએ કથાકાર પુ. શ્રી શુકલનું એક સુંદર પોર્ટ્રેટ પણ બનાવ્યું અને તેઓને અર્પણ કર્યું; જે તેઓશ્રીને ખુબ ગમ્યું, અને તેઓશ્રીએ શ્રી. ગુણવંત ચૌધરી (એક રેશનાલીસ્ટ)ને આ પ્રદેશના ‘રત્ન’ કહીને બીરદાવ્યા....

સાથે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં લેવું રહ્યું કે, પોતાની ફરજના એક ભાગરુપે શ્રી. ચૌધરી પોતાનું કાર્ય પુરી નીષ્ઠાપુર્વક અદા કરતા હતા. તે એવું કે, લોકોમાં એવી ગેરસમજ ફેલાઈ કે, ‘ગુણવંતભાઈ આસ્તીક બની ગયા !’ પણ ના, આ જ તો સાચા રેશનાલીસ્ટની સુયોગ્ય સમજદારીનો ઉત્તમપ્રેરક નમુનો લેખાય: ‘તમારી ફરજ બરાબર અદા કરો ! તમારી માન્યતાઓમાં લેશમાત્ર બાંધછોડ કર્યા વીના ! કથાના દસેદસ દીવસ શ્રી. ગુણવંત ચૌધરી તથા તેઓનાં સ્વજનો જાણે તલવારની ધાર પર ચાલતાં રહ્યાં.’ સંસ્થાના એક કર્મચારીનું સ્થાન, ‘શ્રીરામ કથા’નું આયોજન તથા સંચાલન અને એક રેશનાલીસ્ટ તરીકે પોતાની અડગતા તથા સંસ્થાના હીતાહીત તેમજ પ્રતીષ્ઠા... આ બધું જ શ્રી. ગુણવંત ચૌધરીએ બરાબર સાચવી જાણ્યું. (અને નોંધવું ઘટે કે શ્રી. ચૌધરીના પત્ની શ્રીમતી કરુણાબહેન પણ આ જ સંસ્થાના કર્મચારી છે, અને એ સાથે જ પાકા રેશનાલીસ્ટ પણ છે જ !) અને એય ખાસ નોંધવું ઘટે કે, પુ. કથાકારશ્રી પ્રફુલ્લભાઈ પણ કથા દરમીયાન, ઉદારતાથી અમુક ઉચીત રેશનલ અભીગમને પુરસ્કારતા રહ્યા....

ભરતવાઝય:

“શ્રી. ગુણવંત ચૌધરી માટે મારે એક જ શબ્દમાં જો કહેવું હોય તો, એટલું જ કહીશ કે, ‘જીવનમાં મળવા જેવી કોઈ વ્યક્તિ હોય, તો તે ભાઈશ્રી ગુણવંત ચૌધરી છે.”

—પ્રફુલ્લ શુકલ (કથાકાર)

અનુક્રમણીકા

વીવેક- વીજય

આ પ્રસંગ ઘણાને ‘વદતોવ્યાઘાત’ જેવો અનુચીત લાગ્યો છે, અને એ સ્વાભાવીક પણ ગણી શકાય. પરંતુ અમારે આ જ તો સીદ્ધ કરવું છે; જેને અમદાવાદના જાણીતા કર્મશીલ શ્રી. ગૌતમ ઠાકરે અગાઉના આવા જ એક પ્રસંગે ‘નાસ્તીકતા-આસ્તીકતા વચ્ચેનો સેતુ’ ગણાવી આવકાર્યો હતો. એ પ્રસંગ હતો: મારો એક લેખ: ‘મન્દીર નહીં; સંડાસ બાંધો !’ પુ. બાપુને તે લેખ એટલો તો ન્યાયી લાગ્યો કે તેઓશ્રીએ આવા કાર્યમાં મદદ કરવાના શુભ હેતુથી, બારડોલીમાં જ એક આખી કથા યોજી. એ કથામાંથી જે આમદની થાય તે સઘળી, આસપાસનાં ગામોમાં ગરીબો માટે સંડાસ બાંધવામાં વાપરવી, એવા માનવીય હેતુ માટે, સારી એવી રકમ પ્રાપ્ત થઈ, અને બાર-તેર ગામડાંમાં સંડાસો બન્ધાયા પણ ખરાં. અમદાવાદના અગ્રણી પ્રગતીશીલ કર્મશીલ શ્રી ગૌતમ ઠાકર આવા આયોજનને નાસ્તીક-આસ્તીક વચ્ચેના સેતુરુપ ગણાવી, એને વધાવી લીધું; છતાં અનેકોએ એનો વિરોધ કર્યો. હોય એ તો, ભીન્નરુચીર્હીલોક: એ સર્વેને મારો જવાબ એક જ: રેશનાલીસ્ટોએ અનુચીત આભડછેટ રાખવી એ યોગ્ય નથી. ભાઈ ‘નીરાન્તે’ એમના એક ચર્ચાપત્રમાં સરસ દલીલ કરેલી: કોઈ પણ ક્ષેત્રની વ્યક્તિ જો રેશનાલીઝમનાં સીદ્ધાન્તો તથા કાર્યથી, એનું વાજબીપણું સ્વીકારીને આકર્ષાય, તો એ તો આ વીચારસરણીની જ પ્રભાવકતા કહેવાય. પુ. બાપુને એકંદરે બીજા સન્તોની જેમ રેશનાલીઝમ પ્રત્યે અણગમો કે તીરસ્કાર નથી; બલકે આદર છે, અર્થાત્ ‘રેશનાલીસ્ટો સારું જ કાર્ય કરે છે’- એમ તેઓશ્રીનો અભીગમ સુચવે છે. એવી ઉમદા ભાવનાના અનુસન્ધાનમાં પુ. બાપુએ પોતેય રેશનાલીસ્ટ બની જવું- એવી શરત કેટલાકે સુચવી, એ શું યોગ્ય છે ? આવો અભીગમ ધરાવતા પુરુષને ‘સીમ્યેવાઈઝર’ (સહાનુભુતીકાર) કહેવામાં આવે છે, અને વીશ્વની તમામ વીચારસરણીઓને, તેમના આવા ‘સહાનુભુતીકાર’ હોય જ છે, અને કોઈનેય એવા ‘સહાનુભુતીકારો’ માટે તીરસ્કાર નથી, બલકે આવકાર જ છે. સામ્યવાદનો સુર્ય ભારતમાં જ્યારે સોળે કળાએ પ્રકાશતો હતો, ત્યારે એના આવા અનેક સહાનુભુતીકારો હતા (પંડીત નહેરુ સહીત); જે બદલ સામ્યવાદીઓ ગૌરવ

અનુભવતા. પુ. મોરારીબાપુ આજે રેશનાલીઝમના એવા જ સહાનુભુતીકાર છે, એ બદલ રેશનાલીસ્ટોએ કટ્ટરતા છોડી ગૌરવ જ અનુભવવું જોઈએ. પુ. બાપુ અને મારી (રમણ પાઠક) વચ્ચે જે સુમંગલ આત્મીયતા છે, એ કેવળ માનવીયતાની સ્વાભાવીક ભાવના જ છે; જે કોઈ પણ ધોરણે અનુચીત ન જ ગણાય. જાણીતા ચર્ચાપત્રી શ્રી. સુનીલ રા. બર્મન દ્વારા અન્ય અખબારોમાં પ્રગટેલી એમની પ્રેસનોટમાં શું કહે છે એ જોઈએ:

‘જરાક વરસાદ પડે ને... દેડકા ડ્રાઈ ડ્રાઈ કરવા માંડે, એવો જ ઘાટ કંઈક ‘રમણ પાઠક મોરારીબાપુને ખોળે બેઠા’- એવા હોબાળા સાથે શરુ થયો છે ! રમણ પાઠક એક જબરજસ્ત રેશનાલીસ્ટ છે. ત્યારે સૌએ એ યાદ રાખવું જોઈએ કે રેશનાલીઝમ એ ‘નકારવાદ’ (નીહીલીઝમ) કે ‘અભાવાત્મકવાદ’ (નેગેટીવીઝમ)માં માનતો પંથ નથી જ. પરંતુ એ તો અસ્તીત્વવાદનો સ્વીકાર કરીને, માનવવાદ (હ્યુમેનીઝમ)ની ભુમી પર સાંપ્રત પરીસ્થિતીમાં પારદર્શી વીચારદર્શન કરે છે. બીજી બાજુ, મોરારીબાપુ પણ કોઈ પંથના ધર્મગુરુ નથી, પરંતુ... ભારતીય સંસ્કૃતીનાં બે મહાન એપીક (મહાકાવ્યો)ના કથાકાર, પ્રચારક છે. તેઓશ્રી પણ તાવીજ, બાધા-આખડી, મંત્રતંત્ર વગેરેમાં માનતા નથી; પરંતુ સાહિત્યીક તથા સામાજિક કલ્યાણની પ્રવૃત્તીઓમાં પ્રવૃત્ત છે, ત્યારે એક રેશનાલીસ્ટ તેઓની સાથે હાથ મીલાવે તો જ નવાઈ !...’ (શ્રી. સુનીલ બર્મન)

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે કે, જ્યારે રેશનાલીસ્ટ અધીવેશનમાં એક સાધુસ્વામીને મુખ્ય વક્તા(?) તરીકે નીમંત્રવામાં આવ્યા હતા; જેનું પ્રધાન તથા પ્રેરક કારણ એ હતું કે, પ્રસ્તુત સંત સ્વામીશ્રી પોતાના પ્રવચનોમાં સમાજ તથા રાષ્ટ્રના સુધારા-સામાજિક, આર્થિક તથા રાજકીય પરીવર્તન કરવાની સબળ હાકલ કરતા; જે આપણા અગ્રણી રેશનાલીસ્ટ ધુરન્ધરોને ખુબ ગમવા લાગી હતી, માફક પ્રતીત થઈ. રેશનાલીસ્ટો સ્વામીશ્રીની વીચારદૃષ્ટાથી આકર્ષાયા- પરીણામે રેશનાલીસ્ટ અધીવેશનમાં ખાસ તેઓના આ પ્રકારનાં પ્રવચનોનો લાભ લેવા સ્વામીજીને નીમંત્રવામાં આવ્યા. ત્યારે કેટલાક રેશનાલીસ્ટ મીત્રોએ ચાલુ સભાએ જ સ્વામીજીની ઉપસ્થિતીનો વીરોધ પોકાર્યો... મારો ત્યારથી જ એવો અભીગમ છે કે,

કોઈ બીનરેશનાલીસ્ટ વ્યક્તી સમાજસુધારક લેખે રેશનાલીઝમની સમર્થક હોય, એ પ્રકારની પ્રવૃત્તી પણ કરતી હોય; તો એવા સ્વામીઓ-સન્તો સાથે મીલનસાર સમ્બન્ધો સાદર રાખવા કે કેળવવા જોઈએ, એમાં કશું જ અનુચીત નથી; કારણ કે સમાજસુધારાના ઘણા મુદ્દાઓ રેશનાલીસ્ટોની પ્રવૃત્તીઓમાં પણ સમાવીષ્ટ છે. દા.ત. કુંડળીઓ મેળવવી, લગ્નનો વીધી અતીભવ્ય- અતીખર્ચાળ રાખવો યા મરણોત્તર વીધીઓ કરવા ઈત્યાદીનો વિરોધ વગેરે.. મારા પુસ્તકના વીમોચન માટે ધારો કે ઉમાશંકર જોશીને નીમંત્ર્યા હોય તો ? અલબત્ત, તેઓને રેશનાલીસ્ટ સંસ્થાઓની કેટલીક પ્રવૃત્તી પસંદ હોય, તો જ તેઓ એવું આમન્ત્રણ સ્વીકારે. ત્યારે ‘ઉમાશંકર તો આસ્તીક છે’- એમ કહીને જો અમુક રેશનાલીસ્ટો વિરોધ પોકારે તો ? હું નથી ધારતો કે ઉમાશંકરનો કોઈ વિરોધ કરે ! એટલે મને એ જ નથી સમજાતું કે સાધુસન્તો, ધાર્મિક વ્યક્તીઓ કે કોઈ આસ્તીક મહાપુરુષો રેશનાલીઝમની પ્રવૃત્તીમાં રસ દાખવે ત્યારે તેઓ પ્રત્યે આભડછેટ રાખવાનું કોઈ કારણ ખરું ? રેશનાલીસ્ટો પોતાના વ્યવહાર- ક્ષેત્રમાં જે કવી- સુધારક નર્મદ માટે ઘણા આદર દાખવે છે ત્યારે એ સત્ય જાણવું અનીવાર્ય લેખાય કે, નર્મદ પણ આસ્તીક હતો. ગોરધનદાસ ચોખાવાલા પણ આસ્તીક હતા; છતાં સુરતની રેશનાલીસ્ટ સંસ્થા: ‘સત્યશોધક સભા’ના પ્રમુખ રહ્યા.

અમે જ્યારે વીમોચનકર્તા પદ માટે પુ. બાપુને નીમન્ત્રણ આપ્યું, ત્યારે જરા સ્પષ્ટતા કરતાં મેં કહ્યું કે, ‘પુસ્તકમાં નાસ્તીક- રેશનાલીસ્ટ વિચારધારાનું જ સમર્થન છે; તો આપને વાંધો નથી ને?’

ત્યારે બાપુનો જવાબ સાંભળવા- સમજવા જેવો છે. તેઓશ્રીએ કહ્યું કે, ‘મને તો કશો જ વાંધો નથી, પણ તમને કંઈ વાંધો નહીં નડે ને?’

અમે કહ્યું, ‘અમનેય કશો જ વાંધો નથી. હકીકતે, મારો હેતુ તો રેશનાલીઝમની સીમાઓ શક્ય તેટલી વિસ્તારવાનો છે. અમુક ધાર્મિક પંથો અન્ય ધર્મોને ઉગ્રતાથી વખોડે છે અને કડક આભડછેટ રાખે છે. ત્યારે હું માનું છું કે, રેશનાલીઝમમાં કોઈપણ પ્રકારની આભડછેટ ન જ હોય. એમાંય જે પુરુષ સ્વેચ્છાએ અને સ્વયંરંજીત ભાવે રેશનાલીઝમની પ્રવૃત્તીમાં આદરપૂર્વક મદદ કરતા હોય,

તેઓ વીરુદ્ધ આભડછેટીયા અંતર રાખી તેઓને દુર રાખવા, એવી કટ્ટરતા
રૈશનાલીઝમમાં રાખવી બરાબર લેખાય ખરી ? શાંત સ્વસ્થ ચીત્તે વીચારવા વીનંતી..

ભરતવાક્ય

વજ્રથી કઠણ ને વળી પુષ્પથી પણ કોમળ;
કહો, એવા મહાત્માના, કોણ જાણે ચીત્તને ખરાં ?

-ભવભુતી

(‘ઉત્તર રામચરીત’ નાટકમાંથી સાભાર !)

[અનુક્રમણિકા](#)

11-2011-03-25

કાલોસ્મી લોકક્ષય કૃત પ્રવૃદ્ધ

સમગ્ર બ્રહ્માંડનું અસ્તીત્વ તથા સંચાલન
કેવળ એક વીરાટ અકસ્માત છે.

—જય વીજ્ઞાન

જાપાન વીસ્તારમાં બનેલી સંહારક વીનાશક ઘટનાના અનુસન્દર્ભે એવા એવા ચીલાચાલુ ઉદ્ ગારો સાંભળવા મળે છે કે, કુદરતનો કોપ, માનવીની લાચારી, માણસનું વામણપણું, ‘જે પોષતું તે મારતું’...! ઈત્યાદી. એક ફોનકોલના જવાબમાં મેં કહ્યું કે, આપણું અસ્તીત્વ જ શા માટે ? આપણે ખુદ પણ કેવળ એક અકસ્માત જ છીએ ! જે મીત્રો સભાન આયોજન તથા અલૌકીક સંચાલનમાં માને છે, તેઓએ આવી હાહાકારી હોનારતો પ્રસંગે ચીન્તન કરવું ઘટે કે, જો કોઈ પ્રકાંડ શક્તીસંપન્ન અપાર્થીવ તત્ત્વ દ્વારા આ સુવીરાટ સંચાલન પ્રવર્તી રહ્યું હોય તો, આવા દારુણ અકસ્માત શા માટે ? આ પ્રશ્નનો ચીલાચાલુ ઉત્તર કલ્પીને જવાબ અને તે જવાબનો જવાબેય અત્રે લખી દઉં કે, પૃથ્વી પર પાપનો બોજ વધી ગયાંનું કારણ તો હવે ભુલી જ જાઓ ! આવા ગમખવાર બનાવોમાં કેટલા પાપી મર્યા અને કેટલા નીર્દોષ મર્યા, એનો હીસાબ કેવી રીતે ગણીશું, ભલા ! પૃથ્વી (કુદરત) તો જડ છે, અન્ધ છે, જે તેના પોતાના નીયમોને વશ અચુક જ વર્તે છે, બાકી તે કદીય કોપતી નથી કે રાજી થતી નથી... સુર્યમાળાના ત્રીજા નંબરના ગ્રહમાં કે ગ્રહ ઉપર હવા, પાણી, ઉષ્ણતા આદી સાનુકુળ હતાં— જો કે સંપુર્ણ તથા સદાનાં અનુકુળ તો નહીં જ— એ ફક્ત આકસ્મીક એવા ત્રીજા સ્થાનનો લાભરુપ અકસ્માત જ હતો, જેથી જીવ પ્રગટ્યો—એ બધી જ આકસ્મીક ઘટના—પરમ્પરા !

મનુષ્યનું વામણપણું તો એની કાલગણનાની સંકુચીતતામાં રહેલું છે, બાકી તાકાતમાં તો એય કાંઈ સાવ રાંક નથી, એણે પ્રકૃતી પાસેથી, એના જ નીયમોને સ્વલાભાર્યે પ્રયોજીને, જબરજસ્ત કામ લીધું છે. પરન્તુ એથી પ્રકૃતી રુઠે એ પણ એટલું જ શક્ય, જેના અણસાર હવે આવવા માંડ્યા છે. પણ એ વાત જવા દઈએ. આજે વાત અકસ્માતની માંડી બેઠા છીએ. તો સાડા છ કરોડ કે એથી કેટલાંક વધુ

વર્ષો પુર્વે આ નાનકડા (બ્રહ્માંડની તુલનામાં તો નહીંવત્) પીંડમાં એક બીજો અકસ્માત બન્યો, પ્રથમ અકસ્માત તે એ કે સજીવ કોશ પ્રગટ્યો, ત્યારે બીજો અકસ્માત વળી એવો જ એક કોશ ડાયનાસૌર નામે ઓળખાતાં વીરાટ પ્રાણીઓ રુપે વીકસીને આ ધરતીપટે માલીક બની, મગરુર થઈ મહાલવા લાગ્યો ! પછી ત્રીજો અકસ્માત એક દી' એકાએક કંઈક એવી નીકન્દનકારી હોનારત બની આવી કે, એ જ પૃથ્વીપટ્ટેથી એ વીકસેલાં રુપમાં પ્રાણીઓ સદન્તર અદશ્ય-લુપ્ત થઈ ગયાં, ટોટલ એક્સ્ટીન્ક્શન ! તો મીત્રો, આ બ્રહ્માંડ તથા આ અસ્તીત્વ તો આવું જ છે, ગમે ત્યારે નીકંદન ! અહીં 'અકસ્માત' શબ્દ પ્રયોજ્યો છે, એથી વળી ગેરસમજ થવા સંભવ છે, કારણ કે અમાન્ય, અણગમતું સત્ય નહીં સ્વીકારવાની ચીત્તવૃત્તિ અતાર્કિક દલીલો જન્માવે છે. પ્રકૃતિ અફર, અંધ તથા લાગણીહીન છે, એમ કહ્યું એટલે એ તો સમજ જ લેવાનું કે પ્રકૃતિને એના પોતાના ગુણધર્મ તથા નીયમો છે અને અવીરામ કાલ (સમય) એનો અફર સારથી છે, જે પોતાની ગતિવીધીમાં એક ક્ષણનોય વીરામ લેતો નથી કે લેવા દેતો નથી. પરીણામરુપ છે, નીરન્તર પરીવર્તન ! બધું જ કાલાનુસાર અવીરામ બદલાતું રહે છે. ડાયનાસૌરની ઉત્પત્તિ કે આપણું પ્રાગટ્ય, એ બધું જ પ્રકૃતિના એ અફર ગુણધર્મ તથા કાલની એ અવીરામ ગતિને જ આભારી છે. હા, આ બધું જ કારણ તથા અર્થ શોધતા માનવી માટે 'અકસ્માત'નું 'કસ્માત' છે, એ જ વૈજ્ઞાનિક સંશોધન.

ટુંકમાં, આ બ્રહ્માંડનો પણ એકદા નાશ-સર્વનાશ થવાનો જ છે, જે આવા જ 'કસ્માત્ વાળો' અકસ્માત બની રહેશે. જો કે ત્યારે એને 'અકસ્માત' કહેવાવાળા, મતલબ કે આપણે હસ્તીમાં નહીં જ હોઈએ. આ પૃથ્વીમૈયા પાસે આપણને લાંબાકાળ સુધી અડગ રક્ષણ આપે એવી કે એટલી ગુંજાઈશ જ નથી, એ પરાવલંબી છે. દા.ત. પાંચેક અબજ વર્ષો બાદ આપણો આ જીવનદાતા સુર્ય બુઝાઈ જવાનો છે, કારણ કે એનું બળતણ ખુટી પડવાનું છે. સુર્યના પેટાળમાં દોઢ કરોડ ડીગ્રીની ઉષ્ણતા સાથે પ્રતિસેકન્ડ 44 લાખ ટનના દરે હાઈડ્રોજન નીરન્તર સળગી રહ્યો છે, જે હજી ભવીષ્યમાં પાંચેક અબજ વર્ષ સુધી ચાલશે. બુઝાઈ ગયેલો સુરજ ફક્ત હેલીયમનો એક વીરાટ નપુસંક પીંડ બની રહેશે, જે પૃથ્વીને જીવનનો રજ માત્ર અંશ આપવા

શક્તીમાન નહીં હોય. પછી સુરજ ફુલશે, બુધ તથા શુક્રને ગળી જશે અને ત્યારે આપણી પૃથ્વીની સપાટીની ઉષ્ણતા ત્રણ હજાર ડીગ્રી પર પહોંચી ગઈ હશે, જે સુર્યની બાહ્ય સપાટીનું ઉષ્ણતામાન હશે. આવી પરીસ્થિતિમાં કોઈ પણ પ્રકારનું જીવન ટકવાની તો કલ્પના જ ન કરશો, મીત્રો ! પછી સુર્ય પૃથ્વીનેય ગળી જશે અને પેટાળમાં પહોંચતા જ અંદરની ઉષ્ણતાના દાહથી ધરતીમાતા જલીને વાયુરુપ બની ઉડી જશે.

પરન્તુ બ્રહ્માંડનો વીનાશ કેવળ આમ તારકર્પીડોના બુઝાવા માત્રથી જ અટકતો નથી. સાતેક અબજ વર્ષ બાદ, આપણી આકાશગંગા એન્ડ્રોમેડા નામક અન્ય નીહારીકા (ગેલેક્સી) સાથે ટકરાશે ત્યારે જન્મનારી અન્ધાધુન્ધીમાં તારકર્પીડો ભાગભાગ કરતા હશે, જેઓ ગુરુત્વાકર્ષણબળે નજીકના ગ્રહોનું અપહરણ કરીને ક્યાંના ક્યાં, અનીશ્ચિત અને અજ્ઞાત સ્થળે ઉઠાવી જશે. ત્યારે પૃથ્વીને બચાવી લેનાર કોઈ વરાહાવતાર પ્રગટવાની પ્રાર્થના કરનાર પણ કોઈ જીવ અસ્તિત્વમાં નહીં હોય ! શક્ય છે કે આપણી પૃથ્વીનો પીંડ કોઈ બીજા જ, જુદા તારક (સુર્ય) ફરતે ભ્રમણ કરતો થઈ જાય; પરન્તુ તે નવો પિતા આપણને માફકસરની જ ઉષ્ણતા આપશે, એમ ખાતરીપૂર્વક ના કહી શકાય !

ધીમે ધીમે, આવી બહુવીધ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા બ્રહ્માંડ એ ઉષ્ણતા સંપુર્ણતઃ ગુમાવી દેશે, મતલબ કે સમગ્ર તથા સર્વસ્વ થીજી જશે. એ જ બ્રહ્માંડનો અંત, જ્યારે કોઈ ‘બીગબેંગ’ (મહાવીસ્ફોટ) નહીં થાય !

ભરતવાઝય

નવાં નવાં સંશોધનની વૈજ્ઞાનીક પદ્ધતીઓમાંની ઘણી ભલે આજે અન્ધ છેડે જઈને અટકી પડતી હોય, થમ્બી જતી હોય; પરન્તુ તે પણ નવા નવા વીચારને તો ઢંબેળી જ જાય છે, અભીનવ નમુનાઓને પ્રત્યક્ષ કરે છે અને કેટલાક સ્પષ્ટ રીતે સત્ય એવા નવા સીદ્ધાન્તોને જન્મ આપે છે, એ જ એની નક્કર સમ્પત્તિ છે. બ્રહ્માંડની ગતિવીધીઓ કેટલવામાં, માનવજ્ઞાનના ઈતીહાસમાં આવા કોઈ ભવ્ય પુરુષાર્થ અન્ય થયેલો નોંધાયો નથી.

- નીલ દ ગ્રાસ ટાયસન (અમેરીકાનો હયાત ભૌતિક વીજ્ઞાની)

12-2011-06-09

પુર્વાન્ત સ્નેહમીલન સમારોહ

માવતર એ જ મઠદીર

જીવતાં માબાપને સ્નેહથી સંભાળજો, ખવડાવશો-પીવડાવશો;

પછી ગાયના પુંછડે પાણી ઢોળવાથી શો ફાયદો ?

એક વાર ‘રાબ’ ખાવાની ઈચ્છા એમની સ્નેહથી સ્વીકારશો;

પછી ગામ આખાને લાડવા ખવડાવવાથી શો ફાયદો ?

મસ્તક પર હાથ ફેરવી ‘બેટા’ કહેનારના લાડને માણી લેશો;

પછી ચીરવીદાયે પાછળ ‘સપ્તાહ’ બેસાડવાથી શો ફાયદો ?

બેઠા છે ‘ભગવાન’ આપણા જ ઘરમાં એમને ઓળખી લેશો;

પછી અડસઠ તીરથ કાજે દર દર ભટકવાથી શો ફાયદો ?

સમય કાઢી ઘરના એ વૃદ્ધ વડલા પડખે બેસી લેશો;

પછી બેસણામાં ફોટા સામે બેસી-બેસાડીને શો ફાયદો ?

લાડકોડથી ઉછેરનારાં માવતરને સદાય હૈયે વસાવી રાખશો;

પછી દીવાનખંડમાં તસ્વીર રાખવાથી શો ફાયદો ?

હયાતીમાં જ હૈયું એમનું ઠારી સ્વર્ગ સમ સુખ આપશો;

પછી ગંગાજળે અસ્થી પધરાવવાથી શો ફાયદો ?

‘માવતર એ જ મઠદીર’ – આ સનાતન સત્ય સમજી રાખશો;

પછી ‘રામનામ સત્ય છે’ રટવાથી શો ફાયદો ?

—વલ્લભભાઈ ઈટાલીયા

હમણાં મને એક નીમન્ત્રણ પત્ર મળ્યો છે, જેમાં કેવળ નીમન્ત્રણ નથી. બલકે જાણે સંક્ષેપમાં લખેલ કોઈ સુધારાપોથીનું એક મહત્ત્વનું લઘુપ્રકરણ છે. વળી, સર્વ સામાજિકોએ તે અનુસરવા જેવું છે. સમાજસુધારો એ તો જાતે જ અમલી બનાવીને કરી દેખાડવાનો ઉપક્રમ છે. અરે પરાક્રમ છે ! અને કોઈકે તો જાતે અમલ કરીને, હીમ્મતભેર અન્યોને પ્રેરણારૂપ બનવું જ પડશે. ગુજરાતના સુધારાનો ઈતીહાસ દોઢ-પોણા બે સદીઓ વટાવી રહ્યો છે, દરમીયાન પ્રવચનો તથા લખાણો

પર જ આધાર રાખવો પડ્યો છે. હવે અમલીકરણની પણ શક્યતા ઉભી થઈ છે, જેને ગઈ પેઢીના વડીલો પણ સમર્થન આપે છે, જે સુચવે છે કે મોટાભાગના વૃદ્ધોના દીલે પણ સુધારાની ઝંખના તો ઉછળતી જ હશે. પરંતુ એ પેઢીમાં સ્વયમ્ કરી બતાવનારા હિમ્મતબાજો ઓછા જ હતા. અને એવું પગલું આજની અપેક્ષાએ ઘણું કપરું કામ પણ હતું. આજે તેઓની જ નવી પેઢી આવા મહત્ત્વના સુધારા જાતે પોતે અમલી બનાવે છે, ત્યારે અવશ્ય તેઓ ખુશ થતા હશે અને રાજીખુશીથી એમાં સહકારભાવે જોડાતા હશે. દા.ત. શામજીબાપા (ઈંટલીયા).

આપણા સમાજમાં મરણોત્તર ક્રીયાપાણી અત્યંત લાંબા તથા કવચીત્ અરુચીકર અને ભયાવહ વીધીઓથી અતીશય ઘૃણાસ્પદ પ્રવર્તે છે, ખાસ્સા પન્દર સોળ દીવસ તો એ ચાલે ! લગ્નવીધી આપણે ઝડપભેર ટુંકાવી નાંખ્યો છે, બહુધા ફક્ત એક જ દીવસ અને કુટુંબદીઠ ગણો તો વધારેમાં વધારે બે દીવસ. બીજી બાજુ મરણોત્તર વીધીવીધાન ખાસ્સા પ્રથમ પન્દર દીવસ તો સળંગ ચાલે, ગીતાપાઠ કે ગરુડપુરાણનું વાચન, પાણીઢોળ, દસમું, અગીયારમું, બારમું, તેરમું ને પન્દરમું એમ સળંગ છ સાત દીવસ તો આ પ્રારમ્ભીક કર્મકાંડ ચાલે ! અને તે પછી પણ માસીયો, વરસી, શ્રાદ્ધ આદિ સ્વરુપે તે જીવનભર ઉથલા માર્યા જ કરે. વળી, મોટાભાગના પરીવારોમાં હજી આજેય રોકકોળનો ઔપચારીક વીધીય ચાલે ! એથી અણસમજુ બીચારાં નાનાં બાળકો તો છળી જ મરે ! અને એકન્દરે તો આ સર્વ મીથ્યા આયોજનો જ છે; કારણ કે જો આત્મા જેવું કોઈ તત્ત્વ હોય તો પણ, તે એકાદ પખવાડીયા સુધી પોતાના ઘરની આસપાસ ભટક્યા કરે અને વળી, નોંધ લે કે વારસદારોએ કરજપાણી બરાબર કર્યાં કે નહીં ?

સ્વર્ગે યા નરક ચાર્વાક કહે છે તેમ, અઘાપી કોઈએ જોયાં જ નથી. આટઆટલાં અવકાશયાનો દુરસુદુરની ગ્રહસૃષ્ટી અને એનીય પેલે પાર આન્તરતારકીય બ્રહ્માંડમાં પ્રવેશી ચુક્યાં છે, પરંતુ ક્યાંય હજી સ્વર્ગલોક યા નરકલોક (યમલોક)નો ભેટો તો નથી થયો, અરે ! એવો કોઈ અણસાર સુધ્ધાં ક્યાંય વરતાયો નથી. એક બાજુ કર્મફળના સીદ્ધાન્તને ચુસ્તપણે, પાકી શ્રદ્ધાથી માનતા મનાવતા રહેવું અને બીજી બાજુ, મૃતાત્માની મુક્તિ માટે વીધીવીધાન યા અર્થહીન

કર્મકાંડો કરી, મીષ્ટાન્ન ઝાપટવાં ! જો કર્મફળનો સીદ્ધાન્ત સાચો હોય તો, મૃતાત્માએ તેના જીવન દરમીયાન કરેલાં કર્મોનાં ફળ ભોગવવાં જ પડે, એ અફર છે. તો પછી કર્મકાંડથી મૃતાત્માને કયો લાભ થવાનો ? વળી, બ્રાહ્મણોને દાન કરવાથી, તે મૃત સ્વજનને પહોંચે, એવી સ્વર્ગ કે નરક અને પૃથ્વી વચ્ચેની પાર્સલ-કુરીયર સર્વીસ કોઈએ કદી ચકાસી છે ખરી કે ? અરે, મોટાભાગની જ્ઞાતીઓમાં તો તેરમાનો ખાટલો કરે અને એમાં જાતજાતની માનવોપયોગી ચીજવસ્તુઓ મુકે, જે સ્વર્ગમાં કે નરકમાં મૃતાત્માને પહોંચે અને તેનો ઉપયોગ કરી, તે સુખસગવડ ભોગવી શકે ! દા.ત. કેટલાક સમાજોમાં તો તેરમાના ખાટલામાં છત્રી ને જોડાય મુકાય ! કેમ જાણે સ્વર્ગમાં વરસાદ પડવાનો હોય ને રસ્તા બધા કાંટાળા જ હોય ! કેવી વાહીયાત કપોળકલ્પનાઓ અને તદ્વીષયક હાસ્યાસ્પદ કર્મકાંડ સદીઓથી આપણે આજ પર્યંત ચાલુ રાખી રહ્યા છીએ ! બે-અઢી હજાર વર્ષ પુર્વે ચાવકે પણ કટાક્ષ કરેલો કે, 'યજ્ઞમાં બલી હોમવાથી, જો તે સ્વર્ગમાં પહોંચતો હોય તો, યજ્ઞની વેદીમાં તારા બાપને જ હોમી દેને !' ક્યાંય અને ક્યારેય કોઈની વીવેકબુદ્ધિ જાગી જ નહીં અને આવા દેખીતા વીરોધાભાસી કર્મકાંડને હજીય પણે યથાવત્ હાંક્યે જ રાખીએ છીએ !

વળી, આ અર્થહીન કર્મકાંડી ઉપક્રમમાંથી કશુંક ઓછું કરવાને બદલે યા તો એનો સદન્તર ત્યાગ કરવાને બદલે, એમાં ઉમેરોય કરતા જ રહીએ છીએ. એવો એક વધારાનો રીવાજ તે બેસણું ! બેસણું સ્વયમ્ એક અર્થહીન રીવાજ છે, વધારામાં તે વળી હાસ્યાસ્પદ બની જાય છે. કુટુંબીઓ મરનાર વ્યક્તિનો ફોટો શણગારીને ઘરબહાર ગોઠવી તેની નજીકમાં શોકમગ્ન ચહેરો બનાવી બેસે. પછી સ્વજનો-પરીચીતો એક પછી એક આવતા જાય. તસવીરને પગે લાગીને, સામે મુકેલી ખુરશીઓમાં યા પાથરણામાં ઘડીભર (પાંચ-દસેક મીનીટ) બેસે અને પછી પુનઃ સૌને પ્રણામ કરીને ચાલતા થાય. દરમીયાન, કેટલાક અન્દર અન્દર શેરસટ્ટાની, મોંઘવારીની, મોસમની યા વેપારધન્ધાની વાતો એકદમ ધીમા અવાજે ઘુસપુસ કરતા હોય અને કેટલાક તો વળી હોઠ-મોં દબાવીને હસતાય હોય ! મરણ જેવા ગમ્ભીર પ્રસંગે આ તે કેવો તુચ્છ, હાસ્યાસ્પદ કાર્યક્રમ ? ઈટાલીયા બન્ધુઓએ આવા બેસણાનો કાર્યક્રમ પણ ઈન્કાર્યો છે, એ એક વીરલ, કદાચ લગભગ પ્રથમ વારનું જ,

હીમ્મતભર્યું, આમુલ સુધારાનું પગલું હોઈ શકે. ઉપરાન્ત આ બન્ધુઓએ તો વળી, તમામે તમામ મરણોત્તર કર્મકાંડ સદન્તર બન્ધ રાખ્યાની ઘોષણા કરી છે. તેઓને હાર્દીક ધન્યવાદ ! અત્રે એક રેશનાલીસ્ટ તરીકે ચોક્કસ મહત્ત્વની હકીકત નોંધવાની ફરજ મારાથી તો કેમ ચુકાય ?

ભરતવાક્ય

શામજીદાદાને તથા સુપુત્રો શ્રી રામજીભાઈ અને વલ્લભભાઈ ઈંટાલીયાને, તેઓના પરીવાર સહીત સૌને ધન્યવાદ !!

... સમારોહના માનવંતા મહેમાનો ...

સમારોહના આયોજક
શ્રી રમણભાઈ પાઠક "વાચસ્પતિ"
(પ્રમુખ સુભાષચંદ્ર વિહારક અને વેતક)

મુખ્ય મહેમાનશ્રીઓ
શ્રી વલ્લભભાઈ સવાણી શ્રી ગોવિંદભાઈ ધોળકિયા
(સામર્પિક ભગ્નો) (માનવરવર)
શ્રી જગમતભાઈ વિક્રીયા
(એધોગિક ભગ્નો)

મંચ સારથિ
શ્રી કાન્તજીભાઈ ભાલાલા
(સામર્પક)

નિમંત્રક

<p>વલ્લભભાઈ ઈંટાલિયા મીતાબહેન ઈંટાલિયા 'બા', ૪૪-બી, હંત સોસા, વરાસાકોટ, સુરત-૬</p>	<p>રામજીભાઈ ઈંટાલિયા રામજીબહેન ઈંટાલિયા ૬૩, વલ્લભનગર, સોસા, વરાસાકોટ, સુરત-૬</p>
--	--

ચંદ્રબહેન ભીમજીભાઈ ચોપડા
રતનબહેન નાનુભાઈ માંડુકિયા
સવિતાબહેન હીરજીભાઈ બોદકા

હાર્દિક નિમંત્રણ

એહીશ્રી

નમસ્કાર.

આમાર પૂ. વિતાશ્રી રામજીદાદાની કૃપાવશાત્તાં ૬૦ વર્ષ પૂરાં થાઈ રહ્યાં છે. આમાર માતૃશ્રીના સ્વપ્નાકાને (દાદા કૃપાવશાત્તાંથી વિપ્રુષ્ટા પટ્ટી એકલવામાં સરી પડ્યા એને) તો આપે ૨૨ વર્ષ થવા આવાં. દાદાની ઉંમર સાથે તેઓનું સ્મરણ પણ પોતાની ધર્મ દામવી રહ્યું છે. વચની સાથે દાદાનું સ્વપ્ન પણ ૪૩૫પટ્ટી નજનું પડી રહ્યું છે.

સ્વસ્થતાપુર્વક વિચારતાં આમને એવું લાગ્યું કે, દાદાના સ્વપ્નના પછી સૌ સ્વપ્નો વિવાપરવા કે ભલે અંતરની લાગણીથી આમને પ્રાપ્ત થાય, તેનાં કરતાં દાદાને કૃપાવં જ, અને તેઓની ઉપરિચિત્તામાં જ આમ સોને, બધાં એહીજનો મળી લે અને દાદા પણ એમની કૃપાવશાત્તાંથી આપ સોને મળી લે એવી આમારી હૃદયગર પ્રાર્થના છે. તેથી જ દાદાની હવાત્તામાં જ દાદા સાથે આ દાસાચરનો **પૂર્વાન્ત**

સ્નેહમિલન સમારોહ ગોઠવવામાં આમો છે.

દેહદાન તો દાદાએ જાને જ સ્વીકાર્યું છે. માટે મૃત્યુ પછી અંતિમસંસ્કાર કે સમાધાનયાત્રા જેવા વિચારો તો આપોઆપ બંધ જ રહેવાના. વળી પાણીપોશ, બાઝનું-તેમનું, દહાડોપણી, બાઘ વગેરેથી મુક્ત રહેવાની અને એમના મૃત્યુ પછી બેસનું પણ નહિ રાખવાની આમારી ઈચ્છાએ દાદાએ પણ સંમતી આપી છે.

આપ આમાર સ્વપ્નનો દાદાની ઉપાસપચાત્તાં આ પૂર્વાન્ત આમને આપણીને પરિવાર સહ / સપેકે દાદા સાથે અને એ નિમિત્તે આમારી સૌથી સારોય એક સાંજ ગણવાનું આને સાથે ભોળાન માણવાનું આમારું હાર્દિક નિમંત્રણ છે.

[અનુક્રમણિકા](#)

માનવ ધર્મસભાથી સત્યશોધક સભા... ? –પ્રશ્નાર્થ!

‘માનવ ધર્મસભાના બેસનારાઓમાંથી કેટલાએક જણના મનમાં એવું છે કે, મંત્રના જોરથી, પ્રયોગ, મુઠ-ચોટ ઈત્યાદી પ્રકારનું જે જાદુ થાય છે તે નીશ્ચય ખોટું છે. એવું છતેઅસલથી કેટલાએક ઠગ લોકોએ પોતાનાં પેટ ભરવા સારુ ઘણી એક ભોળી બાઈડીઓનાં તથા મુર્ખ ભાવડાઓનાં મનમાં ભુત, પ્રેત, ડાકણ, જક્ષણી, બ્રહ્મરાક્ષસ ઈત્યાદી ઘણાંએક પ્રકારની ખોટી વાતો કહીને તથા ગ્રંથો કરીને વહેમ ઘાલેલા છે, તેને મટાડવા જોઈએ... જો કોઈ જાદુગર અથવા મંત્રશાસ્ત્રી આ સભામાં આવીને સર્વેનો નીશ્ચય થાય એવી રીતે ઉપર લખેલી જાદુની વાતોમાંથી કંઈ પણ ખરું કરી આપશે તો તેને રૂપીયા 20/- ઈનામ આપવામાં આવશે. તારીખ 23 નવેમ્બર, સને 1844 સંવત 1901, કારતક સુદી-14, વાર શની’

–દુર્ગારામ મંછારામ (માનવ ધર્મ સભાનો દફતરકાર)

(‘મહેતાજી દુર્ગારામ મંછારામ ચરીત્ર’: સંયોજક: પ્રા. ડૉ. રમેશ શુક્લ, પૃષ્ઠ: 143, પ્રકાશક: ચુનીલાલ ગાંધી વીદ્યાભવન, સુરત-1)માંથી સાભાર... (–ર.પા.)

તા. 1 ડીસેમ્બર, સને 1844ના રોજ આવી સભા મળી. આજની સભામાં આશરે બે હજાર માણસ એકઠાં થયાં હતાં. એમાં સુરત શહેર મધ્યેના કેટલાએક જાદુગરો તથા મંત્રશાસ્ત્રીઓ, જે છુમંતર કરનાર છે તે પણ સામી બાજુએ બેઠા હતા તથા ઉભા હતા. તે વેળા મહેતાજીએ નીચે પ્રમાણે ભાષણ કીધું:

‘આ સભામાં જે જાદુગર અથવા મંત્રશાસ્ત્રી આવશે તેને મોટા માન સાથે બેસાડીશું. ને તેને સારુ સામાનમાં સીંદુર, લીંબુ, અડદ તથા પાન ઈત્યાદી જે જોઈશે તે આ સભાની મધ્યે મુકેલું છે. આ સભાને સરકાર સાથે તથા પાદરી સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી. માટે કોઈ જાદુગર અથવા મંત્રશાસ્ત્રીએ કોઈ પ્રકારની બીક રાખવી નહીં. તમને જાણ્યામાં હશે જ કે અંગ્રજ સરકાર જાદુને જુદું માને છે, ને તેની સુચના સન 1827ના 14માં કાયદાની 26મી કલમની પેટા કલમ બીજામાં લખેલી છે.’

આ સભામાં મહેતાજીએ જાદુના પ્રકારો લખેલી ટીપ વાંચી સંભળાવી: જે કોઈ મનની ધારેલી વાતો કહેતો હોય, મુઠ્ઠીમાં રાખેલી વસ્તુનું નામ જણાવે યા એવી

વસ્તુનું રુપ ફેરવી શકે યા ઉડાડી મુકે... કોઈ ભોંય પર ચોહોટાડી મુકતો હોય, લોહી ઓકાવતો હોય, પેટમાં ચુક મુકતો હોય... આ ઠેકાણેથી ઉરાડીને તાપી નદીમાં ડુબોવતો હોય- કોઈ આગીયો (વૈતાળ) મુકી બાળતો હોય ઈત્યાદી જે જે કરવાને જાદુગર ચાહતો હોય તે સર્વે બાબતોની સામાં બેસવાને આ સભાના સભ્યો તૈયાર છે.’

આ પડકાર ઝીલી લેવા એક પણ જાદુગર કે મંત્રશાસ્ત્રી સભામાં આવીને જાદુ કરી બતાવવા તૈયાર થયો નહીં. જો કે વજા ભુઆ નામના એક જાદુગર શખ્સે થોડું તોફાન મચાવ્યું, પણ તે જાદુ તો સીદ્ધ કરી શક્યો જ નહીં... (પ્રકરણ-5, આ આખુંવે પ્રકરણ વાંચવા જેવું છે... -ર.પા.)

આમ, આપણા સુરત શહેરમાં જ એક કાંતીકારી, રેશનાલીસ્ટ - વીવેકબુદ્ધિવાદી, જાદુમંત્રાદી સામે સુધારક એવો જાહેર પડકાર કરતી આ ઘટના આજથી બરાબર 162 વર્ષ પુર્વે બનેલી, જેમાં આખરી પરીણામરુપે પાકું સીદ્ધ થઈ જ ગયું કે જાદુમંત્રાદી તમામ કારવાઈ એ ઘર્તીંગ, છેતરપીંડી તથા ચાલબાજ છે. પરન્તુ દુર્ગારામ મહેતાજી તથા તેમની માનવ ધર્મસભાના આવડા મોટા પુરુષાર્થ પછી પણ; આજ પર્યન્ત આપણી પ્રજાના જીવનમાં યા માનસમાં લેશમાત્ર સુધારક પરીવર્તન આવેલું દૃષ્ટીગોચર થતું નથી. ખરે જ, આપણે કેવી અઘોર પ્રાણહીન, જડસુ અને ‘ગાંગડુ પ્રજા છીએ !’ અહીં સર્વ પ્રથમ ધન્યવાદ તો મારે અંગ્રેજી સામ્રાજ્યની સરકારને આપવા રહે: છોક આજથી પુરી પોણા બે સદી પુર્વે બરાબર 178 વર્ષ પહેલાં, આ સરકારે ફરમાન કાઢીને 14માં કાયદાની કલમ 26ની પેટા કલમ 02 દ્વારા, જાદુગરોનાં ફરેબી કરતુત વીરુદ્ધ પ્રતીબંધ ફરમાવેલો ! જ્યારે આટલા પ્રલંબ ગાળા પછીય આપણે હજી ક્યાં છીએ? લ્યો, વાંચો એ:

મથાળું છે: ‘અંધશ્રદ્ધા નીર્મૂલન માટે ગુજરાત સરકાર ખરડો રજુ કરે’ જેમાં આજે એકવીસમી સદીના છઠ્ઠા વર્ષમાં આપણા રાજ્યના સુધારાવાદી વૈજ્ઞાનીક, રેશનલ જીવનાભીગમના સમર્થક એવા સર્વશ્રી બાબુભાઈ દેસાઈ, મહામંત્રી, ગુજરાત-મુંબઈ રેશનાલીસ્ટ એસોસીએશન; દેવવ્રત પાઠક, યુ.પી.સી.એલ. (ગુજરાત)ના અધ્યક્ષ; ઈન્ડિયન રેડીકલ હ્યુમેનીસ્ટ એસોસીએશનના મંત્રી ગૌતમ

ઠાકર; ‘નવા માર્ગ’ના તંત્રી ઈન્દુકુમાર જાની અને ‘નીરીક્ષક’ના તંત્રી પ્રકાશ ન. શાહે નાગરીક સ્વાતંત્ર્ય સંગઠન- યુ.પી.સી.એલ. (ગુજરાત યુનીટ) ના ઉપક્રમે એક નીવેદન પ્રગટ કરીને, ગુજરાત સરકારના મુખ્ય મંત્રી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીને અનુરોધ કરવો પડે છે કે,

‘...ધર્મના નામે ઢોંગી બાવા, અઘોરી (તાંત્રીકી), જાદુટોણા, ચમત્કાર, મેલી વીઘા વગેરે દ્વારા લોકોની ઠગાઈ કરનાર, નરબલી (જેવી ઘોર માનવ હત્યાને પ્રેરીત કરવા છુમંતરથી ઈલાજ કરવો અને એ રીતે) બીમારોને હોસ્પિટલ જતા રોકવા, ભુતપ્રેતનો ભય બતાવવો, શેતાની આત્માની છાયા બતાવવી, બાળકનું અથવા તો ગર્ભસ્થ શીશુનું લીંગ બદલાવવાનો દાવો કરવો, સાપ-વીછીનું ઝેર ઉતારી દેવાનો દાવો કરવો, ગમે તે ખરાબ ચીજ ખવડાવી બલા યજમાનો દાવો કરવો - આવાં આવાં અમાનવીય કૃત્યો બનતાં અટકાવવાની જરૂરીયાત છે.

પ્રવર્તમાન સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતાં, રાજ્ય સરકારને અમે અપીલ કરીએ છીએ કે, સમાજમાં વસતા સામાન્ય પ્રજાજનને નુકસાન પહોંચાડે, તેઓને આધારભુત અને વૈજ્ઞાનીક એવા દાક્તરી ઉપાયોથી દુર રાખી, અજ્ઞાન તેમ જ અન્ધમાન્યતાઓને પોષે અને લે-ભાગુ - ફરેબી દુષ્કૃત્યો કરનારા કહેવાતા જાદુગરોના હાથમાં ધકેલી મુકે, એવા ધંધાઓ વીરુદ્ધ સરકાર કડક પગલાં લે, જેથી કરીને સામાન્ય લોકજીવન સામાજિક જાગૃતી તથા (વૈજ્ઞાનીક) સમજદારીવાળું કેળવાય અને સ્વસ્થ તથા સલામત સામાજિક વાતાવરણ ઉભું થાય; જેથી કરીને આમ આદમીનું રક્ષણ થાય. અજ્ઞાનતાને કારણે જે (ભયંકર) કુરીવાજો કુલ્યાહલ્યા છે તેનો, અને દૈવીક પારલૌકીક જાદુઈ શક્તીઓ વગર ભુતપ્રેતના કાળા જાદુ અને એવાં કાળાં કૃત્યો કરનારા દ્વારા થઈ રહેલા લોકોનાં શોષણનો તથા તેમના શારીરીક, માનસીક નાણાંકીય પરીતાપનો નાશ થાય, અને સમાજના આધારભુત તાણાવાણાઓનો નાશ કરનારાં પરીબળોનો સામનો કરી, તેમને જેર કરવાનાં યોગ્ય પગલાં લઈ શકાય. આ સર્વને ધ્યાનમાં લઈને, જે તે દુષ્ણણને દુર કરવાના હેતુથી પ્રેરાઈને તે અંગે જરૂરી પગલાં લેવા માટે ખાસ કાયદો કરવો જરૂરી છે. આ અંગે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં ‘અંધશ્રદ્ધા નીર્મૂલન ખરડો’ રજુ કરવામાં આવ્યો છે. આવો જ

ખરડો ગુજરાતમાં પણ આગામી વીધાનસભા સત્રમાં રજુ થાય તેવી અમારી વીનંતી છે. આ અંગે વીરોધપક્ષના નેતાશ્રીને પણ અમે અપીલ કરીએ છીએ... (નજીવા શાબ્દિક ફેરફાર સાથે, ખાસ તો જરુરી સ્પષ્ટતા ખાતર એ કરવા બદલ ક્ષમાયાચના.. -ર.પા.)

અહીં, ભારપુર્વક નોંધીએ કે લોકહીતનું જે શુભ કાર્ય પુરાં 178 વર્ષ પુર્વે, અંગ્રેજ સરકારે, હકીકતે તો કંપની સરકારે, શ્રદ્ધાઓ, જાદુયોના, મીથ્યા માન્યતાઓ તેમ જ તજ્જનીત કાળાં કૃત્યોને ડામવા કડક કાયદો કરી એનો અમલ પણ ચાલુ કરી દીધેલો; જ્યારે હજી તો આપણે, અરે ! આપણા ફક્ત એક જ રાજ્યની સરકાર આવો ફક્ત એક ખરડો જ લાવી રહી છે, અને વળી આપણા રેશનાલીસ્ટ અગ્રણીઓએ આવો લોકહીતનો વૈજ્ઞાનીક કાયદો કરવા માટે, બીજા એક રાજ્યનું ઉદાહરણ ટાંકી, આપણી જ ગુજરાતની સરકારને અપીલ કરવી પડે છે !

આનો સીધો અર્થ તો એટલો જ ને કે, વીજ્ઞાનના પ્રભાવની સદીઓ તરીકે સ્વીકૃત થયેલી છેલ્લી બે સદીઓ દરમીયાન અને ખાસ તો, સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કર્યા બાદનાં 58 વર્ષો જેવા સુદીર્ઘ સમયગાળા દરમીયાન, આપણે ખાસ પ્રગતી તો નથી જ કરી, બલકે પીછેહઠ જ કરી છે ! આ અગ્રણી મહાનુભાવો તથા અન્ય પ્રગતીશીલો અને રેશનાલીસ્ટોને થોડીક આગળ અપીલ કરું કે, આવાં જીવલેણ અનીષ્ટો દુર કરવામાં આપણે કેમ અશક્ત તથા નીષ્ફળ નીવડ્યા. એ દીશામાં સકીય ચીંતન કરતી વેળા, એમાં આત્મા-પરમાત્મા તથા ધર્મની એવી જ અવૈજ્ઞાનીક આપત્તી વીરુદ્ધ પણ પાકો વીચાર અવશ્ય કરે. કારણ કે આવાં બધાં જ અનીષ્ટો ગાઢ રીતે પરસ્પર ગુંથાયેલા જ હોય છે અને છે જ. થડને અકબંધ લીલું રાખીને ડાળપાંદડાં કે ઝેરી ફળોનો નાશ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ભરત વાઘ્ય

હમણાં જ સુરતમાં પ્રતીષ્ઠિત પ્રકાશન સંસ્થા સાહિત્ય સંગમ તથા અંધશ્રદ્ધા નીર્મૂલનનું પ્રશસ્ય કાર્ય કરતી સંસ્થા સત્યશોધક સભા, સુરતના સંયુક્ત ઉપક્રમે એક રેશનાલીઝમ (વીવેક બુદ્ધિવાદ) પ્રચારક પાંચ દીવસના કાર્યક્રમ ‘વીચાર

ગોષ્ઠી ‘ યોજાઈ ગયો.. ત્યારે દીલથી નર્મદનગરીના એ વીર કવીની પંક્તીઓ આપણે
રટતા રહીએ કે, ‘વીતી જશે આ રાત, દીસે અરુણ પરભાત !’

[અનુક્રમણિકા](#)

જ્યોતીષ

[100] વીજ્ઞાને ગુરુત્વાકર્ષણની શોધ કરી એને આધારે જ્યોતીષીઓને વળી અન્ય એક ફાવતી દલીલ જડી ગઈ : ચંદ્રના આકર્ષણથી જો સમુદ્રમાં ભરતી ચઢતી હોય તો એની માનવદેહ ઉપર પણ અચુક અસર થાય; કારણ કે માણસના શરીરમાં પણ સીતેર ટકા પાણી રહેલું છે. આમ જ્યોતીષીઓને એમની વ્યાપક છેતરપીંડીનો એક નવો જ નુસખો મળી ગયો. જુઝો: કારણ કે ચંદ્રના આકર્ષણથી ભલભલાં તળાવોમાં, તરણકુંડોમાં કે ઘરનાં ગોળા-માટલાંમાં પણ ભરતી નથી ચઢતી, તો પછી માનવ દેહમાં રહેલા અલ્પ પાણીને તો એ કેમ કરીને ખળભળાવી શકે ? હકીકતે ચંદ્રના કેવળ આકર્ષણ માત્રથી દરીયામાં ભરતી નથી જ આવતી અને જો એમ હોય તો રોજેરોજ એક સરખી જ ભરતી ચડવી જોઈએ, કારણ કે ચંદ્ર તો રોજ જ આકાશમાંથી પસાર થાય છે. પરંતુ વૈજ્ઞાનિક કારણ ભીન્ન જ છે: સમુદ્રમાં ભરતી તો ચંદ્ર અને પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણની અમુક અવસ્થાને પરીણામે ઉત્પન્ન થતા ‘ભરતી-બળ’ (ટાઈડલ ફોર્સ)ને પરીણામે આવે છે અને તે કેવળ મહાસાગરોમાં જ. ચંદ્રનું ગુરુત્વાકર્ષણ માનવદેહ યા માનવજીવન ઉપર કશો જ નીર્ણાયક પ્રભાવ પાડી શકતું નથી. છતાં ધારો કે ગ્રહોનું ગુરુત્વાકર્ષણ માનવ કે પ્રાણીના દેહને અસ્વસ્થ કરતું પણ હોય, તોય તે કેવળ આરોગ્યને અસર કરી શકે એ સમજી શકાય. પરંતુ લગ્નયોગ, પત્ની-પત્ની વચ્ચેની લેણદેણ, સંતાનયોગ, સ્થાવર-જંગમ મીલકત, લોટરી, નોકરી, પ્રેમ-રોમાન્સ કે કોર્ટ-કચેરીના ખટલા જેવી માનવસર્જિત વ્યવસ્થાઓ ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણ તે કેવી રીતે અને શી અસર પાડી શકે ? પરંતુ માણસને મુરખ બનવાનું હમ્મેશાં ગમે જ છે, એટલે શું થાય ?

[101] જ્યોતીષ વીજ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન છે, એનો સચોટ પુરાવો તો એ જ કે એના અજ્ઞાન રચનાકારો બાપડા ફક્ત પાંચ જ ગ્રહોને ઓળખી શકેલા. વળી, એક તારકપીંડ એવા સુર્યને તેમ જ પૃથ્વીના ઉપગ્રહ એવા ચન્દ્રને પણ તે ‘ગ્રહો’ જ ગણીને ચાલતા. નરી આંખે આવું બધું નીરીક્ષણ કરી, એનું ગણીત રચવા બદલ,

તેઓને આપણે આદરપૂર્વક જરુર ધન્યવાદ આપીએ; પરન્તુ તેનાં ફળજ્યોતીષનાં જીવનસ્પર્શી બનતાં તારણોને સત્ય માનીને, સમાજને માથે વણજોઈતી, બીનજરુરી આપત્તી તો ઝીંકી શકીએ જ નહીં. અવૈજ્ઞાનીક એવી જ્યોતીષવીદ્યાના પ્રચારથી, સમાજમાં વહેમો, અન્ધશ્રદ્ધાઓ, નસીબવાદ તેમ જ ફરેબી ઠગધંધાનું વર્ચસ્વ વધશે; એવી સચોટ આગાહી જ્યોતીષની મદદ વીના જ પાકી થઈ શકે. રાહુ ને કેતુ જેવા તો કોઈ પીંડો જ અવકાશમાં નથી, જ્યારે યુરેનસ, નેપચ્યુન અને પ્લુટોના ગ્રહોની હસ્તીની તો મુદ્દલે જાણકારી જ આ કાલસાપેક્ષ વીદ્યાનોને હતી નહીં. આ તથ્યોના ઉપલક્ષમાં પછી, ફળજ્યોતીષ સત્ય કે આધારભુત સંભવી જ ક્યાંથી શકે ?

[102] યાદ રાખો કે, પ્રાચીન ભારતમાં ફલજ્યોતીષ શાસ્ત્ર હતું જ નહીં. કેટલાક પંડીતો- સંશોધકોના મતે તો એ વીદ્યા બહારથી પ્રાચીન મીસર, બેબીલોન કે ગ્રીસથી આયાત કરેલી છે. એનો પુરાવો એ જ કે, રામાયણમાં, સીતાજી ગુમ થતાં, રામ એની શોધ માટે કોઈ જ્યોતીષીને પુછવા નથી જતા કે પાંડવો - દ્રૌપદીના લગ્ન પાકાં કરવા માટે જન્મકુંડળીઓ મેળવ્યાનો કોઈ ઉલ્લેખ મહાભારતમાં જોવા મળતો નથી. એથી ઉલટું, કર્ણ તો સગર્વ જાહેર કરે છે કે, મારો જન્મ ભલે દૈવને આધીન હોય, કીન્તુ મારું જીવનકાર્ય તો મારા પુરુષાર્થને જ વશ છે. વેદ-ઉપનીષદોમાં પણ ફલજ્યોતીષ શાસ્ત્રનો કોઈ ઉલ્લેખ જ નથી...!

[અનુક્રમણિકા](#)

શ્રદ્ધા-અન્યશ્રદ્ધા

[67] કોઈપણ શબ્દની વીભાવના સમ્પૂર્ણ સ્પષ્ટ કરીને પછી જ આગળ વધવું ઘટે, ‘શ્રદ્ધા’ શબ્દનો અર્થ સામાન્ય ભાષકો ખુબ જ શીથીલ રીતે કરે છે, એ જ અનીશ્ચીત અર્થમાં ચર્ચા કરવી વીદ્વાનોને શોભે જ નહીં. દા.ત. શ્રદ્ધા, એટલે વીશ્વાસ, મનોબળ આદી અનેક અર્થઘટનાઓ માટે આપણે સામાન્ય વાતચીતમાં ‘શ્રદ્ધા’ શબ્દનો ભેળસેળીયો વીનીયોગ કરીએ છીએ. કીન્તુ તાત્ત્વીક ચર્ચામાં એમ ન ચાલે, મુદ્દાની વીભાવના સ્પષ્ટ કરવી જ જોઈએ. અમે રેશનાલીસ્ટો જે શ્રદ્ધાનો વીરોધ કરીએ છીએ, એ શ્રદ્ધાની અમારી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા છે અને તે એ કે કુદરતના કાર્યકારણના ન્યાયથી કશુંક ભીન્ન યા વીપરીત બનશે- એવો અડગ વીશ્વાસ સેવવો એનું નામ શ્રદ્ધા. દા.ત. બાલાજી કે બાપાજીની બાધા રાખવાથી છોકરો પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગ સાથે પાસ થઈ જશે અથવા જપમાળાથી કે કર્મકાંડથી સ્વજન અસાધ્ય રોગમાંથી ઉગરી જશે- એવી અસંભવીત આશા અડગ ભાવે સેવવી એનું નામ શ્રદ્ધા. માટે જ કહ્યું છું કે શ્રદ્ધા માત્ર અંધશ્રદ્ધા જ હોય છે અને એવી શ્રદ્ધાને અમે રેશનાલીસ્ટો લેશ માત્ર માન્ય રાખતા જ નથી. મહાન શ્રદ્ધાળુ પુરુષ ગાંધીજીએ પણ એ જ કહ્યું છે કે ‘શ્રદ્ધા આંધળી જ હોય’ કુદરતમાં કાર્ય-કારણ ન્યાય સમ્પૂર્ણ અફર છે, એમ અનેક મહાન ચીન્તકોએ પણ સ્વીકાર્યું જ છે અને વીજ્ઞાનીઓ તો દંઢપણે એમ માને જ છે, આસ્તીક એવો જર્મન ફીલસુફ કાન્ટ પણ કહે છે કે ‘કાર્ય-કારણ ન્યાયના સીદ્ધાંતનો અસ્વીકાર કોઈ પણ વર્તમાન અનુભવને આધારે થઈ શકે તેમ છે જ નહીં’ (કીટીક ઓફ પ્યોર રીઝન). એ જ રીતે છેક આઠમી સદીમાં થઈ ગયેલો ભારતીય ચીન્તક કુમારીલ ભટ્ટ લખે છે કે, ‘ન લોકવ્યતીરીકત્ત્મ્ હી પ્રત્યક્ષમ્ યોગીનામપી !’ અર્થાત્ લોક એટલે કે વીશ્વના નીયમથી ભીન્ન એવું કશું યોગીઓ પણ જોઈ-જાણી-પ્રજ્ઞામી શકતા નથી. આ લોકનીયમ એટલે જ કાર્યકારણ ન્યાય.

[68] ઈતીહાસનું એક કરુણ તથા દુઃખદત્તમ પ્રકરણ એ છે કે, આપણને અનેક વાર અનેકવીધ ધર્મોગોની સાબીતીઓ મળી છે અને આપણે છેતરાયાની

પ્રતીતી થઈ છે; તેમ છતાં આપણે પોતે જ એવી છેતરપીંડી સ્વીકારવા કે સ્વીકારવી એમાંથી મુક્ત થઈ જવા તત્પર યા રાજી નથી હોતા. વહેમો તથા શ્રદ્ધાઓ જુઠાં પડ્યાના તો અનેક અનુભવો જીવનમાં થયા જ કરતા હોય છે; પરંતુ માણસને સત્ય, વૈજ્ઞાનીક સત્ય કે અબાધીત, કેવળ સત્ય પામવામાં કોણ જાણે કેમ રસ જ નથી ! એથી ઉલટું, તેને ભ્રમો તથા અસત્યોમાં રાચવાનું ગમે છે અને વધુ માફક આવે છે. આપણે છેતરાયા છીએ; એમ આપણી જાત સાથે, મનોમન કબુલવા પણ આપણે તૈયાર નથી હોતા. પરીણામે વહેમો અને અન્ધશ્રદ્ધાઓ સંસ્કૃતીના ઉદયકાળથી ચાલતાં આવ્યાં છે અને કદાચ અનંત કાળ સુધી ચાલ્યા જ કરવાનાં!

[69] બાકી, રેશનાલીઝમને શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધા જેવી ઉભડક વીભાવનાઓ સાથે સીધી તો કોઈ નીસબત જ નથી. રેશનાલીઝમનો તો પાયો છે- વીવેક, વીવેકબુદ્ધી, રીઝન, અને આ વીવેક તે ય તેના શુદ્ધ સંસ્કૃત અર્થમાં : સત્ય-અસત્યનો, ઉચીત-અનુચીતનો ભેદ યથાર્થ તારવવાની સચોટ માનસીક શક્તી. માટે જ ચેતવણી આપું કે આ દેશને માથે જે સર્વનાશનું જોખમ ઝાઝુમી રહ્યું છે તે ‘વીવેકભ્રષ્ટાનામ્ ભવતી વીનીપાતઃ શતમુખઃ’ જ છે. આમ, રેશનાલીસ્ટોની કંઠી તો છે વીવેક, તેઓની વીચારદીશા છે વીવેક, તેઓની આચારસંહીતાય વીવેક અને વ્યવહારસંહીતા પણ વીવેક જ ! આ કોઈ પંથ કે સમ્પ્રદાય નથી, આ તો વીવેકપુત જીવનરીતી છે. સત્યાસત્યની સાથે માનવીના હિતાહિતનો યથાર્થ નીર્ણય તારવવાનો માનદંડ છે. તો બસ ! હવે શ્રદ્ધાળુઓ, રેશનાલીઝમથી ભડકનારા આસ્તીકો, વીવેકબુદ્ધીવાદીઓને જેટલી ગાળો આપવી હોય, તેટલી આપ્યા જ કરો ! કારણ કે રેશનાલીઝમ એટલે તો માનવવાદ, જેનો પાયો જ વ્યક્તી-સ્વાતંત્ર્ય તથા અભીવ્યક્તીસ્વાતંત્ર્ય છે. બાકી, જો સત્યપ્રેમી હો તો, ઈતીહાસ તપાસો કે માનવજાતની પ્રગતી, વીશેષતઃ વૈજ્ઞાનીક પ્રગતી ‘સંશય’ને જ આભારી છે, શ્રદ્ધાને બીલકુલ જ નહીં; દા.ત. કોપરનિકસ, ગેલેલીયો કે ડાર્વિનનો સંશય... તથાગત બુદ્ધે પણ કંઈક એવો જ આદેશ આપ્યો કે, શ્રદ્ધાથી કશું સ્વીકારી ના લેશો ! (આ ‘અભીવ્યક્તી’ બ્લોગના આમુખમાં તથાગત બુદ્ધના ચીત્ર સાથે આ આદેશ મુદ્રામન્ત્ર તરીકે મુક્યો જ છે.)

[70] શ્રદ્ધા ચીજ પોતે ખુબ જ ભુંડી છે. એ અન્ધ તો હોય જ, વધુમાં વળી તે પાછી અવળું પણ જુએ છે! એથી જ હજી આજેય મુર્તીઓ દુધ પી જાય છે અને રીંગણા કે દુધીમાંથી ભગવાનની છબીઓ પ્રગટે છે ને ટોળાં ઉમટે છે ! એ શ્રદ્ધાના બળે જ, હજી એકના ડબલ કરી આપનારાના ધન્ધા ધમધોકાર ચાલે છે, અથવા તો સમુદ્રનાં જળ સુદ્ધાં મીઠાં થઈ જાય છે ! આગાહીઓ થાય છે કે જળપ્રલય થશે, અથવા ભુકંપથી સર્વનાશ સર્જશે... ઈત્યાદી અને ભાગમ્ભાગ કરતા ભયભીત માણસો બસ રાજીખુશીથી ખંખેરાતા રહે છે. બીજી બાજુ વળી, ઈશ્વરમાં અડગ શ્રદ્ધા રાખનારાઓને પણ પોલીસનું સ્થુળ રક્ષણ માંગવું પડે છે ! આવા બધા હાહાકારના મુળમાં પેલી શ્રદ્ધારુપી બીમારી જ માણસને પાયમાલ કરી નાખતી હોય છે.

[અનુક્રમણિકા](#)

‘ઉંઝાજોડણી’ એટલે શાસ્ત્રીય(વૈજ્ઞાનીક) જોડણી - ૧

જ્ઞાની પુરુષને સત્ય સમજાવવું, એ સરળ કાર્ય છે. એ જ રીતે સમ્પૂર્ણ જ્ઞાનીને સત્ય સમજાવી શકાય. પરંતુ જે અર્ધદગ્ધ છે, તેને સત્ય સમજાવવું અત્યંત દુષ્કર છે. —ભર્તૃહરી

ગુજરાતી લેખનક્ષેત્રે ‘ઉંઝાજોડણી’ બાબતમાં ખરેખર ભર્તૃહરીના આ સુભાષીત જેવું જ બન્યું છે. ગુજરાતના જે સાક્ષરો ઉંઝાજોડણીનો વિરોધ કરે છે, તેઓને કયા વર્ગમાં મુકી શકાય, એ તેઓ સીવાયના સમજદાર કે વીચારશીલ શીક્ષીતોને તો સહેજે ખ્યાલ આવી શકે. ‘સાક્ષર: વીપરીતા:’ —એવો ખેલ ગુજરાતી લેખનક્ષેત્રે જામ્યો છે. આ પ્રશ્ન જ, અર્થાત્ ‘ઉંઝા-જોડણી’ એ મુળભુત રીતે તો વીજ્ઞાનનો, ભાષાવીજ્ઞાનનો પ્રશ્ન છે. તદનુસાર, સમજી લો અથવા તો સ્પષ્ટતઃ સમજાય છે કે સવાલ લેખન-પદ્ધતી (રીતી)નો છે, જેને ભાષા-પદાર્થ કે એના સૌંદર્ય-ગરીમા સાથે કોઈ જ સમ્બન્ધ નથી. છતાં આવા પ્રશ્નો અકારણ જ ઉભા કરવામાં આવે છે. તો કોઈ વળી કાવ્યના છંદો અને અક્ષરમેળ વૃત્તોની ચીન્તા વ્યક્ત કરે છે. એવા સમક્ષ અહીં જ એક દાખલો પ્રસ્તુત કરું:

ભુરો ભાસ્યો ઝાંખો

દુરથી ધુમસે પહાડ સરખો !

—નર્મદ

આ એક જ (પહેલી જ) પંક્તિમાં કવીએ ઢસવ-દીર્ઘ પરત્વે ત્રણ છુટ લીધી છે, અર્થાત્ કોશગત જોડણી મુજબ, દીર્ઘ ‘ઊ’વાળા ત્રણ શબ્દોમાં, એનો ઢસવ ઉચ્ચાર કરવો રહે છે. નર્મદે આ કાવ્ય રચ્યું, એને સવાસો-દોઢસો વર્ષ આસાનીથી વીતી ગયાં, કવીને તો આ બાબતે કશી ફરીયાદ કરવાપણું હતું જ નહીં; કારણ કે ત્યારે આ સાક્ષરમાન્ય ગણાતો જોડણીકોશ પણ ન હતો અને એની મીથ્યા માન ખાટી જનારી અગડમ્ બગડમ્ જોડણી પણ નહોતી જ ! ત્યાર બાદ ગાંધીયુગમાં તો બ.ક.ઘ. જેવા વીદ્વાનોએ સ્પષ્ટ ઘોષણા કરી કે ઢસવ-દીર્ઘની છુટ લઈ શકાય. પરંતુ આ દીર્ઘ સમયગાળા દરમિયાન આ કાવ્ય કદાચ લાખો વાર વંચાયું-ઉચ્ચારાયું હશે,

અધ્યાત્મી ક્યારેય ક્યાંયથી એવી ફરીયાદ સાંભળવા નથી મળી કે, કવી નર્મદે હસ્વ-
દીર્ઘની લીધેલી છુટને કારણે આ કાવ્યના પઠનમાં કે અભ્યાસમાં આયાસ પડે છે
અથવા કષ્ટ અનુભવાય છે.

હકીકત તો એવી છે કે, સાર્થ જોડણીકોશ મુજબ જોડણી કરવાથી કે એના
નીયમો અનુસરવામાં અપરમ્પાર કષ્ટ પડે છે. એનું કારણ એ છે કે પ્રસ્તુત કોશમાં જે
જોડણી સ્વીકારવામાં આવી છે તથા એના જે નીયમો બાંધવામાં આવ્યા છે, એમાં
કોઈ જ ભુમીકા યા વૈજ્ઞાનીકતા પ્રવર્તતી નથી. માટે જ હું એને અગડમ્ બગડમ્
જોડણી ગણાવું છું. જોડણીના નીયમોમાં પ્રથમ જ નીયમ એવો છે કે, ‘સંસ્કૃત તત્સમ
શબ્દોની જોડણી મુળ પ્રમાણે કરવી.’ આ નીયમનું પાલન કરવા ઉત્સુક એવા ‘લેખક’
માટે તત્કાળ પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવવાનો કે કયો શબ્દ તત્સમ ? એ જાણવું જ કેવી રીતે ?
ગાંધીજી કાંઈ ભાષાવીજ્ઞાની નહોતા, તેઓ એ ક્ષેત્રનું કોઈ જ જ્ઞાન ધરાવતા નહોતા.
તેઓનો શુભ આશય તો ફક્ત એટલો જ હતો કે, ‘જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી લખાય, ત્યાં
ત્યાં સર્વત્ર એનાં લખાણમાં જોડણી એક સરખી જ લખાવી જોઈએ.’ તેઓની હાકલ
કે ઈચ્છા જે એવી છે કે, ‘હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર
નથી!’ આવા ફરમાનનો, આવી શુભેચ્છાનો સાચો અર્થ પણ આપણી ઉંઝાજોડણી
વીરોધી એવા, એનો અક્ષરેય નહીં સમજનારા ‘સાક્ષરો’, કરી શકતા નથી. ગાંધીજીએ
જોયું, નોંધ્યું કે ગુજરાતી લેખનમાં એકન્દરે સર્વત્રે મનફાવે તેમ જોડણી કરવામાં આવે
છે, તે અવ્યવસ્થા નાબુદ થવી જોઈએ અને બધે જ એકસરખી જોડણીમાં લેખન થવું
ઘટે. તેઓનો ઉપર્યુક્ત ફરમાનનો અર્થ બસ, આટલો જ છે. એને બદલે અમુકતમુક
સાક્ષરો તથા ગાંધીવાદીઓ એવું ખોટું સમજે છે, ખોટું જ અર્થઘટન કરે છે કે, બસ,
કોશગત માન્ય જોડણી એ આખરી નીર્ણયજનીત છે, એમાં હવે કોઈ ફેરફાર નહીં !
મતલબ કે ફેરફાર કરવો એ ગાંધીજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન છે. સાચી વાત તો એ છે
કે, સ્વયમ્ ગાંધીજીએ એ પછી કહેલું જ કે, ‘આથી જોડણીમાં સુધારા કરવાનાં દ્વાર
સદન્તર બન્ધ થઈ જતાં નથી.’ આવી સ્પષ્ટતાનું કારણ વળી એ હતું કે, જોડણીકોશ
પ્રગટ થતાંની સાથે જ, કેટલાક ગુજરાતી સાક્ષરોએ એની અનેક ક્ષતિઓ-

અસ્પષ્ટતાઓ સામે અસ્વીકારની લાગણી દર્શાવી હતી. માટે સાહેબો, કૃપા કરીને ઉંઝાજોડણી વીરુદ્ધ ગાંધીજીનો હવાલો ન આપો; કારણ કે એ બીલકુલ અસ્થાને છે.

હવે ઉપર ટાંકેલા નીયમ-૧ની અવૈજ્ઞાનીકતાની ચર્ચા કરીએ: કોઈ પણ બોલાતી જીવન્ત ભાષામાં તત્સમ-તદ્ ભવ એવા ભેદ હોતા જ નથી ! અહીં ‘બોલાતી’ શબ્દનો પુરો વૈજ્ઞાનીક અર્થ યથાર્થ પામવો પડશે. મતલબ એ જ કે, બોલનાર એટલે કે સમ્બન્ધીત ભાષાના સામાન્ય ભાષકો કયો શબ્દ તત્સમ અને કયો તદ્ ભવ એ તત્વતઃ જાણતા જ નથી હોતા; કારણ કે એની કશી આવશ્યકતા જ નથી હોતી. ભાષા બોલવી, એટલે એનો ફક્ત એટલો જ અર્થ થાય કે અમુક વીચાર કે ઘટના, ચોક્કસ મૌખીક ઉચ્ચારણો દ્વારા સામાને વીદીત કરવી. એ સંદર્ભે, કોઈ પણ ભાષાના શબ્દો તે એ ભાષાના જ શબ્દોમાં, એમાં તત્સમ-તદ્ ભવ જેવો કશો ભેદ, બોલવાની કીયા સન્દર્ભે પ્રવર્તતો જ નથી. આપણા તમામ શબ્દો ગુજરાતી એટલે ગુજરાતી જ. હા, એવો ભેદ જરૂર છે; પરન્તુ એ તો વીદ્વાનો માટે ફક્ત અભ્યાસના એક વીષય તરીકે જ. વળી, તત્સમ શબ્દો જાણે કેવળ સંસ્કૃતના જ હોય, એવું આ કોશકર્તાઓ સમજ્યા છે. પરીણામે અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, પોર્ટુગીઝ શબ્દોય તત્સમ હોઈ શકે છે અને છે જ, એની જોડણીનું શું ? આવી તમામ મુંઝવણો અને અવ્યવસ્થાનો એક માત્ર રામબાણ ઈલાજ ઉંઝાજોડણી છે.

શબ્દકોશ (સાર્થ જોડણીકોશ)ની જોડણીવ્યવસ્થા, સુચન કે આજ્ઞા સદન્તર નીષ્ફળ ગઈ છે, એ દીવા જેવી સ્પષ્ટ હકીકત છે. મતલબ કે, પ્રસ્તુત કોશના જન્મને આજે આઠ દાયકા ઉપરાન્તનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો; છતાં આજે પણ ક્યાંય પુરેપુરી કોશમાન્ય જોડણીમાં લખાયેલું જોવા મળતું નથી, સીવાય કે વીદ્વાનોનાં અમુક ચોક્કસ લખાણો. બાકી કોઈ, પણ નગરમાં ફરીને જુઓ, દુકાનો વગેરેનાં પાટીયાં, મકાનો આદીનાં નામો પુરેપુરી કોશમાન્ય જોડણીમાં લખાયેલાં જોવા મળતાં જ નથી. અરે ! શીક્ષણસંસ્થાઓના ખુદનાં પરીપત્રાદી લખાણોમાંય જોડણીની ગમ્ભીર અવ્યવસ્થા જોવા મળે છે. અખબારોએ, સામયીકોએ તો જાણે સત્યાગ્રહ જ આદર્યો છે કે, કોશમાન્ય જોડણી તો નહીં જ ! (પરીક્ષાની મોસમમાં ખુદ ગુજરાતીના

જ પ્રશ્નપત્રો જોડણીની દૃષ્ટીએ જરા તપાસી જોવા વીનન્તી ! કારણ એ જ કે ગુજરાતીના શીક્ષકોને પોતાનેય કોશગત જોડણી આવડતી નથી !)

કેટલાક વીદ્વાન મીત્રો વળી, એવી ફરીયાદ કરે છે કે, ઉંઝાજોડણીના સ્વીકારથી શબ્દોના અર્થમાં ગોટાળા ઉભા થઈ શકે, અનેક ગરબડો ઉદ્ભવે. આવી દહેશત એ સામાન્ય મનોવ્યાપારનું પરીણામ છે. દાખલા તરીકે ઘાસતેલના દીવા આવ્યા, ત્યારે સામાન્ય લોકો દીવેલનાં કોડીયાંના દીવાની તરફેણ તથા તારીફ કરતાં કહેતા કે, એથી આંખોને ઠંડક મળે છે. પછી એ જ અપવાદ (નીન્ટા) વીજળીના ગોળા અને ટ્યુબ-લાઈટ સુધી ફટકારાતો જ રહ્યો. આજેય અનેકોને મેં એવું ભારપૂર્વક કહેતા સાંભળ્યા છે કે ગેસ પરની રસોઈ ચુલા જેવી સ્વાદીષ્ટ નથી લાગતી ! એ જ મનોદશા આ ઉંઝાજોડણી પરત્વે પ્રવર્તી રહી છે. એમાં આવા વાંધાવચકા વાંચતા સ્પષ્ટ સમજાય છે. બાકી ઉંઝાજોડણીથી ગુજરાતી લેખન એકદમ સરળ અને એકસરખું બની જાય છે. એ જોઈને મહાત્મા ગાંધીજીનો આત્મા ખુશી અને તૃપ્તિ જ અનુભવે. મારી બાજુના મકાનનું નામ ‘અમરદિપ’ (લ્લસ્વ ‘ઈ’) એવું લખાયું છે, એ જોઈને મહાત્માજીનો આત્મા જરુર પીડાતો હશે. ઉંઝાજોડણીના સ્વીકારથી એ આપોઆપ ‘અમરદીપ’ (દીર્ઘ ‘ઈ’નું ચીત્ત) બની જાય. આમ, ઉંઝા જોડણી એ ગુજરાતી લેખનનું સરલીકરણ તથા શુદ્ધીકરણ જ છે. હા, ફરીયાદ ફક્ત એક જ થઈ શકે કે એથી અનેકાર્થી શબ્દોની સંખ્યા થોડી વધે. બાકી દુનીયાભરની ભાષાઓમાં અનેકાર્થી શબ્દો તો છે જ. શબ્દોનો અર્થ વાક્યમાં એના વીનીયોગથી જ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દા.ત. મારો બનાવેલો જુનો અને જાણીતો દાખલો: ‘મારા પીતા ચા પીતા નથી !’

—કમશ:

બરતવાઈય

ઉંઝાજોડણી એટલે ગુજરાતી ભાષાપરીષદે (મુળ ભાષાશુદ્ધી-અભીયાન) તેના ઉંઝામાં મળેલા અધીવેશનમાં ઠરાવ્યા મુજબ, ગુજરાતી લીપીમાં લ્લસ્વ અને દીર્ઘ એમ બબે ‘ઈ’-‘ઉ’ ને બદલે એક જ ‘ઈ’ અને એક જ ‘ઉ’ વાળી, જોડણી જેમાં

‘ઇ’ માટે દીર્ઘ ‘ઈ’નું ચીહ્ન (ઈ) અને ‘ઉ’ માટે હ્રસ્વનું ચીહ્ન (ુ)
અપનાવવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું, તે મુજબની નવી કે સુધારેલી જોડણી.

[અનુક્રમણિકા](#)

‘ઉંઝાજોડણી’ એટલે શાસ્ત્રીય(વૈજ્ઞાનીક) જોડણી - ૨

માફ કરશો ! હવે મારી પાસે કોઈ સન્દર્ભગ્રંથ નથી કે ઈતર સાધન કશું જ નથી, છતાં ઉંઝે ઉંઝેથી એક ગ્રીક દંતકથા આછી આછી યાદ આવે છે. આપણી પુરાણકથાઓની જેમ જ, ગ્રીક ધર્મકથા પણ ઉંઝે અર્થ ધરાવનારી અને મઝેદાર હોય છે. એક પીતાની ફરીયાદ સાંભળીને મને આ સચોટ એવી ગ્રીક પુરાણકથા યાદ આવી ગઈ: વાર્તા એવી છે કે, કોઈ એક માણસ નીરન્તર એક મોટા પથ્થર ખભે ઉંચકીને ડુંગર ચઢી જાય છે. વળી પાછો એ પથ્થર તે તળેટીમાં ગબડાવી દે છે, અથવા તો ગબડી જાય છે. વળી પાછો આ શાપીત જણ નીચે આવી પથ્થર ઉપાડી ઉપર ચઢવા લાગે છે, અને એમ નીશઢીન અનન્ત ચાલ્યા કરે છે. (મીથ ઓફ સીસીફસ ?) હમણાં મને એક પીતાજીની તેઓના દસ વર્ષની વયના વીદ્યાર્થી-સંતાન બાબતની ફરીયાદ સાંભળીને મને ઉપર્યુક્ત ગ્રીક પુરાણકથા યાદ આવી ગઈ. પીતાજીએ કહ્યું કે, ‘આ મારી દીકરીને ગુજરાતી જોડણી બરાબર આવડતી નથી!’

મને થયું: પેલો સીસીફસ (?) તો કદાચ શાપીત શખ્સ હોય યા ના પણ હોય. પરન્તુ આપણે ગુજરાતી ભાષકો અને ખાસ તો આપણાં સન્તાનો, ગુજરાતી વીષય ભણનારાં બાળકો તો ખરેખર જ શાપીત છે. તેઓને દ્વસ્વ-દીર્ઘના બબ્બે મોટા પથ્થરો માથે ઉંચકીને જીવનભર કક્કાનો પહાડ વ્યર્થ ચઢ-ઉતર કર્યા જ કરવાનો ! તેઓને બાપડાંને ખબર જ નથી, સમજ પણ નથી કે શા માટે આ મીથ્યા પથ્થરો ઉંચકીને બસ, અવીરામ ચઢ-ઉતર કર્યા જ કરવાની ?... આપણા ‘સાર્થ જોડણીકોશ’ના ઘડવૈયાઓ વીદ્વાન અવશ્ય હતા; પરન્તુ તેઓને ભાષા વીજ્ઞાનનું જ્ઞાન હોય, એમ મુદ્દલે સમજાતું નથી. તો ચાલો, આપણે તેઓને આવા પ્રશ્નોથી મુંઝવતા એવા શીક્ષણનો અર્થહીન વીંટો વાળી દઈ, ભણતરને વૈજ્ઞાનીક બનાવીને, તેઓને વીના કારણ વેઠવી પડતી વેદનાનો નીકાલ કરીએ !

પ્રથમ તો, અત્રે ભાષાવ્યાપારની થોડી વૈજ્ઞાનીક ચર્ચા કરી લઈએ. કોઈ પણ ભાષાની લીપી કેવી રીતે ઘડાય ? એની વાત કરીએ: જુઓ, માનવી એના મુખેથી સૈંકડો પ્રકારના ધ્વની ઉચ્ચારણો કરતો હોય છે. જો કે એ તો ફક્ત પ્રાકૃતીક

તન્ત્ર છે. બોલાતી ભાષાને લીખીત સ્વરૂપ આપવાનો મહાન અને મુલ્યવાન પુરુષાર્થ માનવીએ શરૂ કર્યો. ત્યારે એક સહજ બુદ્ધીગત યોજના એમણે પોતાની સમ્પૂર્ણ સમજપૂર્વક સ્વીકારી અને તે એ કે જે ધ્વનીઓ (કોઈ પણ ભાષામાં) અર્થભેદ ઉત્પન્ન કરતા હોય, ફક્ત એટલાનો જ કક્કો(મુળાક્ષરો) બનાવવો અને નકામા (નીરુપયોગી) ધ્વનિને પડતા મુકવા. દા.ત. એક કાળે આપણી લીપીમાં ‘**લ**’ નામનો સ્વર હતો. આજે એનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કોઈ જ કરી શકતું નથી, તેમ એવી જરૂર પણ નથી. પરીણામે એ સ્વર આપણે કક્કામાંથી, શીક્ષણમાંથી તથા વ્યવહારમાંથી રદ કરી દીધો. ગુજરાતી કક્કાને જો સમ્પૂર્ણ અને શુદ્ધ બનાવવો હોય તો આવી ચકાસણીની પણ ચકાસણી કરીને પુનઃ કક્કો નક્કી કરવો જોઈએ.

બીજી બાજુ, જે ધ્વનીઓ અનીવાર્ય રીતે શબ્દભેદ ઉત્પન્ન કરે છે, તે ધ્વનીઓ જ સ્વીકારવા રહે. આમ આપણે કક્કો તૈયાર કર્યો, પછી શબ્દ-લેખન કરવા માંડ્યું. ત્યારે સમજાયું કે કેટલાક ધ્વની મુદ્દલ શુદ્ધ ઉચ્ચારાતા નથી, તો વળતાં વીવીધ ઉચ્ચારણો થાય છે. સંશોધનકર્તાઓએ (એમાં લઘ્વ-દીર્ઘના થઈ ચુકેલા ઉચ્ચારણોને સ્વીકારવાનું વલણ લીધું; જ્યારે નકામા ધ્વનીઓને છોડી દેવાનું. કિન્તુ આ પ્રકારે ઉચ્ચારણ-ઐક્ય સાધવાનો પ્રયત્ન નીષ્ફળ ગયો. બીજી બાજુ, આદીવાસી વગેરે ભાષાબોલીમાં (લીપીમાં) કેટલાક વીશીષ્ટ ધ્વનીઓ હતા કે છે, એ ઉપર પણ પુરો પ્રયાસ કરવો જોઈતો હતો.

બોલીભેદ તો કોઈ પણ ભાષામાં પ્રચલીત રહેવાનો, એટલે જે અને જેટલું ડહાપણભર્યું કાર્ય જે અહીં થયું છે, તે જરૂર આવકાર્ય છે. પરન્તુ કોશકારોએ ‘હ’ શ્રુતીના જોડાક્ષરોનું સરલીકરણ કરવામાં એ શ્રુતીને સદન્તર છોડી જ દીધી, એ તેઓની અણઆવડતનું પરીણામ છે. દા.ત. ‘મારું’ શબ્દ માલીકીના સંદર્ભમાં ‘મહારું’ એમ ‘હ’ જોડીને લખાય તો, બોલીમાં પ્રચલીત શ્રુતી-વીનીયોગનો નીયમ જળવાય, મતલબ કે દાખલ કરી શકાય. મારા ખ્યાલથી પંડીતયુગના પ્રારમ્ભ સુધીમાં પણ ‘હ’ શ્રુતી જોડીને લખાતું, જે ખરેખર શુદ્ધ લખાય. સૌરાષ્ટ્રની મોટા ભાગની બોલીઓમાં ‘હ’ શ્રુતી ઉચ્ચારાતી જ નથી. જો કોશકારોએ એ નમુનો કોશમાં દાખલ કર્યો હોય, તો એ સરેઆમ નીયમનો ભંગ છે. દા.ત. ‘મારું’- એટલે મારવાનો પ્રયોગ. જ્યારે

‘મ્હારું’ એ ‘હું’ની છઠ્ઠી વીભક્તીનો પ્રયોગ છે.(બોલી જુઓ : ‘મારું બેટ તારા માથામાં મારું?’ બન્ને સ્થળે ‘મારું’નો ઉચ્ચાર જુદો નથી?) આમ કોશના લીપીસજ્જોએ એક દેખીતા ધ્વનિનો દોષ કર્યો છે, અને ‘હ’ મોટે ભાગે જોડાક્ષર રુપે લખવાનું ટાળ્યું છે. જો કે પ્રસ્તાવનામાં ‘હ’ શ્રુતી અંગે થોડી ચર્ચા છે; પણ એ શુદ્ધ વૈજ્ઞાનીક તો નથી જ. માટે આ બધી અવૈજ્ઞાનીક ભુલો જ ગણવી રહે. મ્હારું-ત્હારું, હેમ, હેંચવું- જેવા શબ્દો મુળ ઉચ્ચારણની ઘણી નજીક આવે છે, જે એ પ્રમાણે લખાવા જોઈએ. નર્મદયુગમાં એમ જ લખાતું અને મારા ખ્યાલથી નરસીંહરાવ સુધી એ ચાલ્યું.

બીજી બાજુ, જે ધ્વનિ મુદ્દલેય અર્થભેદ જન્માવતા નથી, એવા ધ્વનિઓને લીપીમાં ચાલુ રાખીને, ગુજરાતી પ્રજામાં તથા લીપીમાં હાસ્યાસ્પદ હાહાકાર વર્તાવ્યો છે. ગુજરાતીમાં ઠસ્વ-દીર્ઘનાં બબે ચીત્તો બીલકુલ બીનજરૂરી છે. કારણ કે ગુજરાતમાં છેલ્લા ૫૦૦ વર્ષથી, ઉચ્ચારણમાં ઠસ્વ-દીર્ઘના ભેદ નષ્ટ થયા છે, એ બીલકુલ જુદા કે સ્પષ્ટ બોલાતા જ નથી. વળી વર્તમાન ઉચ્ચારણમાં ‘એ ફરજયાત શા માટે ?’ -નો કોઈ વૈજ્ઞાનીક ઉત્તર મળતો નથી. સીવાય કે, પુર્વજો તરફથી મળેલો દુઃખદ વારસો ! કક્કામાં એક જ ‘ઈ’ મતલબ કે ઈકારના ઉચ્ચારણ માટે કોઈ એક જ સંકેત કે ચીત્ત અને એ જ રીતે, ‘ઉ’ના ઉચ્ચારણ માટે પણ એક જ ચીત્ત હોય; એવા સુધારેલા કક્કાને ‘ઉંઝાજોડણી’ કહે છે; જેનું કારણ આપણે ગત શનીવાર(જાન્યુઆરી ૫, ૨૦૧૨) ના ‘ભરતવાક્ય’માં નોંધ્યું. હવે આટલી સ્પષ્ટ વૈજ્ઞાનીક ચર્ચા બાદ, કૉમનસેન્સથી પણ આવી ઉંઝાજોડણીના સ્વીકાર આડે કોઈ કપોળકલ્પીત કે જસુપણાનો વાંધો-વીરોધ ન રહેવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. પરન્તુ અફસોસ કે, કૉમનસેન્સ ઈજ ઓલ્વેઝ અનકૉમન !... હવે આપણે આ રેશનલ તથા વૈજ્ઞાનીક જોડણીના થતા અણસમજભર્યા વીરોધની કેટલીક દલીલોને તપાસીએ. હા, કાવ્યના છન્દાદીની રચનામાં મુશ્કેલી ઉભી થશે, એવી એક વ્યર્થ દલીલનો ઉત્તર તો આપણે ગયા શનીએ જ આપી દીધો છે.

એક દલીલ એવીય કરવામાં આવે છે કે, ઉંઝાજોડણીવાળું ગુજરાતી ભણ્યા પછી, સંસ્કૃત કે હિન્દી (કહેવાતી શુદ્ધ જોડણીવાળી ભાષાઓ) શીખવામાં

ગુંચવણ-મુંઝવણ ઉભી થાય. આવી દલીલ કેવળ દલીલ ખાતર જ ઉપજાવી કાઢેલી અને પાયારહીત છે, એ સ્પષ્ટ છે. કારણ કે, ઈતર ભાષાનો અભ્યાસ કરનારે તે તે ભાષાની લીપીથી માંડી બધાં જ બંધારણ કે નીયમો શીખવાના હોય જ; એમાં શીખનારની માતૃભાષાને વચમાં અકારણ લાવવામાં આવે તો, એવો પ્રશ્ન પણ કરી શકાય કે- ફ્રેન્ચ, જર્મન કે ચાઈનીઝ, જાપાનીઝ શીખનારનું શું ? બીજું કે, આપણું બાળક જ્યારે સ્વયમેવ પોતાની માતૃભાષા શીખી રહ્યું હોય છે, ત્યારે તે કદીય દ્વસ્વ-દીર્ઘના ભેદ શીખતું જ નથી; કારણ ઉપર જણાવ્યું એ જ છે કે, ગુજરાતીમાં છેલ્લા પાંચસો વર્ષથી દ્વસ્વ-દીર્ઘના ભેદો અર્થાત્ આવાં ભીન્નભીન્ન ઉચ્ચારણોની અર્થભેદકતા સમ્પૂર્ણ નષ્ટ થઈ ચુકી જ છે. કેટલાક મીત્રોની ઉંઝાજોડણી વીરુદ્ધની દલીલમાં, એવું જણાવવામાં આવે છે કે ઉંઝાજોડણીના સ્વીકારથી ભાષાના સૌન્દર્ય, ગરીમા, ફજદગુપ્તતા, અભીવ્યક્તી, ક્ષમતા આદી નષ્ટ થશે. આવી ભુતપ્રેતીય ભયભીતતાનો જવાબ વીગતે હવે પછી ક્યારેક. અત્રે ફક્ત એટલું જ કહેવાનું કે, ભાષા અને લીપી વચ્ચે એવો જીવાતુભુત કોઈ સમ્બન્ધ જ નથી. દા.ત. આજકાલ મોબાઈલ વગેરેમાં ગુજરાતી ભાષામાં સંદેશા અંગ્રેજી લીપી દ્વારા મોકલાય જ છે. હવે, હું જો વળી એમ કહું કે, એથી તો ગુજરાતી ભાષાનું સૌન્દર્ય વધે છે, તો એનો શો જવાબ ?

બરતવાજય

...તાત્પર્ય એટલું જ કે, જુના કંગનમાં વપરાયેલા ચોવીસ કેરેટના સોનાને સાચવીને આપણી પાસે જ રાખવાનું છે; માત્ર કંગનની ડીઝાઈન બદલવાની છે. સમજો તો વાત સરળ છે. માતાને રોજ પગે લાગીએ, પણ તેના પગે થયેલા વાનો ઈલાજ ના કરાવીએ તે ઉચીત ના ગણાય... ચાલો, આપણે માતૃભાષાનો કેવળ ગર્વ અનુભવવાને બદલે, તેના દોષો દુર કરી તેને સરળતા બક્ષીએ !

-દીનેશ પાંચાલ

અનુક્રમણીકા

‘ઈશ્વરીય’ કણમાં કશું જ ઈશ્વરીય નથી

1993માં, લીયોન લેન્ડરમેન નામનો નોબેલ પ્રાઈઝ વીજેતા- અમેરીકી વીજ્ઞાની બટેવીયા (ઈલીનોઈસ)નો વતની, પોતાનું નવું લખેલું એક પુસ્તક લઈને પ્રકાશક પાસે પહોંચ્યો. પુસ્તકનું નામ હતું: ‘God-Damned Particle’ (કમબખ્ત કણ). લેખકે આ કણને ‘ગોડ-ડેમ’ એટલા માટે કહેલો કે એક કણ-કડીનો અણસાર વીજ્ઞાનીઓને આવ્યા કરતો; છતાં તે પકડાતો નહીં, અકળ અને અવ્યક્ત જ રહેતો. એની સર્વ ગતીવીધી વીચીત્ર હતી; છતાં ખુબ જ અગત્યની હતી. ‘ગોડ-ડેમ’ એ અંગ્રેજી ભાષામાં એક હળવી ગાળ છે, ‘કમજાત’, ‘કમબખ્ત’ કે ‘બદમાશ’ જેવી જ ! એ એક સહજોદ્ ગાર કહો કે રુઢીપ્રયોગ છે, ગુજરાતીમાં ‘અરે ભગવાન !’ જેવો. એને ‘ઈશ્વર’ સાથે કોઈ નાહવા-નીચોવવાનોય સમ્બન્ધ નથી એમ નથી કહી શકાતું; કારણ કે એને કેવળ ‘નામ’નો સમ્બન્ધ તો છે !

વીજ્ઞાનીઓને આ કણના અસ્તીત્વનો એની અગત્યનો અને એની આદ્ય સૃષ્ટી રચનાની કામગીરીનો ખ્યાલ આવી ગયેલો; પણ અનેકવીધ પ્રયોગો હોવા છતાં હજી એ ગોચરીભુત થતો નહોતો. લેન્ડરમેને છાતી ઠોકીને લખ્યું તો ખરું જ કે, મહાવીરસ્ફોટ (બીગ બેંગ) પછી આવો આદીમ કણ જ સર્વ પ્રથમ ઉદ્ભવેલા કણોમાં પ્રાધાન્યે હતો; જેણે આ પ્રકારની સૃષ્ટીની રચનામાં પ્રથમ ક્રમે નીર્ણાયક કામગીરી અદા કરી હતી. પણ એ પકડાતો કેમ નથી ? મુંઝાયેલા લેન્ડરમેને લાડમાં એને ‘ગોડ-ડેમ પાર્ટીકલ’ એવું નામ આપ્યું અને પોતાના એ વીશેના પુસ્તકનું નામ પણ એણે એ જ આપ્યું. હકીકતે તો આ કણોને બોઝોન (હીગ્સ બોઝોન) પાર્ટીકલ્સ એવું નામ, આપણા એક ભારતીય વીજ્ઞાની સત્યેન્દ્ર બોઝની અટક પરથી આપવામાં આવેલું; કારણ કે આ કણના દીર્ઘ અને કઠણાઈભર્યા સંશોધન પાછળ મંડી રહેલા વીજ્ઞાનીઓમાંના એક આ શ્રી બોઝ પણ હતા. (એમના સાથી તે હીગ્સ)

પ્રકાશકે પ્રકાશનાર્થે પુસ્તક તત્કાળ હાથમાં લીધું તો ખરું; પરંતુ એનું નામ જોતા જ એ ચોંક્યો ! તેણે લેખકને કહ્યું, ‘વીજ્ઞાની મહાશય, પુસ્તક તો તમારું છે, એટલે સત્ત્વશીલ તથા મુલ્યવાન હોય જ; પરંતુ એનું નામ લોકોને પસંદ પડશે નહીં;

પુસ્તક લોકો સહેલાઈથી ખરીદશે નહીં, માટે નામ બદલો !' સ્વાભાવીક જ પ્રકાશકને તો વેચાણની જ પડી હોય ! લેડરમેને પુસ્તક પાછું હાથમાં લીધું ને Damned શબ્દ છેકી નાખ્યો. એથી નવું નામ બન્યું: 'ગોડ' પાર્ટીકલ. સંભવતઃ આ નાસ્તીક વીજ્ઞાનીએ 'ગોડ' શબ્દ અવતરણ ચીહ્ન નોમાં મુકી દીધો. આવું બધું હળવે હેવે, અર્ધગમ્ભીરતાથી તથા અમુક અંશે રમુજમાં જ કરવામાં આવેલું; અને વળી અન્ય વીજ્ઞાનીઓને તો આવો શબ્દપ્રયોગ ગમેલો પણ નહીં. તેઓ તો સાથી વીજ્ઞાનીના નામને સામેલ કરી, એને 'હીગ્સ બોસોન' તરીકે જ ઓળખતા... 'ગોડ' શબ્દ ટાળતા.

આમ, આ કણમાં કશું જ, કશું જ લેશમાત્ર પણ 'ઈશ્વરીય' કે 'દૈવી' નથી અને હવે જે એ કણ ખરેખર શોધાયો હોય તો એમાં પણ કશું જ ઈશ્વરી યા દૈવી નથી. એ સમ્પૂર્ણ જડ, વીચારહીન એવો કુદરતી પદાર્થ માત્ર છે. 'કુદરતી' એટલે જડ અને અન્ધ પ્રકૃતીનો જ એક અંશ; એણે કોઈ સ્વેચ્છાએ કે નીજી યોજનાનુસાર આ સૃષ્ટીની રચના કરી નથી. એટલું જો યથાર્થ સમજાઈ જાય કે પ્રાકૃતીક પદાર્થોની પોતાના ગુણધર્મ પ્રમાણેની ગતિવીધીને પરીણામે જ આ આવી સૃષ્ટી રચાઈ ગઈ છે. એમાં કોઈ સભાન, સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તીમાન એવા કોઈ 'ગોડ' (ઈશ્વર)નો લેશમાત્ર ફાળો નથી. એવું જ 'ગોડ' પાર્ટીકલનું પણ છે. તે કેવળ એક જડ અને અન્ધ પદાર્થ જ છે. પરંતુ એના આવા નામકરણથી આસ્તીકોને તો બસ મજા જ મજા પડી ગઈ! ભારતમાં તો ખાસ ! આમેય આસ્તીકોમાં વીવેકબુદ્ધીનો અભાવ અને સામાન્ય બુદ્ધીની, કૉમનસેન્સની સહેજ કમી તો હોય જ છે. એટલે તેઓએ જોરશોરથી હોબાળો મચાવી મુક્યો કે, 'ઈશ્વર શોધાયો ! ભગવાન સાક્ષાત્ જડી ગયો ! વીજ્ઞાનીઓએ ભગવાનને શોધી કાઢ્યો, હવે ઈશ્વરનું અસ્તીત્વ નક્કર તથા સીદ્ધ !'

પરગજુ, જીજ્ઞાસુ તથા સમ્પર્ક-નીષ્ણાત એવા શ્રી. ઉત્તમભાઈ ગજ્જરે (ઉત્તમ+મધુ) જાપાન ખાતે વીજ્ઞાનવીદ્ યુવાન ભાઈશ્રી જયેશ જરીવાલાનો સમ્પર્ક સાધ્યો, પુછાવ્યું કે, 'ભાઈ, આ 'ગોડ'-પાર્ટીકલનો ચોમેર બુલંદ ઘંટારવ ગાજે છે, એ આખર છે શું ? અહીં તો લોકો નાચવા-કુદવા ને ગાવા લાગ્યા છે કે, લ્યો, ઈશ્વર શોધાયો... હવે તો વીજ્ઞાને પણ ભગવાનનો સ્વીકાર કર્યો !' જયેશે જવાબ મોકલ્યો.

કે, ‘આવો હોબાળો એ પછાત તથા અજ્ઞાની અને અન્યશ્રદ્ધાળુ પ્રજાનું કુલક્ષણ છે. ભારતનાં મીડીયા સહીત તમામ સાધનોએ ‘ગોડ-પાર્ટીકલ’ શોધાયानी ઘટનાનો જે ખોટો અર્થ કર્યો છે, એ કેવળ ઘેટાંશાહી, જાણ્યા-સમજ્યા વીનાનો જ પાગલ ઉત્સાહ છે. બાકી અહીં જાપાનમાં અને અન્ય સુધરેલા દેશોમાં પણ; જાહેર માધ્યમોએ જે ઈરેલ તથા વીચારશીલ અને સમજપુર્વકનો અભીગમ દાખવ્યો છે, એ આપણે ‘સંસ્કૃત પ્રજા’ બનવું હોય, તો સમજવા જેવો છે. અહીં કોઈએ જ આ શોધને ‘ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર’ ગણાવ્યો જ નથી. ઉંડા સમજ-જ્ઞાનપુર્વકની શુદ્ધ વૈજ્ઞાનીક ચર્ચા જ કરી છે.’ ભાઈ જયેશે નમુના દાખલ તે જ દીવસના જાપાનના પ્રસીદ્ધ દૈનિક ‘જાપાન ટાઈમ્સ’ (આ લેખને અંતે ‘જાપાન ટાઈમ્સ’ની પીડીએફ્ છે)નું પ્રથમ પાનું પણ મોકલી આપ્યું ને લખ્યું કે : ‘જુઓ, એક મોટી વૈજ્ઞાનીક શોધની ઘટનાની જાહેર ચર્ચા તો આવી હોય!’

ટુંકમાં મીત્રો, કોઈ ઈશ્વર શોધાયો જ નથી. આ ઘટના કેવળ તથા શુદ્ધ એવી વૈજ્ઞાનીક શોધ જ છે. શોધ જરૂર મહાન પણ છે, કીન્તુ હજી શંકાસ્પદ પણ લેખાવાય છે... અને સર્ન લેબોરેટરીમાં વીજ્ઞાનીઓ જે તનતોડ શ્રમ કરી રહ્યા છે, તે ‘મહાવીસ્ફોટનો સીદ્ધાંત’ સીદ્ધ કરવા માટે જ. ત્યાં કોઈ ઈશ્વરની શોધ લેશમાત્ર ચાલી રહી નથી, અને કોઈનેય એની એવી પડી પણ નથી. યાદ રાખો કે, થોડા ઘણા વીજ્ઞાનીઓ આસ્તીક જરૂર છે; જેઓ ઈશ્વરની હસ્તીમાં માને છે. અરે, ખુદ આઈન્સ્ટાઈને પણ ઈશ્વરના અસ્તીત્વનો ઈશારો કરેલો, અને પાછળથી તેણે ખુબ ચોખવટો પણ કરવી પડેલી કે, ‘મારો ભગવાન તે આ છે, અને આ નથી !’ પરન્તુ જાણી લો કે, આમાંનો એક પણ વીજ્ઞાની હાલ ‘ઈશ્વર છે કે નહીં ?’ – એનો લેબોરેટરીમાં કોઈ પ્રયોગ કરી રહ્યો નથી. માટે એવી સુફીયાણી દલીલ કરવી કે, ‘લેબોરેટરીમાં જ્યારે પ્રયોગથી સીદ્ધ થશે કે ઈશ્વર છે યા નથી; ત્યારે એના સ્વીકાર-અસ્વીકારની ચર્ચા કરીશું. આજે નાહકના આવા બુમબરાડા શા માટે કરો છો ?’ અરે મીત્રો, વર્તમાન પરીસ્થિતી એવી નથી જ કે, લોકો શાંતીથી બેઠા હોય, અને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખી રહ્યા હોય અથવા તો એનો ઈન્કાર કરી રહ્યા છે, યા તો ઈશ્વર બાબતની વૈજ્ઞાનીક શોધની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હોય. ના, નહીં જ ! એથી ઉલટું,

૧૧.૧૧ ટકા માનવજાત ઈશ્વરમાં દબાયે માને છે અને એને પરીણામે જ વીરાટ-વીરાળ ધર્મસ્થાનો, જંગી ખર્ચો, રાક્ષસી મેળાઓ, ભીડ અને મોત, અન્નકુટો, લાગણીહીન, અમાનવીય બગાડ, શોષણ અને પાશવી કુરતાઓ, ખુનખાર લડાઈઓ અને લોહીયાળ આતંકવાદ – એવું બધું ધર્મ તથા ઈશ્વરને નામે જ ચાલી રહ્યું છે. ત્યારે લેબોરેટરીના ચુકાદાની રાહ જોઈ, નીષ્ક્રીય બેસી તો ન જ રહેવાય; ઈશ્વર વીષયક માન્યતાઓનો બુલંદ તથા સક્રીય વીરોધ કરવો, એ સમજદાર માનવી માત્રની ‘ધાર્મિક’ ફરજ બની રહે છે.

ભરતવાક્ય

આપણામાં આપણી જાતને જ છેતરવાની અમુક પ્રખર બુદ્ધિશક્તિ રહેલી છે. પરંતુ સત્યના શોધકે તો પોતાના ભાથામાં સંશયવાદનું તીક્ષ્ણ હથિયાર સદાય સજ્જ રાખીને જ ફરવું જોઈશે; નહીં તો આપણે આપણો સત્યનો માર્ગ ગુમાવી દઈશું, આડે રસ્તે ચઢી જઈશું. બ્રહ્માંડમાં તો અસંખ્ય આશ્ચર્યજનક રહસ્યો છે. એ વીશે ઉતાવળા નીર્ણયો ન લો ! – કાર્લ સાગન

અનુક્રમણિકા

ધર્મગ્રંથોને મ્યુઝીયમમાં મુકી દઈએ

જ્યાં સુધી મનુષ્ય ભુતકાળની અજ્ઞાનજનીત તથા અજ્ઞાન-પ્રચારક એવી નીરર્થક નીતીકથાઓ અને માન્યતાઓને વેદવાક્ય માનીને માથે ચઢાવીને ફરશે, ત્યાં સુધી સાચી માનવ સંસ્કૃતિની આશા રાખવી, એ વાત અર્થહીન સપનામાં રાચવા બરાબર જ છે.

—બર્ટન્ડ રસેલ

આ સન્દર્ભમાં મને એક ‘નીતીકથા’ યાદ આવે છે: રાવણની બહેન શુર્પણખા વનમાં એકલા ફરતા શ્રીરામને લોભાવવા સુન્દરીનું રુપ ધારણ કરી તેઓની સમક્ષ હાજર થઈ, ત્યારે રામે એને લક્ષ્મણ પાસે મોકલતાં, પીઠ પર લખી આપ્યું કે, ‘આવનાર બાઈનાં નાક-કાન કાપી નાંખજે !’ હવે એક સંસ્કારી-સમજદાર માનવી તરીકે પ્રશ્ન થાય કે, રામ જેવા મર્યાદા પુરુષોત્તમે એક સ્ત્રી સાથે આવો કુર, અમાનવીય વ્યવહાર કરવાનો ? વાસ્તવમાં આજનો કોઈપણ શીક્ષીત-સંસ્કૃત પુરુષ શ્રીરામની જગ્યાએ હોત તો એમ જ કહેત કે, ‘બહેન, તમારો આ પ્રયત્ન મીથ્યા છે, અમે એવા સ્ત્રીલોલુપ પુરુષો નથી. માટે આવ્યા છો તેવા શાંતીથી જાઓ! ... ઈત્યાદી.’ હવે વીચાર કરો, રામકથા સાંભળતાં અને આ પ્રસંગ આવતાં રામને બીરદાવતી તાળીઓ આપણે પાડી શકીએ ? પાડવી જોઈએ ખરી ?

કવી વાલ્મીકીનો આવો પ્રસંગ શ્રીરામના ચારીત્ર્યને પ્રગટ કરવા આલેખાયો હોય, તો મને કહેવાનું મન થાય છે કે, તે જમાનાના ઋષીમુનીઓ અજ્ઞાની હતા, નીતી કે માનવતા વીશેના તેઓના ખ્યાલો ‘અજ્ઞાનજનીત’ હતા. વળી રાવણને એ લોકો રાક્ષસ તરીકે આલેખે છે; પરંતુ શ્રીરામના ઉપર્યુક્ત વ્યવહાર કરતાં, રાવણનો સીતા પ્રત્યેનો વ્યવહાર વધુ સંસ્કારી અચુક લેખાય. વધુમાં આપણા જે.પી. મહેતા, સ્પષ્ટ લખનાર વીર લેખક કહે છે તેમ, ‘મારો ભાઈ લક્ષ્મણ, કુંવારો છે’. એવું રામ બોલે, શુર્પણખાને કહે, એ તો હડહડતું જુઠાણું કહેવાય ને ? લક્ષ્મણજી તો ઉર્મીલાજીને પરણેલા હતા !

મને લોકો અવારનવાર રેશનાલીઝમનો ‘ભીષ્મપીતામહ’ કહીને બીરદાવે છે ત્યારે મને વીરોધમાં કહેવાનું મન થાય છે કે, ભલે ‘પીતામહ’ કહો (જો કે આપણા ગુજરાતના રેશનાલીઝમના પીતા હકીકતમાં તો ‘ઈશ્વરનો ઈન્કાર’ના લેખક નરસીંહભાઈ પટેલ જ કહેવાય); પરંતુ કૃપા કરીને મને ‘ભીષ્મ’ સાથે તો ન જ સરખાવો. મારા મતે, ભીષ્મ તો કાયર કે ડરપોક હતા અથવા તેઓના નૈતીકતા વીષયક ખ્યાલો ઘણા શીથીલ કે અનુચીત હતા. કારણ કે દ્રૌપદી જેવી કુલવધુનાં વસ્ત્રોનું આહરણ થતું હોય ત્યારે મારા જેવો દુબળો-પાતળો ડોસો પણ ત્યાં ચુપ-શાંત બેસી ન જ રહે. હું તો અચુક જ ત્રાડ પાડતો ઉભો થઈ જાઉં કે, ‘દુષ્ટો, આ શું લઈ બેઠા છો ? મારા જીવતાં, મારા દેખતાં હું આપણી કુલવધુનાં વસ્ત્રો તો નહીં જ ખેંચાવા દઉં! થાય તે કરી લો !

અનેક દેવો તથા ઋષીમુનીઓ સહીત મહાપુરુષોને સુંદર સ્ત્રીને જોતાં જ વાતવાતમાં વીર્યઅલન થઈ જતું ! અને છતાં, પરશુરામની માતા રેણુકાને, ચીત્રરથ નામના ગાંધર્વને કામકીડા કરતો જોઈને, કેવળ મનોવીકાર થયો. (જે કોઈ પણ માનવીને થાય જ), એમાં તો પતી ઋષી જમદગ્નીએ એનો શીરચ્છેદ કરાવી નાંખ્યો ! આ તે કેવા ઋષી ! એક તો આટઆટલી તપશ્ચર્યા પછીય આટલા બધા ક્રોધી અને વધારામાં સ્ત્રી પરત્વે આટલા અસહીષ્ણુ!

મને તો કાયમ એક પ્રશ્ન મુંઝવે છે કે, વીદ્વાન પુરુષો મહાભારતને દૈવાસુરસંગ્રામરુપે ઘટાવે છે અને ‘સત્યનો જય’ પોકારતા દાખલારુપે ટાંકે છે ત્યારે ભીષ્મ, દ્રોણ કે કર્ણ જેવા ‘વીરાટ’ પુરુષોને કપટથી હરાવનાર અને અન્યથા સીધી લડાઈમાં તેઓને હરાવવા અસમર્થ એવા પાંડવોને પક્ષે કયું ‘સત્ય’ હતું ? યુધીષ્ઠીર જુગારમાં પાંચ પાંચ ભાઈઓની સહીયારી પત્ની એવી દ્રૌપદીને હારી જાય, ‘નરો વા કુંજરો વા’ એવું હડહડતું જુદું બોલે, પોતે જાણતા જ હતા કે હણાયો તો કુંજર(હાથી) જ છે, તેમ છતાંય ! ભીષ્મની સામે શીખંડીને લડાવીને તેઓને સંહારે (જો કે એવી કપટલીલા શ્રીકૃષ્ણની હતી; પણ યુધીષ્ઠીરની જાણ બહાર તો નહોતી જ) વગેરે કૃત્યો છતાં; દંતકથાના યુધીષ્ઠીર તે ‘સત્યવાદી’ !

છેલ્લે અત્રે એક ‘ભયંકર’ દંતકથા કે ધર્મકથાનો ઉલ્લેખ કરી, આ દાખલા-ટાંચણ છોડી સહેજ વીષયાંતર કરીએ. વીશ્વના સર્જનહાર અને દેવાધીદેવ એવા બ્રહ્માજી પોતાની સગી પુત્રી સરસ્વતીનું સૌન્દર્ય જોઈને કામવીહ્વળ બને, સંયમ ગુમાવે અને એના પર બળાત્કાર કરવા ધસે ! પેલી બાપડી તો મૃગલીનું રુપ લઈને, જીવ લઈને ભાગે, તો પીતાજી મૃગ બનીને એની પાછળ દોડે ! આ તે કેવા દેવો ? એમાંય દેવોના રાજા એવા ઈન્દ્રનો તો જોડોય ના જડે : અહલ્યાનું શરમજનક પ્રકરણ અત્રે વર્ણવતો નથી; પરન્તુ એય આપણી ધર્મકથા જ છે ને ? જો કે એ પછીના ઈન્દ્રનાં જુદાણાંની વાત અત્રે સંક્ષેપમાં ટાંક્યા વીના રહી શકાતું નથી; કારણ કે આ દંતકથાને જરા બદલીને એવો અંજામ પ્રચલીત બનાવવામાં આવ્યો છે કે, ઈન્દ્ર અને તેના સાથી ચંદ્રને એવો શ્રાપ આપવામાં આવ્યો હતો કે અનુક્રમે તેમને હજાર અને સો વ્રણવાળો કોઢ નીકળજો ! એના નીદર્શનરુપે ચંદ્રના ડાઘ બતાવવામાં આવે છે; પરન્તુ મુળ ધર્મકથાનો અન્ત જુદો જ છે. ઋષી ગૌતમે ઈન્દ્રને શાપ આપ્યો કે ‘તારાં વૃષણ ખરી પડજો !’ અને ઈન્દ્રનાં વૃષણ ખરી પડતાં તે બળદ થઈ ગયો. સ્વર્ગમાં પાછા જઈને તેણે દેવોની સભા બોલાવી અને પોતાની અવદશા વર્ણવતા દેવોનો રાજા ઈન્દ્ર હડહડતું જુદું બોલ્યો : ‘હું તો ઋષીને કોધીત કરી, તેઓનો તપો ભંગ કરાવવા ગયો હતો...’ પછી તેને ઘેટાનાં વૃષણ ચોંટાડી આપવામાં આવ્યાં. (પ્લાસ્ટીક સર્જરી!)

આવી છે : ધર્મકથાઓ અને નીતીકથાઓ ! કૃપા કરીને એવી ગેરસમજ ન કરશો કે કેવળ આપણાં જ શાસ્ત્રોપરાણોમાં આવી કહંગી કથાઓ છે. બધા ધર્મગ્રંથોમાં આવી તેવી વાતો જ સંખ્યાબન્ધ રચાઈ છે : દા.ત. બાયબલ(‘ઓલ્ડ ટેસ્ટામેન્ટ’) ની કથામાં તો હદ કરી છે : જાણો છો ? ગુદામૈથુન માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ ‘સોડોમી’ બાઈબલની એક કથામાંથી બન્યો છે. જો કે એમાં એવા કૃત્યને જરૂર પાપ ગણવામાં આવ્યું છે, જ્યારે ભાઈ-બહેન કે પીતા-પુત્રી વચ્ચેના ‘ઈન્સેસ્ટ’ – ‘અવૈધ સમ્બન્ધ’ને એટલું વખોડવામાં નથી આવ્યું.

આમ, પુરાણ ધર્મગ્રંથો ધ્યાનથી વાંચતાં એવી પ્રતીતી તો ભાગ્યે જ થાય કે માનવજાતની નૈતીકતા ધર્મ-આધારીત છે. ધર્મગુરુઓ તથા કથાકારો બાપડા ધર્મગ્રંથોના આવા સંકોચપ્રેરક પ્રકરણોને પ્રતીકાત્મક કે રુપકારત્મક તરીકે ઘટાવવા

પ્રેરાય છે અથવા તો એવો મીઠ્યા શ્રમ આદરે છે; પરન્તુ વાતવાતમાં સુન્દર પરસ્ત્રી સાથે સમાગમ કરી બેસતા અને સંતાનો પણ જન્માવી દેતા ઋષીમુનીઓ કે દેવોમાં બધાં અપલક્ષણોને રુપકોમાં ઘટાવી શકતાં નથી જ. અત્રે કોઈની ધાર્મિક લાગણી દુભાય એવા ભયે દાખલા નથી ટાંકતો. જો કે બે હાથ જોડી વીનન્તી કરું કે, હવે લાગણી ન દુભાય એટલા સહીષ્ણુ તથા સુસંસ્કારી તો આપણે બનીએ જ.

આવા પુરા લૌકીક, માનવપ્રકૃતિની તમામ નીર્બળતાઓના આવેખનથી ભરપુર તથા અનેક અનૈતીકતાઓ, અર્થાત્ અસામાજિક તેમ જ દુષ્ટ વ્યવહારને કવચીત્ સમર્થન આપનારાઓને આધારે સ્થાપીત તથા સંચાલીત ધર્મના મહત્ત્વ વીશે હજી આજેય પુરો તથા નીર્ગ્રંથ તટસ્થ વીચાર કર્યા વીના જ લોકો એવી દલીલ ફગાવતા ફરે છે કે, ‘લોકો ધર્મનું પાલન કરે છે. પાપ-પુણ્યની ધાર્મિક આજ્ઞાઓને વશ વર્તે છે અને ભગવાનથી ડરે છે, એટલે જ સમાજ આજેય કંઈક સીધો અને વ્યવસ્થીત ચાલે છે.’

આ દલીલનું ખંડન હું બટ્લેન્ડ રસેલના શબ્દોમાં કહું તો : ‘ધર્મના આદેશથી કે ઈશ્વરના ભય દ્વારા જે નૈતીકતા લાદવામાં આવે છે એ તોફાની બાળકને આપેલ ધાકધમકી જેવી ક્ષણિક નીવડે છે. એવો ધાક કંઈ લોહીમાં ભળી ગયેલી નીતીમત્તા બની જાય નહીં – એ તો ક્યાંક ભયનો અભાવ પ્રતીત થતાં જ શીથીલ બની જાય.’ દા.ત. રમખાણોમાં અને તોફાની ટોળામાં માણસ સમાજવીરોધી વર્તન કરવા ઉશ્કેરાય. યાદ રાખો કે, નૈતીકતાની નીયમાવલી એ ધાર્મિક આદેશો નથી. બલકે મુળમાં સામાજિક આચારસંહિતા જ છે અને હોવી જોઈએ. માટે ધાર્મિક પ્રતીબંધોથી નહીં; પરન્તુ શીક્ષણ સંસ્કારના એક ભાગરુપે જ નીતી પ્રવર્તમય બનવી જોઈએ. રસેલ કહે છે કે : ‘ગમે તેવા સાચા ખોટા દાવા કરવામાં આવે તો પણ; માનવ જાત નૈતીક રીતે અચુક સુધરી છે. પુર્વકાળમાં જે કુરતા, શોષણ, દમન, સજાઓ, નીર્દય વ્યવહારો પ્રવર્તતાં, એમાંના ઘણાંખરાં આજે નષ્ટ થયાં છે. દા. ત. સ્ત્રીને ડાકણ ઠરાવવી, સ્ત્રીને જીવતી સળગાવીને મારવી અથવા તો હાથના બદલામાં હાથ અને આંખના બદલામાં આંખ જેવી દંડસંહિતાનાં ફરમાનો આજે ભાગ્યે જ ક્યાંય અમલમાં છે.’ અરે, આજે તો દોષીતને, અપરાધીને સુધારવાના નીયમો ક્યાંક

તો ઘડવા કે અમલી બનાવવા તરફનો અભીગમ પ્રગટ્યો છે. આ બધો જ પ્રતાપ-પ્રભાવ ધર્મનો નહીં; વીજ્ઞાનનો જ છે.

છેલ્લે ફક્ત અંગુલીનીર્દેશ કરું કે, આપણા અને જગતના ધર્મગ્રંથોમાં પણ સ્ત્રીઓ, શુદ્ધો, ઈતરજાતી-પ્રજાતીના માણસો તથા ગુલામો - પાલતુ પ્રાણીઓ પરત્વેનો જે અમાનુષી વ્યવહાર પ્રબોધવામાં આવ્યો છે. (દા. ત. મનુસ્મૃતી જેવા આપણા ગ્રંથોમાં સ્ત્રી જાતીનો તીરસ્કાર) એ જોતાં હવે પુરાણા ધર્મગ્રંથો, પુરાણોને મ્યુઝીયમમાં મુકી, વીજ્ઞાનનો પ્રચાર તથા પ્રભાવ અમલી બનાવવાનો સમય પાકી ગયો છે અને અનુકુળતા તથા શક્યતાંય જન્મી ચુકી છે.

[અનુક્રમણિકા](#)

20-2012-11-09

(રેશનાલીસ્ટ જમનાદાસ કોટેયાને શ્રદ્ધાંજલી)

જમનાદાસ કોટેયા (રૂપ. ?)

‘હારતોરા અને સન્માનો એ બધું તો હાલે ભુલાઈ જવાનું. પરન્તુ આવતી પેઢીને કંઈક જીવનોપયોગી આપી જવાના આનંદનો વૈભવ આજે હું માણી રહ્યો છું. આપના પરીવારના – સભ્યોને તથા વંશવારસોને અન્ધશ્રદ્ધામાંથી મુક્ત થવાનો બોધ મળે, તો મારું આ પુસ્તક અને આ કાર્ય સાર્થક નીવડશે... ‘જમનાદાસ કોટેયા અને વીવેકબુદ્ધિવાદ’ – એ પુસ્તકની દસ હજાર નકલો સમાજને ચરણે ધરવાનો મેં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે અને એ સંકલ્પમાં સૌએ મને પ્રોત્સાહન આપીને મારી આ જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિને સાર્થકતા બક્ષી છે.’

—જમનાદાસ કોટેયા

{ ‘રેશનાલીઝમની રફતાર’ (2011) પુસ્તકના પ્રાસ્તાવીક એવા અંતરના ઉદ્ગારમાંથી સાભાર.. }

આપણા એક પ્રખર તથા અવીરામ એવા રેશનાલીસ્ટ અગ્રણી શ્રી. જમનાદાસ કોટેયાનું તાજેતરમાં દુઃખદ અને અણધાર્યું અવસાન થયું છે, એથી ગુજરાત રેશનાલીઝમના આંદોલનને એક ન પુરાય તેવી ખોટ પડી જ. સામાન્યતઃ તો આવા શબ્દ કોઈપણ જાણીતી વ્યક્તિના અવસાન પ્રસંગે કાં તો ઔપચારીકતાના અભાવે અથવા તો સાચી વેદનાપુર્વક ઉદ્ગારવામાં આવે છે. પરન્તુ શ્રી. જમનાદાસના સંદર્ભમાં તો આ દુઃખોદ્ગાર સો ટકા સત્ય છે; જેનું કારણ પણ સ્પષ્ટ તથા પ્રેક્ષણીય છે; જે આપણે ઉપરના અવતરણમાંથી પામી શકીએ છીએ. રેશનાલીઝમની બહુવીધ પ્રકારે સેવા કરનાર શ્રી. જમનાદાસની પ્રધાન પ્રવૃત્તિ તો બે; જેમાંની એક અજોડ અને અદ્વીતીય એવી પ્રવૃત્તિ કોઈએ કરી નથી અને સંભવતઃ કોઈ કરી શકે પણ નહીં, એથી જ આ શોકોદ્ગાર કેવળ ઔપચારીક ન રહેતાં સો ટકા સાર્થક બની રહે છે. તેઓ તનતોડ શ્રમ તથા નીષ્ઠાપુર્વક, ગાંઠના ખર્ચે પણ, ચમત્કાર, મન્ત્રતન્ત્ર, જ્યોતીષાદી ફરેબી પ્રવૃત્તિનો વીરોધ કરવા દોડી જતા, એ પ્રવૃત્તિય અતીમુલ્યવાન છે જ. પરન્તુ એ અજોડ નથી. અન્યો પણ એટલી જ

ધગશથી આ કાર્ય બજાવે જ છે. જ્યારે શ્રી. જમનાદાસની બીજી પ્રવૃત્તિ ખરેખર જ અજોડ છે, જે કોઈએ ભાગ્યે જ કરી છે અને કરવી, એ પણ એવી સરળ – સહજ ઘટના નથી જ. આ પ્રવૃત્તિનો અણસાર તેઓએ લગભગ તેઓની ખરી ઘડીએ પ્રગટાવેલા નીવેદનમાં આપ્યો જ છે; જે મેં ઉપર ટાંક્યો છે. મતલબ કે તેઓએ હજારો પુસ્તકો (શબ્દશઃ હજારો) જાતમહેનતે છપાવીને, વીના મુલ્યે સમાજમાં, ખાસ કરીને જ્યાં વહેંચવામાં વધુમાં વધુ સાર્થકતા છે, ત્યાં વહેંચ્યાં છે.

અને હજી તો એ ક્ષેત્રે એમની એક ‘આખરી’ ભવ્ય યોજના હતી – એ ઉપરના અવતરણમાં તેઓએ જાહેર કર્યું જ છે. પોતાની પંચોતેરમી જન્મજયન્તી નીમીત્તે શ્રી. કોટેયા પ્રસ્તુત પુસ્તકની દસ હજાર, ફરીથી કહું કે દસ હજાર નકલો વીનામુલ્યે સમાજને ચરણે ધરવાના હતા. અને એવી અભીનવ તથા અતીકીમતી રીતે જ પોતાના અમૃત-મહોત્સવ ઉજવવા કૃતસંકલ્પ હતા, એય ખરેખર ‘વીશીષ્ટ જમનાદાસીય યોજના’ જ કહેવાય. પણ સમાજના કમનસીબે આ યોજના અમલી બને તે પહેલાં જ તેઓને અને તેઓના અણનમ સુદીર્ઘ તથા સંનીષ્ઠ આયોજનને, મૃત્યુએ નાકામીયાબ બનાવી દીધું ! ગુજરાતને પડેલી આવી ઉંડી અને અદ્વીતીય ખોટ અન્ય કોઈ રીતે પુરાય એવું શક્ય છે ખરું ?

એક અન્ય પ્રશસ્ય હકીકત પણ અત્રે નોંધવા જેવી છે: શ્રી. જમનાદાસ કોઈ મોટા ધનીક ગૃહસ્થ તો હતા નહીં કે જેથી પુસ્તકો છપાવી છપાવીને મફતમાં વહેંચી શકે. વાસ્તવમાં, તેઓ સામાન્ય મધ્યમ વર્ગના જ ‘નબીરા’ હતા. એટલે પુસ્તક – વીતરણની આ અજોડ ઉદારતમ યોજના માટે તો આવા મોટા ખર્ચ માટે પણ અનેક ઉદાર ગૃહસ્થોનાં સહકાર-સહાય મેળવતાં જે તેઓને વળી સહેલાઈથી મળી પણ રહેતાં હતાં. એનું કારણ એ જ કે, શ્રી. જમનાદાસની પ્રામાણીકતા તથા નીષ્ઠામાં લોકોને પુરેપુરો વીશ્વાસ હતો અને એમની આવી ઉમદા સેવાપ્રવૃત્તિ બદલ તેઓ માટે ઉંચો અને ઉંડો આદરભાવ પણ હતો. શ્રી. જમનાદાસનું અવસાન ૭૮ વર્ષની વયે થયું. તેઓનું પ્રથમ પુસ્તક ‘હીખોટીઝમ કે છલના’ મને આશરે ૧૯૭૨-૭૫માં મળેલું. એનો સીધો અર્થ એ જ કે, તેઓ છેલ્લાં ચાલીસેક વર્ષથી તો રેશનાલીઝમના પ્રચારની પ્રવૃત્તિ એકધારી – અવીરામ ચલાવી રહ્યા હતા. બીજી એટલી જ મહત્ત્વની

અને આશ્ચર્યવત્ જાણવા જેવી હકીકત વળી એ કે, તેઓ ફક્ત ગુજરાતી પાંચસાત ચોપડી જ ભણેલા હતા ! મતલબ કે તેઓ કોઈ લબ્ધપ્રતીષ્ઠિત રેશનાલીસ્ટ મહાનુભાવોના ગ્રંથો વાંચીને રેશનાલીસ્ટ નહોતા બન્યા. પરંતુ સ્વકીય ચિંતન, નીરીક્ષણ, અનુભવ, ઉંડાણથી તાત્ત્વીક વીચારવાની વૃત્તિ અને સત્યનીષ્ઠાને પરીણામે જ રેશનાલીસ્ટ બન્યા હતા. વધુમાં ત્યારે વાતાવરણ પણ એવું જાગ્રત કે જામેલું નહોતું. અરે, તેઓ પોતે જ કબુલે છે તેમ, ‘રેશનાલીઝમ’ શબ્દ પણ એ નહોતા જાણતા ! પ્રારંભે તો, તેઓ પોતાનાં લખાણોને ‘કોલુરવાદી’ સાહિત્ય કહીને ઓળખાવતા ! બીજી એટલી જ મહત્ત્વની વાત એ કે ઓછું ભણેલા; છતાં તેઓ સુન્દર, સચોટ અને પ્રભાવક શૈલીમાં લખતા, અને તેઓએ વાર્તાઓ પણ લખી છે ! ટુંકમાં, સુદૃઢ આત્મપ્રતીતિ એ જ તેઓની પ્રવૃત્તિ પાછળનું પ્રેરક પરીબળ હતું. ધાર્મિક, વૈષ્ણવ કુટુંબમાં જન્મેલા શ્રી. જમનાદાસનો આ પણ એક ‘ચમત્કાર’ જ છે.

એવી જ શ્રી. જમનાદાસની મોટી કે મહાન વીશીષ્ટતા તે વળી તેઓની અડગ હીમ્મત : તેઓને અમે ‘જોરાવરનગરના જોરાવર જવાંમદ’ કહીને બીરદાવતા. મેં એક સ્થળે તેમના વીશે લખ્યું છે કે, સીંહ પણ જો અસત્ય અને અન્યાયી આચરણ કરતો હોય તો આ જોરાવરીયા જણ સીધું જ પોતાનું મસ્તક તેની બોડમાં નાખી તેને પડકારે – જરાય ડર્યા વીના જ ! (‘તહોમતદાર સત્ય સાંઈબાબા’ની પ્રસ્તાવના) તેઓની અડગ નીષ્ઠા પણ અદ્વિતીય જ છે. એક દાખલો : એક વાર તેઓ સવારેસવારે મારે ત્યાં સુરત આવી ચઢ્યા. ત્યારે મારે ત્યાં બેઠેલ એક મીત્ર પાસેથી તેઓએ સાંભળ્યું કે, મધ્યપ્રદેશમાં કોઈ ‘ચમત્કારીક’ શખ્સ તલવારના ઘા મારીને રોગો મટાડે છે, અરે, કેન્સરની ગાંઠ સુધ્ધાં કાપી નાખે છે ! હજી તો શ્વાસ પણ માંડ હેઠો બેઠેલો ને ચા નાસ્તો પણ એમનો એમ જ પડ્યો અને જમનાદાસ સીધા મધ્યપ્રદેશ જવા, પેલા ફરેબીને પડકારવા બસ, ઉપડી જ ગયા ! કેવી લગન! રેશનાલીઝમ પ્રત્યેની કેવી અફર નીષ્ઠા ! આવો રેશનાલીસ્ટ યોદ્ધો બીજે ક્યાંથી મળે! – મળશે ખરો ?

આવા પ્રખર રેશનાલીસ્ટ તથા આટઆટલી ભવ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરનાર શ્રી. જમનાદાસ કોટેયા પાછા એકદમ સરળ, નીખાલસ અને વીનમ્ર પુરુષ હતા.

પોતાનાં કાર્યો તથા સીદ્ધીઓનો તેઓને કોઈ ગર્વ નહોતો. પ્રેમાળ, લાગણી ભીના મીત્ર, કુટુંબવત્સલ પીતા-વડીલ અને પુરેપુરા માનવતાવાદી, પરદુઃખે ઉપકાર કરવાની વૃત્તિમાં સદાય સજાગ. તેઓએ ખાસ્સાં ડઝનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે, અને વર્ષો સુધી એક કરતાં વધુ રેશનાલીઝમ – પ્રચારક અખબારી કટારો (કોલમો) ચલાવી છે.

ભરતવાઝય

‘.....દરેક હપ્તે અમે દુરદર્શન, મંડી હાઉસ (દીલ્હી)ને નોટીસ આપતા રહ્યા. સાત હપ્તા પછી ‘સત્યકથા’ વાળી પ્લેટ હટાવી દેવામાં આવી, જેને કારણે અમારી લડત વધુ મજબુત બની. અમે તે વખતના દુરદર્શનના ડાયરેક્ટર ભાસ્કર ઘોષ અને પ્રસારણ મંત્રી એચ. કે. એલ. ભગતને વકીલ મારફત છેતરપીંડી સબબ નોટીસ આપીને સુરેન્દ્રનગર કોર્ટમાં તેમને હાજર કરવાની તજવીજ કરી. ત્યાં જ તે વખતના વડાપ્રધાન રાજીવ ગાંધીએ અમારા મામલે દરમીયાનગીરી કરી અને વાતને ભુલી જવા અમને વીનન્તી કરી અમે એ વીનન્તી માન્ય રાખી....’

ભલભલા પ્રધાનો કે મહારથીઓ સામે સત્યને ખાતર લોકહીતાર્થે સફળતાપુર્વક બાથ ભીડવાની જમનાદાસની વીવેકબુદ્ધિવાદી હીમ્મતનો એક નમુનો: ‘રેશનાલીઝમની રફતાર’ પૃષ્ઠ -223)

[અનુક્રમણિકા](#)

અત્રૈવ વીશ્વ ભવત્યેકનીડમ્

સુરતના એક શીક્ષક મીત્રે હસતાં હસતાં, છતાં ખેદપૂર્વક કહ્યું: 'શો પ્રજાસત્તાક દીન અને શેનું ધ્વજવંદન ? આજે સવારે અમારી સ્કુલમાં ધ્વજવંદન પ્રસંગે પંદર શીક્ષકો અને અગીયાર વીદ્યાર્થીઓ હાજર હતા !'

બીજા એક સાથીએ દલીલ કરી કે, પ્રજા મોંઘવારી, બેકારી, આપત્તીઓ તથા સમસ્યાઓથી ત્રાસીત્રાસી ગયેલી છે એને એવો ઉત્સાહ જ ક્યાંથી રહે કે ચાલો, ભાવ તથા ભાવનાપૂર્વક રાષ્ટ્રધ્વજને વન્દના કરીએ !

મેં કહ્યું: 'પ્રજા સમસ્યાઓ તથા જીવનનાં સુખાનંદ નષ્ટ કરતી આપત્તીઓથી ત્રાસી ગઈ છે. એટલે એને પ્રજાસત્તાક દીનમાં આવો કશો રસ નથી – એવો તમે બચાવ કરો છો, મંજુર ! પરંતુ આજે રજુ થતાં ટી.વી.નાં દશ્યો તરફ તમને નજર કરાવું.' મેં તેઓશ્રીને ચાલી રહેલા એક મહાપર્વરુપ મેળાનું દશ્ય બતાવ્યું. લાખો લોકો ઉભરાતા હતા ! નદીના 'પવીત્ર' જળમાં મહાસ્નાન કરવા પડાપડી કરતા હતા ! આજના સ્નાનનો મહીમા અપરમ્પાર હતો. એટલે સાંભળેલા આંકડા મુજબ, દસ લાખ માણસો એનું પુણ્ય કમાવા સાત પેઢીનાં પાપ ધોવા પડાપડી કરતા હતા.. પછી અખબારમાંથી વળી અન્ય એક ધાર્મિક જુલુસનું દશ્ય મેં તેઓને બતાવ્યું: જેઓ હજારોની સંખ્યામાં રોડ પર નીકળી પડી, ભયંકર ભીડ જમાવી, નીર્દોષ લોકનો ટ્રાફિક જામ કરી રહ્યા હતા. જાતજાતના 'ધાર્મિક' (?) પોકારોથી સમગ્ર નગર ધ્વની પ્રદુષણથી ત્રસ્ત હતું. લોકો વધારામાં ફટકડાય ગજવતા હતા.. એ પછી, મેં પેલા બચાવકર્તા મીત્રને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'તમને લાગે છે કે આ પ્રજા મોંઘવારી, બેકારી, તંગી કે સમસ્યાઓ આપત્તીઓથી ત્રાસીત્રાસી ગઈ છે ? અરે, આ પ્રજા તો ઉત્સાહ – ઉત્સવથી થનગતી ને ધમધમી રહેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એને પોષક ખાણીપીણી કે શુદ્ધ હવા-પાણીની કોઈ તંગી પડતી નથી. એને તો પુણ્યની તંગીની જ ફીકર છે અને એથી વધુને વધુ પુણ્ય કમાવા તે આમ માઈલોના માઈલો દોડે છે, અને આવી કડકડતી ઠંડીમાં નદીનાં 'વીશુદ્ધ (!)' જળમાં ઝંપલાવે છે ! કેટલા અકસ્માત થયા, કેટલા મર્યા, કેટલા દાઝી ગયા ? – એના વીવીધ આંકડા મીડીયા આપતા રહે છે;

પરન્તુ કોને કેટલું પુણ્ય મળ્યું ! એનો આધ્યાત્મીક અમુલ્ય આંકડો કે સર્વે જાહેર થતા જ નથી ! અધધધ ! આટલા બધા અને આટલી બધી જાતના બાવાઓ જોઈને જ હું તો દુઃખીદુઃખી થઈ ગયોઃ કશું જ સર્જનાત્મક કામ કર્યાં વીના આટલા બધા લાખો માનવીઓ મફતનું ખાઈને આવી અવનવી વેશભુષાનું પ્રદર્શન કરી રહ્યા છે ! આ બધો બોજ તો આખરે આ ગરીબ દેશની દરીદ્ર તથા અભાવગ્રસ્ત પ્રજાને માથે જ ને !

મેળા જેવાં જ વરઘોડા, યાત્રાઓ વગેરેમાં હજારો માથાં હાથી-ઘોડા-પાલખી પર સવાર થઈને ધીમી ગતીએ, રોડ રોકી, આગળ વધતાં વારમ્વાર નજરે ચઢે છે અને તે પાછું આ એકવીસમી સદીના (આ દેશમાં તો ‘કહેવાતા’) વીજ્ઞાન યુગમાં ! હે તેઓના ઈશ્વર, તું એમને માફ કરજે; કારણ કે પોતે શું કરી રહ્યા છે તે એ તેઓ ખુદ જ નથી જાણતા !

બોલો, ક્યાં છે મોંઘવારી ? ક્યાં છે જીવન જરૂરીયાતની ચીજોની તંગી ? અહીંની પ્રજાને તો હજી ‘પુણ્યની તંગી’ જ ઘનઘોર પીડી રહી છે અને એથી જ પુણ્યદાયક તહેવારે-પ્રસંગે લોકો ભુરાંટા થઈને પુણ્ય કમાઈ લેવા આમથી તેમ લગભગ બારેમાસ દોડતાં જ રહે છે ! અને સરકારો પણ પોતાના ‘પાપ’ ધોવા આવા પ્રસંગોએ લોકોને બેફામ દોડવાની તમામ સગવડોય કરી આપે છે ! મને ભારે કુતુહલ થયું, એટલે એક અનુભવી કાકાને પુછ્યું, ‘કાકા, આ પુણ્ય એટલે શું ? કયળેલા પાણીમાં ટોળાબંધ દુબકાં મારવાથી પુણ્ય કેવી રીતે મળે ?’ ... કાકા કોધે ભરાયા ને બોલ્યા, ‘હે પાપી જીવ, તું ઘોર નરકમાં જ જવાનો !’ મેં હસતાંહસતાં જવાબ આપ્યો, ‘કાકા એ સ્થળ અહીંના કરતાં તો જરૂર વધુ સારું હશે !’ તેઓ વધુ ખીજાયા ને બોલ્યા કે ‘તમારા લોકોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જ નથી, ધીક્કાર !’ પછી વળી મેં કેટલાક કીશોર વીદ્યાર્થીઓને રોકીને પુછ્યું, ‘અલ્યા ભાઈ, તમે લોકો ધ્વજવંદનમાં કેમ જતા નથી ?

એ ઉગતી પેઢીના ઉત્તરોય સાંભળવા ને સમજવા જેવા છે: એક જણ કહે, ‘કંટાળો આવે છે.’ તો બીજો વળી બોલ્યો કે ‘ત્યારે જ ટી.વી. પર એક મસ્ત કાર્યક્રમ ચાલતો હતો...’

વાસ્તવમાં આ પ્રત્યુત્તર તો બહુમતી યુવાજગતનો જ છે. ત્રીજાએ વળી કહ્યું કે, ‘ઠંડી બહુ લાગે છે !’ અને ચોથાએ તો વળી સૌથી સુંદર જવાબ વાળ્યો અર્થાત્ તેણે તો વળતો પ્રશ્ન જ કર્યો કે, ‘આમ સવારે સવારે ધ્વજવંદન કરવા દોડી જઈ, રજાનો દીવસ બગાડવાની કાંઈ અનીવાર્યતા ? હું તો ઉઠ્યો જ નવ વાગ્યે !’ આવી ઉંઘણશી પ્રજાની જ આ ભાવી પેઢી !

મને લાગે છે, આવા જવાબો એ આપણી અધુરી કે અવળી કેળવણીની જ નીશાની છે. થોડાં વર્ષો પુર્વે કેટલાક ‘સુશીક્ષીત’ ગૃહસ્થો અમને (વગદાર સમજીને) મળવા આવ્યા કહે: ‘આપણાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં બધા જ ધર્મના મોટા ધર્મગુરુઓ વીશે યા તેઓના ચમત્કારો વર્ણવતા પાઠો છે; ફક્ત અમારા જ આદ્ય ધર્મગુરુ વીશેનો કોઈ પાઠ નથી. તો પાઠક સાહેબ એવો પાઠ એમાં દાખલ થાય એવો કંઈક પ્રયત્ન કરશો ? એવું કંઈક યાદ છે કે બેંગલોર યુનીવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર શ્રી નરસૈયાએ એક વાર કહેલું કે ‘આપણી કેળવણી એક જ હેતુ સીદ્ધ કરે છે – અભણ અંધશ્રદ્ધાળુઓ ઘટાડીને સુશીક્ષીત અંધશ્રદ્ધાળુઓ પેદા કરવાનો !’

તેઓશ્રીની વાત કે ફરીયાદ કે વેદના બીલકુલ સાચી : પેલા પોતાના ગુરુનો પાઠ દાખલ કરાવવા ઉત્સુક એવા સદ્ ગુહસ્થો, જેઓ મને મળવા આવેલા તેઓ, બધા જ ભણેલા ડીગ્રીધારીઓ હતા, અર્થાત્ સુશીક્ષીત અંધશ્રદ્ધાળુઓ ! જો તેઓ ધર્મગુરુને બદલે, ‘આજકાલ વીદ્યાર્થીઓ ધ્વજવંદનમાં હાજર નથી રહેતા એનું કંઈક કરવું જોઈએ; અભ્યાસક્રમોમાં આજની પેઢીમાં રાષ્ટ્રભાવના પ્રગટે એવા જોરદાર પાઠો દાખલ કરવા જોઈએ.’ એવી કોઈ દરખાસ્ત લઈને આવ્યા હોત તો મને આ દેશના ભાવી વીશે થોડોકેય આશાવાદનો અનુભવ થાત.

આજની પેઢીમાં ‘હું એક ભારતીય છું. ભારત મારો દેશ છે..’ એવી કોઈ સભાન ભાવના પ્રવર્તતી જોવા જ મળતી નથી. યુવાપેઢીને લેશ માત્ર પડી નથી કે, આપણો દેશ કેવી ભયાનક કટોકટીઓમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે અને એવા આ દેશના નાગરીક તરીકે આપણે કંઈક કરવું જ જોઈએ ! એ આપણી ફરજ છે અરે, કેવળ યુવા પેઢીને જ શા માટે દોષ દેવો ? પુખ્તોની જમાત પણ ક્યાં કશી રાષ્ટ્રીય

જવાબદારીના ખ્યાલથી સંચીત છે ? ના, એ બધાને તો ઐહીક અસ્તીત્વમાં લખલુટ પૈસા કમાવા છે અને પછી પરલોકમાં ‘સુખી’ થવા માટે પુણ્યનું ભાથું બાંધી જવું છે ! અકસ્માત એ જ પ્રજાસત્તાક દીનની મોડી સાંજે વળી એક વયોવૃદ્ધ સ્વાંત્ર્ય સેનાનીને મળવાનું બન્યું. તેઓ કહે, ‘પાઠક સાહેબ, આવું રાષ્ટ્ર સર્જવા આપણે સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ ખેલેલો, લાઠીઓ ખાધેલી અને કારાવાસ વેઠેલા ?

મેં કહ્યું, ‘એ જ આપણી ભુલ થઈ, આ પ્રજાને સાચા સ્વરુપે ઓળખ્યા વીના જ, આપણે એને માટે આઝાદી લાવવા નીકળી પડ્યા – મોટામાં મોટી ભુલ તો ગાંધીજીની થઈ; જેઓ આ પ્રજાની નાડ પારખી જ નહોતા શક્તા, આ પ્રજાને એના સાચા સ્વરુપે બીલકુલ ઓળખતા જ નહોતા. બાકી આપણે સૌ ત્યારે અંગ્રેજ શાસકો પાસે એવી જ માંગણી કરત કે, ‘એમને આઝાદી ભલે આવતાં સો વર્ષ પછી આપજો! દરમીયાન એમને એક સ્વતંત્ર લોકશાહી પ્રજાસત્તાકના જવાબદાર નાગરીકો તરીકે પાક્કા તૈયાર કરવાની યોજના અમલમાં મુકો !’ વાસ્તવમાં તો અંગ્રજો એ જ સુકાર્ય બનાવી રહ્યા હતા; પણ હીટલરે આખી દુનિયાની સુખશાન્તી, પ્રગતી તથા વ્યવસ્થીત પ્રવૃત્તી અને આયોજન સદન્તર અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખ્યા ! બાકી, કોંગ્રેસની સ્થાપના તથા પંચાયતો, લોકલ બોર્ડ અને પ્રાંતીય ધારાસભાઓ સહીતની અંગ્રેજોની વહીવટી વ્યવસ્થા ભારતીય પ્રજામાં લોકશાહી માનસ તથા રાષ્ટ્રીય અભીગમનું ઘડતર નક્કર તથા આવશ્યક રીતે અચુક જ કરી રહી હતી. આ દષ્ટીએ આમ અધકચરા તૈયાર થયેલા એક લઘુમતી ભારતે જ ગાંધીજીને ભ્રમમાં નાખી દીધા ! ગાંધીજીએ હીંદીની મહાનતા તથા ભાવી વીશ્વમાં તેણે પ્રદાન કરવાના મુલ્યવાન (આધ્યાત્મીક) ફાળા વીશે જે મોટામોટા દાવા કર્યા છે. એ વાંચતા આજે તો હસવું જ આવે.

ભરતવાઝ

એક યુવકને પુછતાં એણે જ સુંદર તથા સાચો જવાબ વાળ્યો કે, ‘વર્તમાન પરીસ્થીતીમાં ભલે આપણે રાષ્ટ્રપ્રેમ યા નાગરીક જવાબદારીની આવશ્યક્તા ચર્ચીએ; પરંતુ એ કોઈ ઈલાજ નથી. માટે જ હું રાષ્ટ્રવાદી નહીં; વૈશ્વવીકતાવાદી છું. માનવજાતને કેવળ સમસ્યાઓથી જ નહીં; સર્વનાશ યા નીકન્દનમાંથી પણ એને

ઉગારી લેવાનો આજે એક માત્ર માર્ગ વીશ્વસરકાર જ છે. આજે વીજ્ઞાનની અજોડ તથા અદ્ ભુત પ્રગતીએ વીશ્વને એક નાનકડું રાષ્ટ્ર જ બનાવી દીધું છે.’

—આ યુવક રેશનાલીસ્ટ છે.

અનુક્રમણિકા

સંશયની સર્ચલાઈટ

વીખ્યાત બ્રીટીશ ચીન્ટક થોમસ કાર્લાઈલે કહ્યું છે કે ‘જેમ જેમ સત્યનું જ્ઞાન વધુ ને વધુ પ્રાપ્ત થતું જાય છે તેમ તેમ શ્રદ્ધાનું સ્થાન-મહત્ત્વ સંકોચાતું જાય છે.’ બીજી બાજુ, આપણા સાધુબાવાઓ, કથાકારો અને ઉપદેશકો એથી ઉલટો જ પ્રચાર કરે છે કે : ‘જ્યાં વીવેકબુદ્ધિની હદ પુરી થાય છે, ત્યાંથી શ્રદ્ધાનું ક્ષેત્ર શરુ થાય છે.’ જોકે ગોડમેનોની આવી દલીલ ખોટી તથા સ્વાર્થપરસ્ત જ છે; કારણ કે એમાં એ લોકોનું હીત રહેલું છે. બાકી સત્ય હકીકત તો ઉલટી જ છે. કાર્લાઈલ કહે છે તેમ, માણસમાત્ર જન્મ બાદ, શીશુવયમાં વડીલો પાસેથી જાતજાતની શ્રદ્ધાઓ લઈને ઉછરે છે; પરન્તુ વય વધતાં જેમ જેમ તેનાં જ્ઞાન તથા વીવેકબુદ્ધિ વીકસે છે તેમ તેમ તેને પ્રતીત થતું જાય છે કે પોતાની મોટા ભાગની શ્રદ્ધાઓ નાપાયાદાર છે. પણ આજે આ મુદ્દાની ચર્ચા નહીં કરીએ.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં એક સુભાષીત આવે છે; જે ચેતવે છે કે ‘સંશયાત્મા વીનશ્યતી.’ એ વાચતાં મને હમ્મેશાં લાગ્યું છે કે જેટલો વીનાશ આ સુત્રે સર્જ્યો છે; એટલો વીનાશ કદાચ કોઈનોય સંશય કરવાથી તો નહીં જ થયો હોય; સૈંકડો દાખલા મોજુદ છે : હજી આજેય વગદાર સાધુસન્તો પ્રચારે છે કે વર્ણાશ્રમ ધર્મ તો સ્વયમ્ ઈશ્વર નીર્માત વ્યવસ્થા છે. એથી સમાજને લાભ જ લાભ છે. ‘ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટમ્’ એમ ખુદ ભગવાને સ્વમુખે જ ગીતામાં કહ્યું છે. પુ. પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજી છેક વીસમી સદીના અંત ભાગે પ્રચારે છે કે : ‘શુદ્ર શુદ્ર જ રહેવો જોઈએ. જો તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય કે વૈશ્યના વ્યવસાયમાં માથું મારે તો સમાજમાં અવ્યવસ્થા સર્જાય. શ્રીરામે શંબુકનો શીરચ્છેદ કર્યો એ યોગ્ય જ હતું’ ઈત્યાદી ! કયા જમાનાની આ વાતો છે ? અરે, ખુદ મહાત્મા ગાંધીજી કહેતા કે વર્ણવ્યવસ્થા એ તો ભારતે વીશ્વને આપેલી એક મોટામાં મોટી અણમોલ ભેટ છે ! આવી માન્યતા ધરાવનાર માણસની પછી હરીજનોદ્વારની પ્રવૃત્તિનું હાઈ કેટલું કાંતીકારી હોઈ શકે ? માટે જ આજે દલીલો કે બહુજન સમાજ ગાંધીજીની ટીકા કરે છે.

હજી આજેય આ સુત્ર, એટલે કે સંશય કરનાર વ્યક્તીનો વીનાશ થાય છે, એ સુત્ર એટલો જ હાહાકાર આ દેશમાં વરતાવી રહ્યું છે. હજી તો જગદ્ ગુરુઓ એવા શંકરાચાર્યો સ્ત્રીજાતીને વેદપાઠ કરવાની મનાઈ ફરમાવે છે. એ જ રીતે, મુર્ખતાની હદ તો ત્યારે આવે છે કે જ્યારે ધાર્મિક અગ્રણીઓ એવી દઢતાપુર્વક ઘોષણા કરે છે કે **યજ્ઞાત ધ્રુવતી પર્જન્યઃ** । યજ્ઞથી વરસાદ પડે અને આ એકવીસમી સદીમાં વળી એવાં જાહેર પ્રયોગો થાય, અને આવા વીધાનની નીષ્ફળ ચકાસણી પણ કરવામાં આવે છે! છતાં પાછા યજ્ઞો તો થતા જ રહે ! હીમાલય બાજુથી ધનભુખ્યા કે કીર્તીભુખ્યા ભગવાં કે શ્વેતધારીઓનાં ટોળાં ઉતરી પડે છે અને અનેક પ્રકારના નાનામોટા ભવ્ય-સુભવ્ય યજ્ઞો યોજાતા રહે છે : શતકુંડી, સહસ્રકુંડી, લક્ષ્યંડી, અશ્વમેધ, વીશ્વશાંતીયજ્ઞ વગેરે વગેરે... અગ્નીની વેદીમાં માત્ર ઘી, અન્ન કે માનવોપયોગી ઈતર દ્રવ્યો જ નથી હોમાઈ જતાં; આપણાં જ્ઞાન, પ્રગતી તથા વીવેકશક્તી પણ એમાં બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે.

દુનીયાના સુધરેલા દેશો વીજ્ઞાનમાં આગળ વધી, સમગ્ર માનવજાતને સુખસગવડનાં અદ્ ભુત, ચમત્કારીક સાધનોનું જ્યારે પ્રદાન કરી રહ્યા છે ત્યારે આપણા પ્રાણપ્રશ્નો છે : અમુક ઈમારતો શું છે ? એ તોડવી કે બાંધવી ? અમુકતમુકને અનામત આપવી કે એની સામે જંગે ચઢવું ? ઉત્તરાયણ ચૌદમીએ મનાવવી કે પંદરમી જાન્યુઆરીએ ? ગણપતીની મુર્તીની ઉંચાઈ કેટલી રાખવી ? નર્મદા-સરોવરમાંથી માછલાં પકડવા કે નહીં ?... અરે, એવાય પ્રશ્નો ચર્ચાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે કે નહીં ? એ ફરે છે કે નથી ફરતી ? અને આ બધાનો જવાબ એક જ મળે છે. ‘સંશય કરશો નહીં ! શાસ્ત્રો ફરમાવે છે એ જ અને એટલું જ કરો-કરતા રહો !’

સંશય કરવો નહીં અને દઢ શ્રદ્ધા રાખવી – આ ધાર્મિક સુત્રે કેવળ ભારતની જ નહીં; સમગ્ર વીશ્વની પ્રગતીના મુળમાં જે વીનાશક કુદરાઘાત કર્યો છે, એથી થયેલી હાની એટલી તો અપરમ્પાર છે કે એનો અંદાજ પણ કાયમ દુષ્કર છે. આમ થવાનું સીધુંસાદું કારણ એ જ કે માનવીની પ્રગતીનો પાયો જ શ્રદ્ધા નહીં; પરન્તુ ‘સંશય અર્થાત્ શંકા’ છે. આપણા પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોમાં એક પ્રાર્થના છે :

હિરણ્યમયેન પાત્રેન સત્યસ્યાપિહિતમ્ મુખમ્ તત્ત્વમ્ પૂષન અપાવૃણુ..

અર્થાત્ ‘સત્યનું સુખ સોનાના પાત્ર હેઠળ ઢંકાઈ ગયું છે. તો હે પુષન, તું ખોલી દે !’ મને લાગે છે કે સુવર્ણપાત્ર એટલે શ્રદ્ધા જ ! માટે જ આપણે એક એવી જડસુ પ્રજા રહી ગયા છીએ કે સત્યની શોધ કે વીજ્ઞાનની સીદ્ધીની દીશામાં આપણો ફાળો નહીંવત્ જ રહ્યો છે.

હવે સંશયથી થતા લાભો, સત્યની પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધીની સોદાહરણ ચર્ચા કરીએ :

પવીત્ર ‘બાઈબલ’ ગ્રંથના પ્રારમ્ભે જ લખ્યું છે કે શરુઆતમાં ઈશ્વરે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી સર્જ્યાં. ત્યારે મહાસાગરને માથે અંધકાર ઝળુમ્બી રહ્યો હતો. એટલે ઈશ્વરે ફરમાવ્યું, ‘લેટ ધેર બી લાઈટ !’... અને પછી ઈશ્વરે આકાશમાં બે મોટા દીપકો સળગાવ્યા: દીવસે પ્રકાશ અર્પવા માટે સુર્ય અને જરાક નાનો દીપક એવો ચંદ્ર તે રાત્રે પ્રકાશવા માટે. છેક પંદરમી સદી સુધી, માનવજાત આ શાસ્ત્રવચનમાં તથા એરીસ્ટોટલના એવા વીધાનમાં શ્રદ્ધા રાખીને જીવતી હતી કે આ પૃથ્વી જ વીશ્વનું કેન્દ્ર છે, આકાશનો ચંદરવો માનવજાતના લાભાર્થે જ ઈશ્વરે શણગાર્યો છે ને તે દીવસરાતના ચક્ર ચલાવતો પૃથ્વી ફરતે ભમ્યા કરે છે ! જો આવા બ્રહ્મવાક્યમાં અફર શ્રદ્ધા રાખીને માનવી નીજીય બેસી જ રહ્યો હોત, તો હજી આજેય આપણને સત્ય-જ્ઞાન જ ન લાધ્યું હોત. અરે, એ તો ઠીક, પણ માનવસર્જીત અસંખ્ય ઉપગ્રહો અવકાશમાં ઘુમતા ન હોત અને નીરાંતે ઘરમાં સુતાં સુતાં એક નાનકડા પડદા ઉપર સમગ્ર વીશ્વની અવનવીન ઘટનાઓને આપણે નીહાળી શક્યા ન હોત !

ધર્મના રખેવાળો તો તેમના ભ્રમને અજરાઅમર રાખવા માટે ખડેપગે મજબુત પહેરો ભરી રહ્યા હતા અને શંકા કરનારને કડકમાં કડક સજા ફરમાવતાં : તે એટલી હદ સુધી કે સુર્ય નહીં, પૃથ્વી ફરે છે- એવી જાહેરાત કરવા બદલ બુનો નામક સત્યશોધકને તો ધર્મગુરુ(અ-ધર્મગુરુ)ઓએ જીવતો જ સળગાવી દીધો ! અરે, આપણે તો હજી આજેય માનીએ છીએ કે સુર્યનારાયણ સાત ઘોડાવાળા રથમાં રુઢ થઈને પૃથ્વી ફરતે ચક્કરો કાપ્યા કરે છે - આપણા જ લાભાર્થે : ધર્મ એટલે જ અસત્ય !

સંશય કરવા વીરુદ્ધ આવાં આવાં કડક ફરમાનો પ્રવર્તતાં હોવાને પરીણામે જ, છેક સોળમી સદી સુધી સત્યના દરવાજા અડાબીડ બંધ જ રહ્યા. પછી એકાએક તથા અણધાર્યાં ઉક્ત ધર્મના ક્ષેત્રમાં જ ભ્રમભંજક વીરોહ જાગી ઉઠ્યો : કોપરનીક્સ નામના એક ધર્મગુરુને-પાદરીને જ સંશય જાગ્યો કે આકાશ જો માનવજાતના લાભાર્થે ઘડેલો, તેજર્પીડો જડેલો એક સ્થીર ચંદ્રવરો જ હોય, તો ઈટલીના આકાશમાં તારકોની જેવી ગોઠવણી દેખાય છે એવી મીસરના આકાશમાં કેમ નથી ? પૃથ્વીના ઉત્તમ ભાગમાંથી જે તારાઓ દેખાય છે તે તારાઓ દક્ષીણ ભાગમાંથી કેમ દેખાતા જ નથી ? ચંદ્ર કેમ રોજરોજ પોતાનાં સ્થાન તથા કદ બદલતો રહે છે ? સમુદ્રમાં આગળ વધતાં જહાજોનો નીચેનો ભાગ કેમ પ્રથમ અદૃશ્ય થાય છે ? આવા પ્રશ્નોની હારમાળા મનમાં ઉઠતાં, ધર્મપુસ્તકોએ આપેલા જવાબોથી એને સંતોષ થયો નહીં, બલકે એને સંશય જાગ્યો કે ધર્મગ્રંથોની વાતો અસત્ય જ હોઈ શકે, સત્ય કંઈક જુદું જ છે. અને તટસ્થ બની એણે તારણ કાઢ્યું કે આ પૃથ્વી ગોળાકાર હોવી જોઈએ અને એ જ પોતાની ધરીની આસપાસ ગોળગોળ ઘુમતી હોવી જોઈએ. જો એ સત્ય હોય, તો જ ઉપરની તમામ શંકાઓનું સમાધાન મળે... અને કોપરનીક્સે ઘોષણા કરી કે ‘બાઈબલની વાત ખોટી છે; પૃથ્વી ગોળ છે અને તે એની ધરી ફરતે અવીરામ ચક્કર માર્યા કરે છે.’ એટલું જ નહીં, ‘વીશ્વના કેન્દ્રમાં રહેલો સુર્યપીતા પોતાના આજ્ઞાકીત બાળકો જેવા અન્ય નાના પીંડોને સતત પોતાની આસપાસ ફેરવ્યા કરે છે.’

આમ, એક ધર્મગુરુને ધર્મવચનમાં સંશય જાગ્યો અને સત્ય પ્રગટ્યું. કોપરનીક્સથી ચર્ચ, એટલે કે ધર્મ અને વીજ્ઞાન એટલે કે અસત્ય અને સત્ય વચ્ચેના ધર્મયુદ્ધનો આરમ્ભ થયો. પછી એ જ સોળમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ઈટાલીમાં ગેલેલીયો નામનો એક યુવાન ધાર્મિક માન્યતાઓ સામે પડકારરૂપે પ્રગટ થયો, જેણે કોપરનીક્સની શોધ આગળ ચલાવી. તેણે તો વળી ચશ્માંના કાચનો ઉપયોગ કરીને, વીશ્વનો પ્રથમ ટેલીસ્કોપ બનાવ્યો અને આકાશ સામે પ્રથમ વાર માનવીની વીરાટ દૃષ્ટી માંડી. તેને જે સત્યદર્શન થયું તે અદ્ ભુત હતું : તેણે જોયું, ચંદ્ર તો પૃથ્વી જેવો જ વીરાટ ગોળો છે; જેના પર પહાડો છે, ખીણો છે, મેદાનો છે... માનવજાત માટે આ

અદ્ ભુત મંગલ ઘટના હતી; જેના મુળમાં માનવમનમાં પ્રગટતા સંશયરુપી વ્યાપારના અજોડ આશીર્વાદ હતા. ગેલેલીયોએ સાક્ષાત સીદ્ધ કર્યું કે વીજના કેન્દ્રમાં સુર્ય જ છે. પ્રમાણમાં પૃથ્વી તો ઘણો નાનકડો પીંડ છે; જે સુર્યની આસપાસ ફરે છે. એથી ઋતુઓનું ચક્ર ચાલે છે. ઈત્યાદી... આવી ધર્મવીરોધી, ધર્મગ્રંથોનાં વીધાનો પ્રતી સંશય જગાવતી શોધ કરનાર ગેલેલીયો ઉપર ધર્મગુરુઓ કાળઝાળ કોધે ભરાયા. તેઓએ જાહેર કર્યું કે બાયબલના સીદ્ધાન્તોની વીરુદ્ધ કોપરનીકસના મતમાં માનવું એ પાપ છે, ગેલેલીયોએ તે પાપ કર્યું છે માટે તેને સજા થવી જોઈએ. પરીણામે ગેલેલીયો પર કેસ ચલાવવામાં આવ્યો અને ધર્માચાર્યોએ એને સજા ફટકારી. ત્યારે ૭૦ વર્ષનો વૃદ્ધ અને અશક્ત થઈ ગયેલો ગેલેલીયો ભાંગી પડ્યો, તેણે ઘુંટણીયે પડીને માફી માગી લીધી. (જોકે મનમાં તો તે બોલ્યો જ કે, માફી તો માગું છું, બટ ઈટ ડઝ મુવ- પૃથ્વી ફરે જ છે.) આમ, અસત્યના રક્ષણ માટે ધર્મ આટલો કઠોર હઠગ્રહી પણ બની શકે છે. જો કે હમણાં ચારસો વરસ બાદ, માનો તો કહી શકો કે ‘સત્યનો વીજય થયો.’ રોમન કેથલીક ધર્મના વર્તમાન વડા નામદાર પોપે જાહેરાત કરી કે ‘ગેલેલીયો સાચો હતો... મારા પુર્વજ ધર્મગુરુઓના ઘોર અપરાધ બદલ હું ગેલેલીયોની ક્ષમા માગું છું.’

ધન્યવાદ એ નામદાર પોપને ! પરન્તુ આપણા ધર્માચાર્યો ગજબના વીસંગત, પરસ્પર વીરોધી વીચાર-વર્તન સેવનારા છે : એક બાજુ, વીજ્ઞાનનાં બધા જ અદ્યતન સાધનોનો તેઓ ભરપેટ ઉપયોગ કરે છે: એ.સી. કારમાં ઘુમે છે, એ.સી.વાળા ઓરડામાં નીરાંતની ઉંધ ખેંચે છે, વીમાનોમાં વીજભરમાં ઉડાઉડ કરે છે, માઈક ઉપર કથા-પારાયણો લલકારે છે ! અરે એટલું જ નહીં, કલોઝડ સરકીટ ટી.વી. ગોઠવીને લાખો ભાવીક ભક્તજનોને સાક્ષાત દર્શન આપવાનો ચમત્કાર પ્રયોજે છે... છતાં પોતાનાં પ્રવચનોમાં વીજ્ઞાનને પાછા ભારોભાર ભાંડે છે ને શાસ્ત્રવચનમાં અતુટ શ્રદ્ધા, રાખવાનો ઉપદેશ આપતાં, ફરમાવે છે કે ‘સંશય કરશો નહીં ! સંશયાત્મા વીનશ્યતી!’

વાસ્તવમાં સંશય નહીં કરવાથી જ આપણે પછાત, ગરીબ અને દુઃખી રહી ગયા. વીજ્ઞાનનાં વીજ્ઞાન, સુસજ્જ કેન્દ્રો સ્થાપીને, માનવહીતનાં નવાંનવાં સત્યો

શોધવાને બદલે, સ્વર્ગ-નરક, પાપ-પુણ્ય, યજ્ઞ-યાગ, મરણ-પરણનાં અર્થહીન કર્મકાંડ, બાવા-બામણો જેવી પરોપજીવી જમાતની ખર્ચાળ સેવાચાકરી, આલીશાન મન્દીરો અને બાદશાહી ઠાઠમાઠવાળા આશ્રમો, ઘૃતસ્નાન અને છપ્પનભોગ, કથાપારાયણો, યાત્રાઓ-પદયાત્રાઓ, વ્રત-તપ અને મંત્રતંત્ર પાછળ સમયશક્તીનો ભયંકર ગુનાહીત બગાડ, સાથે સાથે જ ભીષણ-પ્રકાંડ બીનઉત્પાદક પ્રવૃત્તિઓથી આપણે ખતમ થઈ રહ્યા છીએ-થઈ ગયા છીએ. ત્યારે સમજો કે માનવપ્રગતી-સીદ્ધીનું મુળ સંશયમાં જ રહેલું છે. તો ચાલો, હવે સંશય શરૂ કરીએ !

[અનુક્રમણિકા](#)

23-2013-04-05

રેશનાલાઝમ: શ્રી-ડી જીવનકલા

રેશનાલીસ્ટ તથા રેશનાલીઝમ એટલે

શ્રી-ડી વ્યક્તીત્વ અને શ્રી-ડી જીવન !

-રમાનાથ પંડીત

ભાઈશ્રી ધીરુ મીસ્ત્રીને મેં કહ્યું કે, ગઈ કાલે વડોદરામાં મારા પુસ્તકનું જે વીમોચન થયું, એ કૃતી આત્મકથાત્મક છે. એટલે રમુજમાં હસતાં તેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે, “એમાં ‘પેલું બધું’ આવે છે કે ?”

મેં કહ્યું કહ્યું કે, “ના, આ જરા જુદા પ્રકારની કથા છે; એટલે એમાં આ ‘પેલું બધું’ ન આવે.”

આ ‘પેલું બધું’ના લેખન તથા જાહેરાતની સમસ્યા છેક નર્મદના વખતથી જીવનકથાત્મક લેખકોને પડી રહી છે: કદાચ આપ સૌ એ વાત જાણતા જ હશો કે, નર્મદ એની આત્મકથા ‘મારી હકીકત’માં એની સ્વાભાવીક નર્મદીય ખુમારીપુર્વક જાહેર કરે છે કે, ‘અહીં હું જે કાંઈ લખીશ તે સાચું જ લખીશ, અને જે સત્ય લખવાથી અન્ય વ્યક્તીને હાની પહોંચે તેમ હોય, તે નહીં લખું; પરંતુ કદાપી, ક્યાંય એક શબ્દમાંય જુઠ તો નહીં જ લખું !’

આ ધીરુ મીસ્ત્રી અમારા વડોદરાવાસી એવા એક વીલક્ષણ રેશનાલીસ્ટ છે. તેઓ કહે, “મેં તો ‘પેલું બધું’ સાચું જ લખેલું; પરંતુ મારી પત્નીએ સખત વીરોધ કર્યો અને એ લખાણના કાગળો છીનવી લઈ, કબજે કરી લીધા. તે કહે, ‘આવું બધું જાહેર નથી કરવાનું !...’ મેં આગ્રહ-દબાણ કર્યા, તો કહે, ‘મારા મૃત્યુ પછી ભલે છપાવજો !... આમ હાલ તો આ યોજના ખોરંભે પડી ગઈ છે.’”

હું તેઓને એ મારી હકીકત કહેવાનો ચુકી ગયો કે, મારાં તો ‘પ્રેમકાવ્યો અને પ્રેમપત્રો’ય પ્રગટ થઈ ચુક્યાં છે – પુસ્તકાકારે ! ઝીંદાદીલ રેશનાલીસ્ટ પ્રકાશક એવા જમનાદાસે જ્યારે મારી ખાનગી નોંધપોથી વાંચી અને કહ્યું કે, ‘આ તો બહુ જ સરસ છે, એનું પુસ્તક પ્રગટ થવું જોઈએ અને હું એ કરવા ઈચ્છું છું... તમે મંજૂરી આપો તો !’

અને એની ‘હા’ પાડતાં, મેં પેલી નર્મદવાળી શરત જ મુકી કે, જરુર છાપો; પણ એથી કોઈ ત્રીજી વ્યક્તીને કશી હાની ના પહોંચવી જોઈએ’... અને એમ ‘રમણ પાઠકના પ્રેમકાવ્યો અને પ્રેમપત્રો’ પુસ્તક પ્રગટ થયું પણ ખરું ! (એ વીશે લેખક શ્રી દીનેશ પાંચાલનો ‘અભીવ્યક્તી’માં પ્રકાશીત થયેલો લેખ વાંચવા નીચેની લીંક ઉપર ક્લિક કરશો <http://govindmaru.wordpress.com/2009/08/27/dinesh-panchal-6/>)

આ ધીરુ મીસ્ત્રીના જીવનના બહુવીધ ભાતીગળ પ્રસંગો જાણીને જ મેં ઉપરનું પંડીત રામનાથનું વીધાન ટાંક્યું છે. જેનો ભાવાર્થ છે: સામાન્ય માણસોના જીવન ‘ટુ-ડી’ જ હોય છે; અરે મહાપુરુષો લેખાતી વ્યક્તીઓ પણ એવાં જ સપાટ ‘ટુ-ડી’ જીવન જીવી જાય છે. સવાલ જીવન-મુલ્યોનો છે. આ સંદર્ભે કદાચ ઉપર્યુક્ત વીધાનનો અર્થ એવો ઘટાવી શકાય કે સામાન્ય જન, મહાપુરુષો સહીતની વ્યક્તીઓ એવાં પ્રચલીત મુલ્યો સ્વીકારીને પોતાનું જીવન વીતાવે છે કે, સત્ય, અહીંસા, પ્રામાણીકતા વગેરે. જ્યારે રેશનાલીસ્ટ માને છે કે જેટલું સત્ય મુલ્યવાન છે; એટલું જ મુલ્યવાન અસત્ય પણ છે. અહીંસા જેટલી આવશ્યક છે; એટલી જ આવશ્યકતા હીંસાની પણ સ્વીકારવી જ જોઈએ. એવું જ પ્રામાણીકતાનું પણ ગણાય: ખરું મુલ્ય વીવેકબુદ્ધીનું છે. કોઈ પ્રસંગે અપ્રામાણીક વ્યવહારથી કોઈ અનીવાર્ય જરુરીયાતમંદને મદદ થતી હોય અને કોઈને જ કશી હાની ન હોય અથવા તો જેને હાની થતી કહેવાય એ જ ખરેખર તો ‘અપ્રામાણીક હાની’ હોય; તો એવો વ્યવહાર ભલે પ્રચલીત મુલ્યોની વ્યાખ્યામાં અનુચીત લેખાતો હોય; પણ એમ વર્તવામાં કશું જ ખોટું નથી. દા.ત. એક વાર સ્વ. ન્યાયમુર્તી, મારા સ્નેહીમીત્ર મનુભાઈ ઠક્કરે કહેલું કે, ‘કાયદો કેવો વીચીત્ર છે: કરોડોની ચોરી કરનારો શેઠીયો સમાજમાં પ્રતીષ્ઠીત તેમ જ આદરણીય વ્યક્તી તરીકેનાં માનપાન પામે છે; જ્યારે બીચારો કોઈ ભુખ્યો ગરીબ માણસ એના બાલબચ્ચાંને ટળવળતાં ન જોઈ શકતાં, પાંચશેર દાણા ચોરે, તેય તેને ચોર ઠરાવી સજા કરવામાં આવે છે!’

ત્યારે મેં કહ્યું, એવાં ભુખ્યાજન તથા એનાં બાળકોનો જઠરાગ્ની ઠરવા તો હું પોતેય પાંચશેર તો શું, શક્ય હોય તો પાંચ મણ અનાજની ચોરી કરું... એ પાપ નથી, પુણ્ય છે. એમ અમે રેશનાલીસ્ટો માનીએ !

રેશનાલીસ્ટ બીરાદર ધીરુ મીસ્ત્રીની જીવનલીલા જાણીએ તો આવી અનેક વીલક્ષણતાઓ જાણવા મળે; તેઓએ એક ગરીબ મુસ્લીમને ‘જીવી જવામાં’ જીવનભર મદદ કરેલી; એની કથા આ સ્થળેથી વર્ષો પુર્વે આલેખવામાં આવેલી. એ સાથે અન્ય એક નોંધપાત્ર પ્રસંગ પણ થોડાં વર્ષ પુર્વે જાણવા મળેલો કે કોઈ ગરીબ બાઈને તેની માંદગીમાં સારવાર કરવા માટે, ધીરુભાઈ બધી જ રીતે તત્પર બનેલા. એ બહેનને હોસ્પિટલમાં પણ એમણે જ દાખલ કર્યા ને પોતાનાં કામકાજ ખોરવીને પણ તેની ખડે પગે સેવા કરી- એવું કંઈક આછું આછું યાદ છે. વીચક્ષણ ધીરુ મીસ્ત્રીનું જીવન તો એવાં અનેક અપ્રચલીત કાર્યોના ઈતીહાસ જેવું છે. તેઓ જણાવે છે તેમ, એ સર્વ કામગીરીનું પ્રેરકબળ રેશનાલીઝમ છે. ધીરુ મીસ્ત્રીનો જીવનભરનો વ્યવસાય પણ મારા રેશનાલીસ્ટ જુથમાં તો અસામાન્ય કહી શકાય એવો છે; કારણ કે તેઓ દસ્તાવેજ ફીલ્મો ઉતારવાનો વ્યવસાય કરે છે અને એવી પ્રવૃત્તિમાં પણ અવકાશ હોય ત્યાં અને ત્યારે તેઓ રેશનાલીસ્ટ અભીગમને સીફ્ટપુર્વક વણી લે છે. વધુમાં વળી તેઓ એક સાહસીક પ્રારંભક છે અને એમના એવાં સાહસ પણ સદાય વીવેકનીષ્ઠ હોઈ, બહુધા સફળ જ નીવડે છે. તો અહીં અંતમાં તેઓના આવા ‘પરાક્રમ’નું એક પ્રકરણ ટુંકમાં આલેખી, આ લેખ પુરો કરું: એનું કારણ એ જ કે, પ્રારંભે યોજાયેલા ‘શ્રી-ડી’ શબ્દનું મુળ તો આ પ્રસંગ જ છે:

હમણાં જ ગુજરાતમાં થઈ ગયેલી ચુંટણીઓમાં, મુખ્યપ્રધાન શ્રી. નરેન્દ્ર મોદીએ પ્રચારાર્થે શ્રી-ડી અને એલ.સી.ડી. જેવી એકદમ આધુનીક ટેકનોલોજી પ્રયોજી, ત્યારે એણે લોકોમાં જબરદસ્ત કુતુહલ તથા આશ્ચર્ય- તારીફ જન્માવ્યાં; કારણ કે આવી હાઈ-ટેક પ્રયુક્તી જમાવનાર શ્રી. મોદી પ્રથમ ગણાયા. પરંતુ એ દરમીયાન એક સમાચાર વાચવામાં આવ્યા કે, ચુંટણી પ્રચારમાં અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરનારા શ્રી. મોદી તે બાબતમાં આપણે ત્યાં સર્વપ્રથમ નથી. બલકે આજથી બરાબર 41 (એકતાલીસ) વર્ષ પુર્વે ચુંટણી પ્રચારમાં તે જમાનાની

હાઈ-ટેક ટેકનોલોજીનો વીનીયોગ થયેલો, અને એ કરનાર પ્રથમ પુરુષ આપણા આ પીઠ રેશનાલીસ્ટ ધીરુ મીસ્ત્રી જ હતા. ત્યારે આ અભીનવ દાસ્તાને પણ એવાં જ કુતુહલ - પ્રશંસા જગાડેલાં અને ધીરુભાઈનું આ સાહસ સમ્પૂર્ણ સફળ નીવડેલું. ધીરુ મીસ્ત્રી ઘણી વાર કહે છે કે, રેશનાલીસ્ટને મન ‘પરમધર્મ’ જ વીજ્ઞાન છે, અને હું તો રેશનાલીઝમની સફળતાનો મોટામાં મોટો આધાર વીજ્ઞાનની અભીનવ અને અદ્ ભુત શોધોને જ ગણાવું છું.

બનેલું એવું કે, વડોદરાના મહારાજા ફતેહસીંહરાવ ગાયકવાડ ત્યારે પાર્લામેન્ટની ચુંટણીમાં સંસ્થા કોંગ્રેસ તરફથી ઉમેદવાર રહ્યા હતા. ત્યારે તાજામાજા જ ઈંગ્લેંડથી આવેલા, અને તેઓની પાસે ચુંટણી પ્રચાર માટે ફક્ત વીસ જ દિવસ સીલકમાં રહ્યા હતા. એ પરીસ્થિતી ધ્યાનમાં આવતા શ્રી. ધીરુ મીસ્ત્રી ગાયકવાડશ્રીને મળ્યા અને કહ્યું કે, ‘એક જ રસ્તો છે, આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરો અને ચુંટણી જીતો !’ એટલે ફતેહસીંહરાવ ગાયકવાડ પુછે કે, ‘એ કેવી રીતે ?’ તો ધીરુભાઈએ કહ્યું કે, ‘ચુંટણી પ્રચારની એક ફીલ્મ બનાવી દો, અને ગામેગામ એ પ્રદર્શિત કરો!’ અને એમ ધીરુ મીસ્ત્રીએ જ ત્યારની ઉપલબ્ધ ‘હાઈ-ટેક ટેકનોલોજી’નો ઉપયોગ કરી, ચુંટણી પ્રચારની ફીલ્મ બનાવી. પરીણામે મહારાજા ફતેહસીંહરાવ ગાયકવાડ પ્રચંડ બહુમતીથી જીતી ગયા ! આમ રેશનાલીસ્ટ ધીરુ મીસ્ત્રી આપણા પ્રથમ દસ્તાવેજી ફીલ્મ બનાવનાર બન્યા. એ પછી તો તેઓએ ચુંટણી પ્રચારની પણ અનેક દસ્તાવેજી ફીલ્મો બનાવી.

ભરતવાઝ

વીસમી - એકવીસમી સદીમાં
વીજ્ઞાનની અદ્ ભુત અને અપરમ્પાર આગેકુરે
ભગવાનને પદભ્રષ્ટ કરી દીધો છે.

-રમાનાથ પંડીત

અનુક્રમણિકા

24-2013-07-05

ધાર્મિકતા ઘટી રહી છે: આજ્ઞાઓ !

ન હી કલ્યાણકૃત્ કશ્ચીત્

દુર્ગતીમ્ તાત ગચ્છતી ।

આ સંસારમાં તમે જો કોઈ પણ કલ્યાણકારી, લોકહીતકારી, સારું કામ કરશો, તો તેનું કદાપી ખરાબ, અમંગલકારી પરીણામ આવશે નહીં.

—શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા

આપણી પ્રજા અને ચોક્કસ સંદર્ભે કદાચ સમગ્ર માનવજાત ધાર્મિક દષ્ટીએ, અર્થાત્ ધર્મઘેલણમાં પીછેહઠ કરી રહી છે; એવા નીરાશાવાદી ઉદ્ ગારો અમારા સકીય તથા ઉત્સાહી રેશનાલીસ્ટ કાર્યકર બીરાદરો અને કવચીત્ હું પોતે પણ નીસાસા સાથે વ્યક્ત કરી બેસું છું; ત્યારે આ આશ્વાસનરુપે હું ગીતાનું ઉપરોક્ત સુવાક્ય પછી ટાંકું છું. મીત્રો, આપણી પ્રવૃત્તિ જગતની માનવહીતકારી પ્રવૃત્તિઓમાંય સૌથી બહેતર કલ્યાણકારી સેવાકાર્ય છે; એટલે એનું કમસે કમ અશુભ-હાનીકારક પરીણામ તો નથી જ આવવાનું ! માટે કાર્ય કરતા રહો; પરીણામની ફીકર ના કરો ! હું નીરાશાવાદી નથી, તો મીથ્યા આશાવાદી પણ નથી જ; મતલબ કે પરીણામને હકારાત્મક ભાવે જોવું અને કર્મ કરતા રહેવું.

હમણાં એકાદ માસ પુર્વે, 6 મે, 2013ના રોજ, મુમ્બઈથી સાત હમસફર મીત્રો ખાસ મારી ખબર જોવા અને રેશનાલીઝમ અંગે વીવીધ પાસાંની ચર્ચા કરવા મારે ત્યાં પધાર્યા હતા. તેઓનો પોતાનો સંતોષકારક પ્રતીભાવ લખી જણાવતાં, શ્રી. નરેન્દ્ર મસરાણી (narendramasarani@yaoo.in) લખે છે કે, ‘ખુબ આનન્દ થયો: દઢ નીર્ધાર અને કેન્દ્રીકૃત પુરુષાર્થ માનવીની જીન્દગી કેવી પલટી નાખે છે, એનો પુરાવો મળ્યો.’ સારાંશરુપે મારે એટલું જ જણાવવાનું કે, જો તમે કાંતી કરવા કૃતનીશ્ચયી હશો અને કુરુઢીઓ, પરમ્પરાઓ, ધાર્મિક માન્યતાઓ તથા કુરીવાજોનો હીમ્મતભેર સામનો તથા ભંગ કરશો, તો સમાજ તમને કશું જ કરી શકશે નહીં; આખરે તમે સફળ જ થશો.

હમણાં એક અકલ્પનીય સમાચાર વાચવામાં આવ્યા; જે રેશનાલીસ્ટ બીરાદરોનો ઉત્સાહ વધારનારા અને માનસમાંથી નીરાશાભવ નાબુદ કરવામાં ઘણા પ્રેરક નીવડી શકે તેમ છે; એ સમાચારનું મથાળું છે; ‘ભારતવાસીઓની ઈશ્વરમાંથી શ્રદ્ધા ઘટી રહી છે’. હવે એક બાજુ આપણે જ્યારે વ્યથીત નજરે ધર્મઘેલણમાં વધારો થઈ રહેલો જોઈએ છીએ, ત્યારે નીરાશ-હતાશ થઈ જઈએ, એ સ્વભાવીક છે. દા.ત. કુંભમેળામાં દસ કરોડ માણસો ઉમટી પડે અને કચડાઈ પણ મરે કે પછી આમ પ્રજાના આરાધ્ય ગણાય એવા પુરુષો ઉઘાડા પગે ચાલતા ચાદર ચઢાવવા જાય, સોનાનો મુગટ ચડાવે અને સીદ્ધી-વીનાયકના દર્શન કરવા બેત્રણ કીલોમીટર લાંબી લાઈનમાં બેવકુફ જેવી શકલ સાથે ઉભેલા નજરે ચઢે. ત્યારે નીઃશ્વાસ સાથે ઉદ્ ગારાઈ જાય કે આટઆટલા રેશનાલીસ્ટ પુરુષાર્થનું શું આ જ ફળ ? પરંતુ હવે સમજાય છે કે, આ તો બહુમતીની બેવકુફીનાં કેવળ ઉપલક્ષ્ય દર્શન છે; હકીકતે તો માનવજાતમાંથી ઈશ્વરની અમંગલ માન્યતા ઓસરી જ રહી છે. એને માટે વાંચો નીચેના સમાચાર:

‘ધાર્મિકતા અને શ્રદ્ધા વીષયક વૈશ્વિક સર્વે મુજબ, આપણા ભારત દેશમાં ધર્મમાં નહીં માનનારી વ્યક્તિઓની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. 2005માં થયેલા સર્વે દરમિયાન, ભારતવાસીઓમાંથી 87 ટકા વ્યક્તિઓએ જણાવ્યું હતું કે અમે ઈશ્વર તથા ધર્મમાં શ્રદ્ધા ધરાવીએ છીએ ! હવે આજે 2013માં થયેલા સર્વેમાં 81 ટકા પ્રજાજનોએ જણાવ્યું છે કે, અમે ધાર્મિક તથા શ્રદ્ધા છીએ. આમ, આઠ વર્ષમાં ઈશ્વર તથા ધર્મમાં માનનાર લોકોની સંખ્યામાં છ ટકાનો ઘટાડો થયો છે !’ અને કેવળ ભારતમાં જ નહીં; સમગ્ર વિશ્વની માનવજાતમાં પણ મુખ્યત્વે આવું જ વલણ દૃષ્ટીગોચર થયું છે, અર્થાત્ આસ્તીકોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે; જેમાં સૌથી મોટી ટકાવારી ચીન દેશની છે, જ્યાં બીન ધાર્મિક એવા નાસ્તીક લોકોની સંખ્યામાં 77 ટકાનો વધારો થયો છે. આ શુભ મંગલ પરીણામ ત્યાંની સરકારના ધાર્મિક ઘેલણ વીરુદ્ધના સક્રીય પગલાંને પણ આભારી છે એ ખાસ નોંધવું રહ્યું. ભારતમાં

આ ટકાવારી ફક્ત 16 ટકા છે. તો એ પ્રત્યે પ્રજા તથા સરકાર ઉભય જાગ્રત તેમ જ સકીય થાય એવો અનુરોધ કરીએ !

એક વાત અત્રે ભારપુર્વક છતાં નમ્રતાપુર્વક નોંધું કે, અંગ્રેજો તો બહુ સારા-શાણા શાસકો હતા; તેઓ ભારત પર શાસન સ્થાપીને જાણે કે આપણા આભારી બન્યા હતા ! દા.ત. બ્રીટીશ સરકારે ભારતીય સામ્રાજ્યની સત્તાની લગામ હસ્તગત કરતાં, મહારાણી વીક્ટોરીયાએ જે ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો, એમાંની એક કલમ હતી: ‘અમે ભારતીય પ્રજાની ધાર્મિક બાબતોમાં બીલકુલ દખલગીરી કરીશું નહીં,’ અને આ વચન તેઓએ તો યથાર્થ પાળી પણ બતાવ્યું; પરંતુ એનું તો એક દુષ્પરીણામ એવું આવ્યું કે, આપણી કુરુઢીઓ કાયમ રહી, ધર્મધર્તીગો ચાલુ જ રહ્યાં અને સુખશાન્તી તથા સમૃદ્ધી-સલામતી અને વૈજ્ઞાનીક સાધનો વધતાં, આપણી ધર્મવેલણમાં વળી પાગલ તથા ચીન્તાજનક વધારો થયો !

એક અતીદુઃખદ, આઘાતજનક દાખલો ટાંકુ તો, બાળપણમાં હું અનેક વાર પાવાગઢનું આરોહણ કરી, મબલખ પ્રવાસ-આનંદ માણી આવેલો: પરમ શાન્ત-પ્રશાન્ત, મનભર તથા સ્વચ્છ પ્રાકૃતીક સૌન્દર્ય અને નીર્મળ તથા મીઠાં મધ અને નીર્મળાં જળાશયો, વાતાવરણ આખું મહેક મહેક થાય... બસ, પર્વતારોહણનો આનન્દ જ આનન્દ !!! જ્યારે હમણાં હું પાવાગઢ ગયો, તો ભયંકર ભીડ, અસહ્ય, માથુંફાડ ગન્દકી તથા દુર્ગન્ધ અને વળી તળેટીમાં પોલીસનો કાફલો; જેણે અમને અટકાવ્યા કે, ‘તમારી કાર લઈને તમે ઉપર નહીં જઈ શકો ! પાર્કિંગની બીલકુલ જગ્યા જ નથી!’ બોલો, પ્રજાના ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનું આવું સર્વનાશી પરીણામ !

મારું કહેવાનું એ છે કે, અંગ્રેજો તો વીદેશી સમ્રાટો હતા; એથી ભારતીય પ્રજાને ખુશ કરવા સમ્પુર્ણ ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય આપે- એ સમજી શકાય. તેમ છતાં, તેઓએ પણ સતી થવાનો રીવાજ તથા બાળલગ્ન પ્રતીબંધક કાયદા કરવા જ પડ્યા હતા. પરંતુ આઝાદી સ્થપાતાં, હવે તો ભારતીય પ્રજાનું પોતાનું જ શાસન આવ્યું છે. ત્યારે દેશને પીડતાં યા હાની કરતાં તમામ અનીષ્ટો કાયદાથી દુર કરવાની તેની તો લોકશાહી ફરજ જ બની રહે છે. હવે વીચાર કરો ! એકાદ મહીના જેટલો લાંબો ચાલતો કુંભમેળો રાષ્ટ્રનો કેટકેટલો મીથ્યા બગાડ, કેટકેટલાં સમય, શ્રમ, સમ્પત્તી વેડફે છે !

ગન્ઢકી તથા રોગચાળો ફેલાવે છે અને નદીમાં ગમ્ભીર પ્રદુષણ સર્જે છે! ત્યારે રાષ્ટ્રીય- પ્રજાકીય સરકારે તો વીચારવું જ ઘટે કે, આવાં ધર્મધર્તોગોથી રાષ્ટ્રને શો લાભ ? આપણા જ મહાપુરુષો, શંકરાચાર્યજીથી માંડીને તે મહર્ષી દયાનંદજી સુધીના ધર્મપુરુષોએ આવાં હાનીકારક કર્મકાંડને અર્થહીન લેખાવી, એનો વીરોધ જ કર્યો છે. ત્યારે પ્રજાકીય સરકારે તો એના પર પ્રતીબંધ ફરમાવવો જ જોઈએ. આપણા ગુજરાતમાં ભરાતી ‘રૂપાલની પલ્લી’ પણ આવો જ એક મીઠ્યા રાષ્ટ્રીય બગાડ છે; છતાં એ બંધ કરાવવાના કે સુધારવાના રેશનાલીસ્ટોના પ્રયત્નો નીષ્ફળ નીવડ્યા છે. ત્યારે આવાં અનીષ્ટો પરત્વે સરકારની કોઈ ફરજ ખરી કે નહીં ? મતલબ કે, અંગ્રજો તો વીદેશી શાસકો હતા; પરંતુ આપણી સ્વતન્ત્ર પ્રજાકીય સરકારે તો દેશના ગમ્ભીર હાનીકર્તા એવાં ધાર્મિક અનીષ્ટો વીરુદ્ધ સક્રીય પગલાં લેવાં જ જોઈએ. એવો એક સરસ- ઉત્તમ એતીહાસીક દાખલો છે પણ ખરો: ગુજરાતમાં દુકાળની પરીસ્થીતી હતી; છતાં કોઈ લાગણીહીન કર્મકાંડી પુરુષ એક મોટો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયેલો, ત્યારે શ્રી. હીતેન્દ્ર દેસાઈની સરકારે એની સ્પષ્ટ મનાઈ ફરમાવેલી ! કમનસીબે આવો ફક્ત એક જ સુમંગલ બનાવ ઈતીહાસમાં બન્યો છે !

ભરત વાઘય

અરેરેરે, આપણે ક્યાં સુધી આવા પછાત અને રુઢીઘ્રસ્ત રહીશું ?

ચાલો, ચાલો, ઉઠો જાગો ! બધું ઠીકઠાક કરીએ... હવે દીસે અરુણું પરભાત ?

—નર્મદ

(નર્મદનો આવો પોકાર અહીં સ્મૃતી- આધારે ટાંક્યો છે; એટલે શબ્દશઃ નથી જ.)

અનુક્રમણિકા

અન્તીમ ભ્રમણ: કાળની વીકરાળ લીલા

વીદાય ! આજથી આ ‘રમણભ્રમણ’ આખરી વીદાય લે છે. તબીયત બેહદ કથળી ગઈ છે: હલનચલન બીલકુલ બંધ ! એક પડખું બદલતાંય મરણતોલ શ્વાસ ચઢી જાય છે. જીવવું, દુષ્કર છે, ત્યાં વળી લખવું ? (વય:92) ખેર ! મારાં દુઃખ રડવાને બદલે ચાલો દોસ્તો, થોડાં સુખદ સંસ્મરણો વાગોળી લઈએ.

આજથી પુરાં આડત્રીસ વર્ષ અને ચારેક મહીના પુર્વે-1975ના ડીસેમ્બરમાં યા ‘76ના જાન્યુઆરીમાં એક લેખ લખી મોકલતાં જણાવ્યું કે, ‘હું તો આવું કંઈક લખું, જો આપ ને માન્ય હોય તો !’ ‘ગુજરાતમીત્ર’ની મુળ માગ તો હાસ્યની કટારની હતી; કારણ કે ત્યારે હું મુમ્બઈના ‘જન્મભુમી’ દૈનિકમાં એવી હાસ્યની કોલમ ‘કટાક્ષીકા’ લખતો. પરંતુ મારું મન તો રેશનાલીઝમના ઉછાળા મારી રહ્યું હતું, મને ઢંઢોળતું કે, ‘આ તો એક દુર્લભ તક મળી છે, રખે ને એ ચુકતો ! હકીકત એવી હતી કે, સમાજમાં ધર્મઘેલણઓ, અન્ધશ્રદ્ધાઓ, વહેમો, રુઢીઓ તથા કર્મકાંડો, ભેદભાવ અને શોષણનાં ઘોડાપુર ઉછળતાં હતાં, ત્યારે મારીય કશીક કામગીરી બની રહેતી હતી. મને થતું કે, જો માણસ રેશનાલીસ્ટ બની રહે તો, આ તમામ અનીષ્ટો, પીડાઓ, યાતનાઓ, શોષણખોરી ક્ષણ માત્રમાં દુર થઈ જાય અને જેવી મુક્તિ અને શાન્તિ મારા જેવા વીચારના બધા રેશનાલીસ્ટો માણતા હતા, તેવી મુક્તિ અને શાન્તિથી આખો સમાજ જીવી શકે. પરંતુ મારા એ વીચારો પ્રચારવાનો કોઈ માર્ગ મને સુઝતો નહીં – મળતો નહીં.

ત્યાં ‘ગુજરાતમીત્ર’ને જાણે ટેલીપથી થઈ ને એ વહારે ધાવું : એણે આમંત્રણ મોકલ્યું કે, ‘અમારા દૈનિકપત્રમાં એક કટાર લખો !’ ધન્ય ! ધન્ય !! એનો નામકરણ વીધી પ્રેમથી કરનારા મીત્રો ત્યારે હાજર હતા : સર્વશ્રી. ચન્દ્રકાન્ત પુરોહીત, ભગવતીકુમાર શર્મા, જયન્ત પાઠક અને તન્ત્રીશ્રી પ્રવીણકાન્ત રેશમવાળા તો ખરા જ : નામ પડ્યું ‘રમણભ્રમણ’. પરંતુ પાયાનો પ્રશ્ન તો હજી આડો ઉભો જ હતો: એ સુત્રધારો ‘હાસ્ય’ માંગતા હતા અને મારે તો ‘રુદન’ રજૂ કરવું હતું ! વળી, એમ ચાર-છ માસ નીકળી ગયા. ત્યાં મેં એક લેખ લખ્યો ને પુરોહીતજીને પાઠવતાં

જણાવ્યું કે, ‘હું તો આવું કંઈક લખું, જો આપ ને માન્ય હોય તો ! અને એ મંજૂર’ એમ 1975ના ડીસેમ્બરમાં કે પછીના જાન્યુઆરીમાં આ ‘રમણભ્રમણ’નો જન્મ થયો, જે પછી તો ચાલ્યું, માત્ર ચાલ્યું જ નહીં; ખીલ્યું, ‘બેફામ’ વીકસ્યું (વકયું) ! ધીમે ધીમે એક રેશનાલીસ્ટ કટાર તરીકે એ પ્રતીષ્ઠિત બન્યું, લોકપ્રીય થયું, લોક-અપ્રીય પણ એટલું જ થયું. અત્રેથી રજુ થતી વાતો લોકો માટે કંઈક નવી જ હતી, અસાધારણ હતી...

આમ તો ગુજરાતમાં સુધારાવાદ કાંઈ નવો ન હતો, છેક નર્મદના યુગથી (19મી સદીના ઉત્તરાર્ધથી), અરે ! ખરેખર તો એથી ય થોડો વહેલો ‘સુધારો’ ગુજરાતમાં પ્રવેશી ચુક્યો હતો. પરન્તુ એ બધા સામાજિક સવાલો હતા. વીધવા-વીવાહ, બાળલગ્ન, સતી થવાનો રીવાજ અને એવા અન્ય અનેક કુરીવાજો. જ્યારે મેં તો મુળમાં જ ઘા ઝીંકવા માંડ્યા: મતલબ કે બધાં જ અનીષ્ટોનાં મુળમાં છે, **ધર્મ અને ઈશ્વર**, ધર્મ ઘણા પ્રાચીન કાળમાં સ્થપાયેલ હોઈ, એમાં અપરમ્પાર અનીષ્ટો ઘુસી ગયેલાં અને વળી એની પકડ તો એવી ભયંકર નાગચુડ હતી કે, પ્રજા બાપડી રીબાતી હતી, તરફડતી હતી. વીચાર તો કરો : દસ-બાર વર્ષની બાલીકાવધુ વીધવા બને અને એને પછી એનું માથું બોડી, બાપડી લાચાર બાળાને જબરજસ્તીથી જીવતી સળગાવી મારવામાં આવે ! ખ્રીસ્તી સમાજમાં એ જ રીતે, યુવતીઓને ડાકણ ઠરાવીને યા વીજ્ઞાન કે સુધારાની વાત કરનારને ‘સેતાન’ લેખાવીને જીવતાં જ જલાવી મારવામાં આવતાં ! મીત્રો, ધર્મ એટલે શું ? એનો જરાક તો વીચાર કરો ! કારણ કે આજેય પરીસ્થિતીમાં ઝાઝો સુધારો તો નથી જ દેખાતો અને ‘ઈશ્વર’ તો કદી પ્રગટ્યો જ નહીં !

પછી તો ‘રમણભ્રમણ’નો મધ્યાહ્ન યુગ આવ્યો: ભારે હીમ્મતથી અને કવચીત્ જાનના જોખમેય મેં અતીબંડખોર, કાન્તીકારી લેખો ફટકારવા માંડ્યા. એકવાર તો એક સાધુવેશધારી છતાં કોધી, સ્વામીજી લાડી લઈને મને મારવા દોડેલા! ચોમેરથી ધાર્મિકો ‘ગુજરાતમીત્ર’ને પડકારતા: ‘રમણભ્રમણ’ બંધ કરો !’ પણ મબલબ ધન્યવાદ ઘટે છે ‘ગુજરાતમીત્ર’ને કે તે અડગ જ રહ્યું ! અને હુંય બેફીકર ને બીનધાસ્ત. પછી તો જામ્યું ! જો કે એ સમાજને એની આબોહવા આજની

અપેક્ષાએ ઘણી જ સાનુકુળ (પ્રગતીશીલ) હતી, મતલબ કે લોકોની સહીષ્ણુતા ઘણી વધારે હતી. આજે કટ્ટરતા વધી છે અને એથી ‘રમણભ્રમણ’ જરા ફીકું પડ્યું છે. એનુંય મને મનદુઃખ છે. એક દાખલો યાદગાર તથા નોંધપાત્ર છે. મેં એક લેખ લખ્યો. **‘મન્દીર નહીં; સંઘસ બાંધો’** જે પ્રગટ થતાં જ ધાર્મિકો ઉશ્કેરાયા.. પણ પછી તો એક અદ્ભુત ચમત્કાર બન્યો: પુ. મોરારીબાપુને લેખની આ વાત ખુબ ગમી ગઈ. તેઓએ મને બોલાવીને કહ્યું, ‘તમારો અનુરોધ ખુબ મુલ્યવાન છે. હું આ માટે આખી એક કથા જ ગામડામાં સંઘસ બાંધવાના લાભાર્થે કરવા માંગું છું’ અને ખરેખર જ એવી રામકથા તેઓશ્રીએ બારડોલીમાં જ કરી ! હવે આજે તો, સત્તાવાર ધોરણે અનુરોધ થાય છે કે, ‘દેશને દેવસ્થાનોની નહીં; સંઘસ બાંધવાની વધુ અનીવાર્યતા છે.’

આવી તો ઘણી જ ઘણી વાતો, સુખ, દુઃખની વીશેષતઃ આનન્દનાં સંસ્મરણોરુપ યાદ આવે છે. પરંતુ **‘રમણભ્રમણ’**ના આ લેખના કદની તથા મારી શારીરીક શક્તીની ભારે મર્યાદા છે, એટલે અટકું. આજના વીદાય પ્રસંગે સર્વપ્રથમ તો હું **‘ગુજરાતમીત્ર’**ના **તંત્રીશ્રીઓ**નો અન્તરથી આભાર, ખુબ ખુબ આભાર માનું છું. આટલા પ્રલમ્બ સહપ્રવાસ દરમીયાન, તેઓએ કદીય, એક શબ્દમાંય એવું સુચન નથી કર્યું કે, ‘આમ નહીં; આમ લખો. આવું તો ન જ લખો’ એવા જ અડગ અભીગમ શ્રી. **ચન્દ્રકાન્ત પુરોહીત**નો રહ્યો. તેઓનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો જ. ઘણીવાર આ કટાર બંધ કરવા મેં તો વીચાર્યું; પણ ભાઈ પુરોહીત બે જ શબ્દો કહે, ‘કેમ જીજા ?’ અને હું આજ્ઞાધીન બની રહું. એક મજાની વીચીત્ર વાત. અમે વાતવાતમાં જાણે વચનથી બંધાયા કે, ‘આપણા બેમાંથી કોઈ એક હયાત હોય, ત્યાં સુધી ‘રમણભ્રમણ’ પણ હયાત રહેવું જોઈએ !’ હવે કાળની વીકરાળ લીલા તો જુઓ ? આજે અમે બન્ને હયાત છીએ; છતાં ‘રમણભ્રમણ’ અવસાન પામે છે !..

ભાઈ શ્રી. **ભગવતીકુમાર શર્મા**નો પણ એટલો જ ઋણી છું. તેઓ વીચારથી અસમ્મત છતાં; ‘રમણભ્રમણ’ તો ચાલુ રહેવું જ જોઈએ, એવો તેઓનો આગ્રહ ! ખુબ ખુબ આભાર ! એ જ રીતે તંત્રી વીભાગના ભુતપુર્વ તથા વર્તમાન સર્વ મીત્રો-મુરબ્બીઓનો હું સર્વભાવે અનહદ આભારી છું. મને એક ઘટના યાદ આવે છે: **મુ. બટુકભાઈ દીક્ષીત** ખુબ કડક તંત્રી (તંત્રી વીભાગના મુખ્ય સમ્પાદક)

ગણાતા. એક વાર તેઓએ મારા લેખમાં નજીવો સુધારો કર્યો, અલબત્ત તેય ફક્ત શીર્ષકમાં ! છતાં મેં વાંધો દર્શાવ્યો, તો તેઓએ મારા આગ્રહ સાથે સમ્મત થતાં, **‘સોરી’** કહ્યું. આવા ખેલદીલ હતા એ બધા મીત્રો ! આજેય તંત્રીવીભાગના મીત્રો મારા પ્રતી એટલા જ ઉદાર છે. એમાંય ખાસ અને ખુબ ખુબ આભાર માનું **શ્રી. નરેન્દ્ર જોશી**નો, જેઓ સંભવતઃ ‘રમણભ્રમણ’ની સંભાળમાં છે. અનેકવાર હું લેખ મોકલ્યા પછી ફોનથી સુધારા કે ઉમેરા કરાવું; જે ખુબ ‘આનન્દ’થી તેઓ અચુક કરી આપે. તેઓએ ક્યારેય કંટાળો બતાવ્યો નથી. આવા સ્નેહભર્યા સહકાર બદલ બીજું તો શું કહું – કરું ? સુરતના **રેશનાલીસ્ટ બીરાદરો**નો અને સ્વૈચ્છીક કુરીયર-સેવા આપતા **ધનસુખભાઈ ઢીમ્મર**નો તો આભારેય શું અને કેટલો માનું ? અને છેલ્લે, જેઓનો હું સૌથી વધુ ઋણી બનું છું, એ તો છે વાચકો, ‘રમણભ્રમણ’નું વીશાળ અને **કદરદાન વાચકવૃંદ : વધાવી લેનાર** તથા **વીરોધ કરનાર** ઉભયનો હું સરખો જ હાર્દીક આભારી છું. કેટલાક મીત્રો તો સામે ચાલીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે, તમારી કટાર વાંચીને જ અમે રેશનાલીસ્ટ બન્યા !’ હું ધન્ય ધન્ય અને કૃતકૃત્ય... તો પુનઃપુનઃ **સૌનો અંતઃકરણપુર્વક આભાર અને ભારોભાર ઉખાભરી વીદાય !**

ભરતવાઝય

Old Order Changed

Yielding Place To New.

(એક અંગ્રેજી કહેવત)

